

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK · STATISTIK · EKONOMI

NY FÖLJD UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ÅRG. 66

1963

HÄFTE 1

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND
DISTRIBUTÖR: CWK GLEERUP

Detta häfte kostar kr. 10:-

avses utkomma med fem häften om året. Prenumerationspriset för 1963 är 24 kr. pr år vid prenumeration direkt hos Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund (postgiro nr 279565), samt 30 kr. pr år vid beställning genom bokhandel. Studerande vid de akademiska lärosätena erhålla abonnemang till nedsatt pris genom anmälan till vederbörande lärare.

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund jan. 1963.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL:

UPPSATSER:

NUMELIN, RAGNAR, Självständighetstanken i Finlands historia	1
OLSSON, HENRIK A., »Abdikationskrisen» 1941	28
BJÖRKLUND, STEFAN, »De oberoende». En gruppbildning på 1823 års rid- darhus	50
BRACHER, K. D., Voraussetzungen des Nationalsozialismus	69

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDE:

Konstitutionella och kommunala frågor vid 1962 års riksdag. Av ERLING GREEN ..	96
Konstitutionella och kommunala frågor förelagda 1963 års riksdag. Av HANS MEIJER	107
Till tolkningen av RF § 110. Av GUSTAF PETRÉN	108
Folkomröstning. Val. Av KRISTER WAHLBÄCK	110
Afrikastudier. Av GÖRAN HYDÉN	112
International Political Science Association. Av NILS ANDRÉN	122
Statskunskapen vid de akademiska lärosätena år 1962. Av GUNNAR NORDENSTAM, BENGT JOHANSSON, ARNE HALVARSON, LENNART BODSTRÖM	125
Säkerhetspolitiska studier	130

LITTERATURGRANSKNINGAR:

Göran G. Lindahl, Uruguay's new path. Anm. av OLOF RUIÑ	131
Den utrikespolitiska beslutsprocessen. En orientering. Anm. av KARL E. BIRNBAUM	140
Berättelse över Fahlbeckska stiftelsens verksamhet år 1962 ..	149
Tidskriftsöversikt. Av SVEN KINNANDER	152

STIFTELSEN SIAMON

utdelar årligen stipendier till forskare eller vetenskapliga skrift-
ställare inom ämnena nationalekonomi och statskunskap. Ansök-
ningar om stipendier med de handlingar och referenser som
åberopas kan insändas senast den 10 maj 1963 till stiftelsens verk-
ställande ledamot, advokaten Per-Axel Weslien, Sergels Torg 12,
Stockholm C.

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK — STATISTIK — EKONOMI

NY FÖLJD

UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

SEXTIOSJÄTTE ÅRGÅNGEN
(NY FÖLJD, ÅRG. 45)

1963

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

REDAKTION:
FAHLBECKSKA STIFTELSENS KOLLEGIUM

REDAKTIONSSEKRETERARE OCH ANSVARIG UTGIVARE:
ERIK FAHLBECK

LUND
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI
1 9 6 3

INNEHÅLL

UPPSATSER

BJÖRKLUND, STEFAN, »De oberoende». En gruppbildning på 1823 års riddarhus	50
BRACHER, K. D., Voraussetzungen des Nationalsozialismus	69
CARLSSON, GÖSTA, Partiförskjutningar som tillväxtprocesser	172
FAHLBECK, ERIK, Författningsutredningens förslag till Regeringsform	357
FOUGSTEDT, GUNNAR, Finlandssvenskarnas befolkningsfråga	400
GRANFELT, HELGE, Sjöblockad som politiskt vapen	380
LINDHOLM, ROLF H., Internationella konferenser — teknik och folkrätt	214
NUMELIN, RAGNAR, Självständighetstanken i Finlands historia	1
OLSSON, HENRIK A., »Abdikationskrisen» 1941	28
OSCARSSON, VILGOT, En metallfackförening och dess underorganisationer	494
STRÖMBERG, HÅKAN, Om mänskliga och medborgerliga rättigheter	371
SÖDERLIND, DONALD, Det kinesiska kommunistpartiets jordbrukspolitik	235
TENGBERG, ERIC, Per Albin Hansson och den politiska lögnen	477
ÅKERMAN, JOHAN, Nationalekonomi, företagsekonomi, teknisk ekonomi	161

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

AMILON, INGVAR, Partiledarkonferenserna — en studie i parlamentarisk praxis	278
ANDRÉN, NILS, International Political Science Association	122
— Riksdagen och utrikespolitiken 1960 och 1961	258
— Ingen brittisk ombudsman	327
GREEN, ERLING, Konstitutionella och kommunala frågor vid 1962 års riksdag	96
HAHN, GEORG, Der Wehrbeauftragte des Deutschen Bundestages	419
HJELMÉRUS, K. G., Biskop Carl Gustaf Nordin och församlingsorganisationen --- i Härnösands stift 1805—1812	526
HYDÉN, GÖRAN, Afrikastudier	112
HÄGGSTRÖM, NILS, Libanonkrisen i svensk debatt sommaren 1958	312
KARLBOM, ROLF, Gustaf III:s planer på en representationsreform 1789—1792	287
KIRCHHEINER, H. H., Riksdagens Ombudsmand i Skandinavien. En hollandsk synsmåde	539
MEIJER, HANS, Konstitutionella och kommunala frågor förelagda 1963 års riksdag	107
OLSSON, HENRIK A., En egenartad praxis i konstitutionsutskottet	521
PETRÉN, GUSTAF, Till tolkningen av RF § 110	108
ROSANDER, YNGVE, Gustaf III och Fredrik Carl Sinclair. Ett genmåle	415
SIMSON, GERHARD, Den tyska författningsdomstolen	290

WAHLBÄCK, KRISTER, Folkomröstning. Val	110
Statskunskapen vid de akademiska lärosätena år 1962. Av GUNNAR NORDEN- STAM, BENGT JOHANSSON, ARNE HALVARSON, LENNART BODSTRÖM	125
Säkerhetspolitiska studier	130

LITTERATURGRANSKNINGAR

BACK, PÄR-ERIK, En klass i uppbrott. Den fackliga lantarbetarrörelsens upp- komst och utveckling. Anm. av <i>Lennart Bodström</i>	337
Den utrikespolitiska beslutsprocessen. En orientering. Anm. av <i>Karl E. Birn- baum</i>	140
FOSKETT, D. J., Classification and indexing in the social sciences. Anm. av <i>Lars Frykholm</i>	563
FUTRELL, MICHAEL, Northern Underground. Anm. av <i>Reidar Larsson</i>	345
GIHL, TORSTEN, Om freden och säkerheten. Anm. av <i>Stig Jägerskiöld</i>	455
LEONHARD, WOLFGANG, Det nya Sovjet. Anm. av <i>Olle Nyman</i>	457
LINDAHL, GÖRAN G., Uruguay's new path. Anm. av <i>Olof Ruin</i>	131
MURPHY, EARL FINBAR, Water Purity. A Study in Legal Control of Natural Resources. Anm. av <i>Per Stjernquist</i>	462
RUNEBY, NILS, Monarchia mixta. Maktfördelningsdebatt i Sverige under den tidigare stormaktstiden. Anm. av <i>P.-E. Back</i>	559
STERZEL, FREDRIK, Om riksdagsupplösning och nyvalsförordnande. Anm. av <i>Gustaf Petrén</i>	542
TAXELL, LARS ERIK, Rätt och humanitet. Anm. av <i>Per Stjernquist</i>	465
THANNER, LENNART, 1680 års statsrättsförklaring. Anm. av <i>Gösta Hasselberg</i>	334
WEIBULL, JÖRGEN, Inför unionsupplösningen 1905. Konsulatfrågan. Anm. av <i>Torgny Nevéus</i>	340
Berättelse över Fahlbeckska Stiftelsens verksamhet år 1962	149
Tidskriftsöversikt. Av <i>Sten Kinnander</i>	152, 348, 469, 568

SJÄLVSTÄNDIGHETSTANKEN I FINLANDS HISTORIA

Av *Envoyén Fil. dr RAGNAR NUMELIN, Helsingfors*

När framgår självständighetstanken i Finland? Historiker och politiker har vanligtvis varit böjda att datera tanken på Finlands fullständiga självständighet till det första världskriget eller närmare bestämt till jägarrörelsens uppkomst. Sålunda anser t. ex. P. O. von Törne, att självständighetstanken föddes bland den studerande ungdomen hösten 1914.¹ Och denna ungdom, d. v. s. generationerna från sekelskiftet, har ofta resonerat på samma sätt. Hösten 1914 sättes visserligen ett målmedvetet arbete in för oavhängighetstankens realiserande. Men själva idén, tanken på ett friare Finland har grott långt tidigare. Studentinitiativet, om man så får uttrycka sig, hade karaktär av en spontan reaktion i en dramatisk situation som uppkom med det första världskriget och den tsaristiska förtrycksperioden som hotande fond. Studentpolitiken bestämdes i början av en instinktiv övertygelse, att det hela hellre kunde »ända med förskräckelse än att gå mot en förskräckelse utan ände».

Tanken på en fullständig eller relativ självständighet går i alla fall mycket längre tillbaka i tiden. Visserligen torde den ha odlats blott av enskilda eller av fåtaliga grupper, men den löper i alla fall som en stilla underström genom Finlands historia under hela den ryska tiden, ja, kanske t. o. m. något tidigare. Den får givetvis inte identifieras med något som siktar mot jägarrörelsen. Vi bör över huvud vara försiktiga med att inte projicera vår egen tids synpunkter eller åsikter på tider för vilka dylika tänkesätt var mer eller mindre främmande. Man får inte heller bortse från tendenser, som visar i riktning mot en oavhängighetsidé.

»Med tanke, svärd och plog» har våra förfäder byggt Finland, så att det vid en gynnsam tidpunkt kunde ta sitt öde i egna händer. Med plog har ödemarker och skogsbygder brutits och stenbunden

¹ P. O. v. Törne, »Finland under etthundratrettio år» (Hfrs 1943), s. 166.

mark röjts upp. Med svärd försvarade och utvidgade folket sitt område.

Västerländsk odling och rättsordning vinner efter hand terräng i Finland. En aning av en nationalkänsla börjar göra sig gällande. Det är sant, att ett visst främlingskap mellan å ena sidan högre och lägre ståndspersoner (adeln, kyrkan, krigsmakten, tjänstemän) och å andra sidan bondebefolkningen länge gör sig gällande. Språket skiljer också på sina håll. Men redan i slutet av 1700-talet har finska språket nått en nivå, som gör finnarna mottagliga för väckelser, vilka inträffat under föregående sekler. Från Mikael Agricola, Daniel Juslenius, H. G. Porthan och andra går inflytelser in på följande sekler.

Porthan uppställde frågan: »Har Finlands folk en egen historia» och besvarade den jakande. Finland hade sin egen historia, sitt eget språk, sina egna rikedomar i naturen, folket var finskt samtidigt som de var lojala svenska medborgare. Porthan hade själv kritiskt forskat i hävderna och landets öden. Hans lärjungar fortsatte verket.

Prof. Martti Ruutu anser, att på 1700-talet vissa vaga självständighetstendenser börjar göra sig gällande. Även politiskt-geografiska orsaker utöver sin inverkan: Bottenhavet isolerade landet om vintern, Finland måste mer eller mindre sköta sig självt, även militärpolitiskt.² Detta att Finland bildade liksom ett eget politiskt-geografiskt rum för sig, att folket hade sitt eget språk, även om administrationen var svenskspråkig, förklarar väl att Finland redan på 1500-talet hade blivit ett eget storfurstendöme, låt vara av rätt så formell karaktär.

Men vi kan gå längre. En viss inre självständighet torde alltid ha karakteriserat det finska samhället. Kanske redan före år 1362 då Finland fick rätt att delta i valet av Sveriges och Finlands konung. Prof. Pentti Renvall betonade i ett föredrag i Helsingfors Universitet vid 600-årsfesten till minnet av händelserna kring Mora stenar, huru den katolska kyrkan på gammal landskapsgrund inrättade en officiell landskapsinstitution som i det dåtida politiska livet gjorde bruk av finska rättigheter.

Det framgick bl. a. av att representanter för Finlands landskap vid sidan av svenska statsmaktens företrädare enligt alla internationella former år 1426 ingick ett fredsfördrag med en utländsk makt, Reval. Stipulationer om Finlands rättigheter vad kungavalet beträffar intogs i konung Kristoffers nya landslag. Finland sände också

² M. Ruutu, »Varhaisemat itsenäisyyspyrkimykset» [»De tidigaste självständighetssträvandena»], i Oma Maa [»Eget land»], II (Hki 1958), s. 283.

kungavalsdelegationer till Sverige. Då monarkin på 1500-talet blev ärftlig, behöves inga återkommande val, endast för det fall att kungaätten utslocknade. Men 1500-talet var ännu inte till ända innan finnarna visade att de kunde säga ut sin mening. Våren 1593 sammanträdde i Åbo en finsk ständerförsamling, som, utan att fråga efter svenskarnas åsikt, önskade nominera Sigismund som den nye härskaren och sände den finska flottan för att trygga Sigismunds återkomst till Sverige från Polen. Bakom detta, liksom bakom många senare ständermöten, låg ett uttryck för Finlands önskan att hävda sin egen uppfattning. Men det bör dock nämnas, att även om finnarna höll på Sigismund motsatte de sig lika bestämt en tillspetsning av de religiösa motsättningarna som ägde rum i Sverige där man fruktade Sigismunds katolska tro.

Efter Nystadsfreden och stora ofreden, vars skakande upplevelser förmodligen innebar en psykisk chock, från vilken Finlands folk hade svårt att hämta sig, började åtminstone i en del högre kretsar en känsla göra sig gällande, att Sverige inte mer effektivt förmådde skydda Finland. Denna känsla, inte heller helt främmande för moderlandet, förstärktes av hattarnas misslyckade revanschkrig och freden i Åbo 1743. Hur de breda lagren resonerade är visserligen svårt att veta, då de bevarade källorna främst belyser de högre ståndens tänkesätt, men det är naturligt om ett allmännare missnöje bredde ut sig även under lilla ofreden. Å andra sidan: några år efter freden i Åbo begynner i Nyland fästningsbyggen, vilka visade, att det i varje fall fanns vilja hos regeringen i Stockholm att försvara Finland, varför förtröstan hos gemene man började stiga.

En ekonomisk uppgångstid börjar omkr. 1750 med nyodlingar, o. s. v. Prisen på jordegendomar, förut låga emedan Finland ansågs som en utsatt gränsmark, stiger betydligt mot slutet av 1700-talet. Men i synnerhet i vissa officerskretsar och bland andra bildade råder fortfarande misströstan beträffande möjligheterna att försvara Finland. Fästningsbyggena blir i viss mån oavslutade, det rörliga försvaret förstärkes nog under Gustav III:s tid, men ej tillräckligt. Sveaborg, Svartholm utbyggs, Olofsborg fanns sedan tidigare. Men är det nog? Statens medel offras för örlogsflottans utbyggnad, vilket beror på konungens planer att med flottans hjälp tvinga Danmark att avstå Norge. I Finland uppstår stark oro inom vissa kretsar 1783—84 på grund av rykten om att Finland skulle ges åt Ryssland och Sverige i stället få Norge.

Tanken på Finland som någotslags autonom buffertstat torde ursprungligen haft ryskt signum. Under det olyckliga kriget 1741—42

kyttade alltså missnöjet i Finland så att, inom vissa kretsar, en opposition mot Sverige höll på att växa fram. S:t Petersburg var inte sent att utnyttja misstämningarna och låta Finland förstå, att det kanske kunde påräkna någotslags autonomi under ryskt beskydd. Det utrikespolitiska läget hade ju också förändrats. Ryssland började gå fram som en stormakt, östgränsen ryckte närmare Sverige-Finland. Tidigare av kejsarinnan Elisabeth givna löften (manifestet till ständerna 18/3 1742), som gick ut på att Finland kunde bli en stat under Ryssland, ansågs dock inte mer bindande sedan landet med vapenmakt intagits. Men å andra sidan fortlevde tanken på Finland som buffertstat.³ Och då man inom visserligen snäva kretsar i Finland ansåg, att landet förr eller senare skulle komma under Ryssland, låg tanken nära till hands, att det borde ske på så förmånliga villkor som möjligt, d. v. s. att man borde gå ryssarna tillmötes på halva vägen.

Det är möjligt att tanken på en viss självständighet även uppstått i Finland eller kommit från hattpartiet i Sverige, sin utformning fick tanken i varje fall i ryska kretsar, som kände till det finska missnöjet. Det ter sig ganska tydligt, att Elisabeth inte åsyftade annat än en inre autonomi för en buffertstat eller gränsstat. Och givetvis var det främst ryska intressen som spelade in i dessa planer: Ryssland önskade fred vid sin nya huvudstad, en buffertstat under rysk kontroll innebar en viss säkerhet för tsarriket. Att Finland förhöll sig rätt gynnsamt till tanken berodde väl både på osäkerhet i politisk tanke och på det faktum, att man insåg att det svenska försvaret dock i längren måste brista. Men en viss kritisk inställning gjorde sig också gällande.

Finland var ej inställt på en nyorientering. Men vid provinsdagarna (»maakuntakokoukset», som Danielson-Kalmari kallar dem) visade deltagarna från Åbo och Vasa egna initiativ. Representanterna för Vasa prästerskap förklarade att de kunde svära trohetsed åt kejsarinnan blott om de fick hänvisa till hennes löften. Olika stånd sände representanter till huvudstaden Åbo och meddelade, att de

³ Jfr Danielson-Kalmari, »Piirteitä vapaudenajalta» [»Drag från frihetstiden»], I (Porvoo 1929), s. 37 f. Kejsarinnan hade förklarat, att om den finska befolkningen »hyste önskan att befria sig och lösgöra storfurstendömet Finland från Sveriges väld och göra det till ett fritt, självständigt land samt själv fastställa dess regeringsform» lovade kejsarinnan sin medverkan därtill, att Finland skulle bli ett fritt gränssrike mellan Sverige och Ryssland. Då kejsarinnan sade sig veta, att Finland önskade fred, utlovade hon skydd under betingelse att finnarna avhöll sig från att i krig mellan Ryssland och Sverige kämpa på svensk sida. Jfr Hjelt, »Finlands självständighet» (Hfrs 1921), s. 18.

önskade också sända sina delegater till kejsarinnan för att be om Holsteinhertigen (Elisabeths systerson) till Finlands regent. Det hela verkar, som Ruutu säger, rätt improviserat, även om holsteinaren tidigare var nämnd som eventuell tronföljare. En del »självständighetstendenser» går också till östra Finland, till trakter som låg nära det förlorade Viborgs län, där den politiska reaktionen var ännu starkare. Det berättas, att två präster från Savolaks kom till Viborg, sannolikt efter att ha konfererat med sina kolleger, för att för fredsförhandlarna (greve Rumjantsjev) höra sig för om hertigen av Holstein skulle gå in på att bli Finlands regent. Men prästerna fick inte företräde hos greven. Viborgsresan visar dock vad som rörde sig i vissa politisktintresserade intellektuella kretsar.⁴

I en skriftväxling 1787 mellan Anders de Bruce, landshövding i Nylands och Tavastehus län, och förste hovstallmästaren A. F. Munck tangeras rykten om att göra Finland, såsom Bruce skriver, till en »independent stat, hvarigenom det undginge olägenheten att bliva en krigstheatre millan Sverige och Ryssland». Friherre Munck ställer sig skeptisk till Finland som en »independent stat» och framhåller, att »det är en sak som för mycket intresserar hela Europa; att Sverige skulle bliva svagare än det är, och att Ryssland redan är nog mäktigt lärer bliva obestridligt.⁵

Det var främst i officers- och frälsekretsar som de separatistiska tendenserna gjorde sig gällande. Här kommer nu särskilt Görän Magnus Sprengtporten, Johan Anders Jägerhorn, Karl Klick och några andra finska män in i bilden. »Självständighetstanken» hade många källsprång.

Anjalaförbundet och Sprengtportens finlandsstat, ett utslag av en allmännare opinion under Gustav III, avsåg visserligen inte ett helt självständigt Finland, men dessa idéer föranledde en eftertanke som kom framtiden till godo. Vi torde därför ha skäl att här göra ett kort överslag av denna politik.

⁴ Ruutu, *anf. upps.*, s. 288; A. R. Cederberg, »Turun maakuntapäivät 1742» [*»Provincsdagarna i Åbo 1742»*] i *Hist. Aikakauskirja* (Hki 1932), s. 211; *idem*, »Vaasan maakuntakokous 1742» [*»Provincsmötet i Vasa 1742»*] i *a. a.*, ss. 133, 148, 150.

Cederberg omnämner också (Cederberg, Toivola m. fl., »Suomen itsenäisyys» [*»Finlands självständighet»*], Hki 1937, s. 24) planer från år 1742, diskuterade i hemland och utland, att Finland skulle bli ett självständigt hertigdöme under en furste, som ännu saknade hertigdöme samt vidare att rättegången mot kyrkoherden Pacchalenius och domaren Wijkman (oppositionsmän) visade, att vissa självständighetsidéer diskuterades.

⁵ H. Hirn, »Tvenne uttalanden om Finlands självständighet från år 1787», i *Hist. Tidskrift för Finland*, årg. 39 (Hfrs 1954), I—II, s. 68. Brevens därstädes avtryckta.

Hos Sprengtporten var tanken på ett autonomt Finland delvis ett resultat av personliga upplevelser och motgångar, delvis hade den sin grund i samtidens stora idéer. Händelser som det amerikanska frihetskriget och den franska upplysningsfilosofins frihetsläror hade säkert gjort intryck. Frukten för ett övermäktigt hot från rysk sida spelade väl också in.

Sprengtporten, som tidigare haft en god ställning hos Gustav III, började vända blickarna österut, beroende på konungens kyliga hållning mot honom. Här kan en växelverkan ha gjort sig gällande. Inte ens Danielson-Kalmari, som i synnerhet i sina tidigare arbeten tecknat en rätt så ljus bild av Sprengtportens person, har dock en så ideell uppfattning av honom som Yrjö-Koskinen.⁶ Den senare förnekar att personliga bevekelsegrunder varit bestämmande för Sprengtportens handlingssätt.

När Sprengtporten i sin hänvändning till Ryssland påstod att ständerna vore med om planerna på en finsk buffertstat torde han ha varit ute i ogjort väder. Katarina II förhöll sig också försiktigt till Sprengtporten, hon ville inte riskera att bryta relationerna till Sverige, i synnerhet som kejsarinnan var upptagen på turkiskt håll och hon var noga underrättad om att ständerna inte givit sitt samtycke. Under Gustav III:s krig mot Katarina hade Sprengtporten redan burit vapen mot Sverige i slaget vid Porrassalmi (vid St. Michel), där han sårades (»egna hundar bita»). Det är mer sannolikt att hos en Jägerhorn ideella synpunkter gjorde sig gällande. Han var, har det sagts, patriot och världsmedborgare, separatist och emigrant. Jägerhorn trodde möjligen att Finlands självständighet småningom kunde framgå och eventuellt garanteras av övriga stater eller att Finland i varje fall skulle komma under ryskt välde, varvid det vore tryggare om anslutningen skedde på frivillig väg. Liikala-noten, Jägerhorns verk, var uttryck för en separatistisk tendens, inte direkt en självständighetsrörelse. Den tycks inte ha haft Finlands oavhängighet som mål. Liikala-noten siktar mer på en inre autonomi än en på statlig självständighet. Ur den förvirring som till följd av olika målsättning uppkom i konspiratörernas krets framgick — kort före Jägerhorns flykt till Ryssland i november 1789 — ett verkligt självständighetsförslag, som på något sätt undertecknats av 33 godsägare i östra Finland. I S:t Petersburg gjorde Jägerhorn sitt bästa för dess förverkligande men nödgades på grund av utrikes-

⁶ Danielson-Kalmari, »Stats- och samhällsliv i Finland under gustavianska tiden» (Hfrs 1925), I—II.

politikens växlingar återgå till det »mindre programmet», som alternativt uppbars även av den petersburgska opinionen. Man kan säga, att under år 1789 står autonomi i förgrunden.

Det förekommer två, ganska klart från varandra löpande linjer i de s. k. självständighetssträvandena: oavhängighetsprogrammet (»independencen») och autonomiförslaget.⁷ Men för ryska vederbörande torde självständigheten och autonomi tätt sig som likvärdiga begrepp, åsyftande bägge ett införlivande med Ryssland.

Småningom började också ett motstånd mot anjalatanken göra sig gällande, helst som det skulle framgå att villkoren i Åbofreden knappast komme att revideras.

En tidigare finsk historieskrivning förefaller alltså att ha övervärderat Sprengtportens och Jägerhorns planer. Även om anjala-männen ville trygga Finlands gränser opererade de på för smal bas för att kunna uppnå politiska resultat. Å andra sidan, förefaller det mig, undervärderar vissa finlandssvenska forskare de s. k. självständighetsplanerna, i vilka de bara funnit ett teoretiskt intresse.⁸ Planerna gav dock perspektiv framåt. Visserligen var självständighetstanken på 1700-talet blott en förbiilande yttring. Tanken var inte mogen ännu att realiseras. Den omfattades av en alltför liten krets av folket. Buffertstatsidéen var sannolikt rysk. Kanske kan man dock säga, att Sprengtporten och Jägerhorn var före sin tid. Ty också om Anjala inte avsåg ett helt självständigt Finland, gav det, som sagt, oavhängighetsidéen en grogrund. Och Sprengtportens arbete på ständernas sammankallande torde i sin mån även ha stimulerat tanken på Borgå lantdag. Man kunde väl förena sig om Martti Ruutus uppfattning: »1780-luvun itsenäisyysliikkeen lietsonta ei ollut yksinomaan halpahintaista onnenongintaa, vaan sisälsi myös valtiollisen johtolangan, josta liikkeen alkuunpanija oli valmis tilaisuuden tullen hellittämättä pitämään kiinni» [1700-tals självständighetsrörelsens blästring var inte bara ett lättköpt lyckokast utan representerade

⁷ I Jägerhorns »Mémoire très humble» till kommentar av Liikala-noten heter det »rendre les finnois dépendant d'exus mêmes». I Jägerhorns vid årsskiftet 1788—89 inlämnade not om autonomi skulle Finland »dependre quand elle veut de ses intérêts véritables».

Jägerhorns »Mémoire très humble» av den 26.2.1809, alltså kort före Borgå lantdag, finns tryckt i Hist. Arkisto, VIII, s. 209—248.

⁸ Lesch, »Den gustavianska tidens självständighetsrörelse och 'lugnet i Norden'» i Årsbok, Soc. Scient. Fennica xx.B.5; idem, »J. A. Jägerhorn» (Sv. Litt. Sällsk. CCLXXXVIII, Hfrs 1941), ss. 130, 147 ff., 153; M. G. Schybergson, »Finlands historia», II (Hfrs 1903), s. 190.

också en statligt ledande tanke, som rörelsens initiativtagare var beredda att vid lämpligt tillfälle hålla fast vid].⁹

Självständighetsrörelserna på 1700-talet var väl i någon mån symptomatiska, de var uttryck för misstro mot Sveriges försvarsmöjligheter, kanske också för en opinion som började mogna hos finska folket och en statskloket hos enskilda inflytelserika personer.

Det är inte uteslutet att Alexander I fick idén om ständernas sammankallande av Sprengporten. Eller ville han i de liberala idéernas hägn göra ett experiment? Vad Borgå lantdag beträffar har även en Eirik Hornborg modifierat sin tidigare ståndpunkt beträffande densamma (»en för rättssynpunkter fullständigt fri kombination av våld, list och vidsynt kloket»¹⁰) för att numera häri se en yttring av Alexanders humana intressen och, samtidigt, av finsk realpolitik. Men landets statsrättsliga ställning var dock oklar, det fanns inga klart formulerade skiljelinjer mellan finska statsorgan och ryska; statschefen-kejsaren, storfursten hade en »förstahands ställning» (»ensisijainen asema»¹¹). Finland saknade handlingsmöjlighet i internationell rättslig mening.

Men i alla fall inträder en ljusning efter Borgå lantdag och freden i Fredrikshamn 1809. Man ville glömma att erövring betydde erövring och inte »upphöjelse bland nationernas antal», som de nådiga kejsarorden föll. Det rådde nu en viss politisk stiltje — eller dådlöshet. Negativa drag saknas inte heller, men i stort sett tycktes landet dock vara berett att uthärda hårda öden.

Vid tiden för sin överflyttning till Finland hade Gustaf Mauritz Armfelt år 1810 i Stockholm råkat den sedan i Tyskland berömde fältmarskalken Gneisenau och delvis åtminstone inspirerad av denne till engelske ministern i Berlin överstyrt en P. M. om hur Napoleon skulle besegras. I denna vittsyftande plan ingår också ett förslag, att England skulle förmå Ryssland att ge Finland full självständighet under brittisk garanti, i vilket fall Ryssland inte bara under kampen mot Napoleon kunde känna sig tryggt för eljes från Finland hotande oroligheter utan även få en hjälpstyrka på 12.000 man i striden mot Napoleon — ett eko av »självständighetsplanerna» som Armfelt i sin

⁹ Ruutu, *anf.* upps. s. 288; Paasivirta, »Suomen itsenäisyyskysymys 1917» [*Finlands självständighetsfråga*], (Hki 1947), I, s. 12.

¹⁰ Eirik Hornborg, »Finlands hävder» (Hfrs 1933), IV, s. 9.

¹¹ Hornborg, »Det fria Finland» (Hfrs 1957), s. 9; Paasivirta, *a. a.*, I, s. 18; jfr E. Castrén, »Die staatsrechtliche Stellung Finnlands während Finnlands Vereinigung mit Russland in den Jahren 1809—1917» (Hki 1940), s. 9; R. Erich, »Suomen valtio-oikeus» [*Finlands statsrätt*], (Hki 1924), I, s. 38 ff.

ungdom hört Sprengtporten utveckla. Härigenom kommer en viss kontinuitet fram mellan de första självständighetsplanerna och den verksamhet för Finlands inre befästade som blir huvudmålet för Armfelts ansträngningar under dennes Petersburgstid. Den inre självständigheten blev av förhållandena framtvungad av den tanke som hägrat för Armfelt. Han arbetade för en egen finsk militär och för eget landsförsvar.¹²

En del av tidens ledande ämbetsmän ville alltså bygga vidare på den visserligen inte särdeles trygga och hållfasta men enda grund som lagts i Borgå. Och de sökte utnyttja Alexander I:s välvilja. I sin lojalitet gentemot tronen fanns det män, som t. o. m. bromsade friare riktningar. En man som sedermera ärkebiskop Edv. Bergenheim gick så långt att han i en privat skola vid historielectionen sökte få eleverna att inse, att Ryssland var deras egentliga fosterland, av vilket Finland bara utgjorde en liten del.

Men kyligare vindar gjorde sig också snart gällande. Den förmodade tronföljaren storfurst Konstantin, vars önskan att avsäga sig kronan inte var känd, ansågs fientligt sinnad beträffande Finlands autonomi. Därför påskyndade man planerna på uppställandet av egen militär, vilken enligt landshövding G. F. Stjernvalls projekt delvis skulle byggas på värnpliktens grund. Man hoppades även på en ny lantdag och att förhållandet mellan Finland och Ryssland skulle ordnas genom klarare bestämmelser, så mycket mer nödvändigt som de nämnda RF av 1772 och FSA av 1789, vilka Alexander I godkänt utan att citera dem, inte i allo överensstämde med de nya förhållandena. Hur kunde t. ex. spridandet av den evangeliska läran, som i dessa äldre grundlagar omtalats som statens främsta uppgift, låta förena sig med att monarken omfattade en annan religion? Alla dessa planer, som visar en viss vakenhet hos Finlands främste ämbetsman, kom att skrinläggas genom monarkens utveckling från en ideell liberal till en reaktionär personlighet.

I romantikens tecken börjar en nationell väckelse. Adolph Ivar Arwidsson söker i *Åbo Morgonblad*, synbarligen inspirerad av utvecklingen i Polen, väcka tanken på en nationell och politisk enhet men

¹² I början av 1810, innan hans planer på överflyttning till Finland mognat, framlade G. M. Armfelt, sedermera, som känt, en lojal beundrare av Alexander I, för sin gamle vän J. Fr. Aminoff och för sin bror A. F. Armfelt ett politiskt program, som gick ut på intet mindre än att begagna en framtida brytning mellan Ryssland och Frankrike att genomföra Finlands självständighet under andra staters beskydd, v. B o n s d o r f f, »Opinioner och stämningar 1808—14» (Sv. Litt. Sällsk. CXLII, Hfrs 1918), s. 80 ff.

hans väckelseförsök betraktades som överilade och ledde, som känt, till hans överflyttning till Sverige. Vad hade han då sagt? Jo, att den dag skulle komma då man fick visa på »ett oberoende finskt folk», men till det målet måste man sträva långsamt och fredligt om byggnaden skulle erhålla varaktighet! Men så mycket fick man inte säga efter Fredrikshamn. Emil von Qvanten utvecklar, i mer överspänd form, hur Finlands frihet och existens komme att bero på utvecklingen av stormaktskampen under det orientaliska kriget, och han drömmer om Finlands upptagande i den svensk-norska unionen som jämbördig stat.¹³ von Qvants idéer motverkades av vissa liberalare reformer från rysk sida och av materiella framgångar i landet mot 1800-talets mitt. J. V. Snellman vände sig mot v. Qvanten: Finland skulle inte bli beroende av utlandet utan måste stärka sin egen ställning och framtidstro. Snellman ville göra slut på den »finska skandinavismen». Vi hade bara att lita på varandra. Det gällde att visa intresse för det finskt nationella. Och detta kom fram även i vetenskapen, såsom hos en M. A. Castrén, vars finsk-ugriska forskning även avsåg att stärka finskt nationalmedvetande. Det kan antecknas, att, för att använda ett modernt ord, orienteringen mot Sverige och Skandinavien främst gjorde sig gällande i Åbo och dess omnejd. Åminstone ansågs den från rysk sida så farlig för de nya ämbetsverken i staden, att den goda espriten i dessa inte kunde räddas annorledes än genom en överflyttning till den »renare» luften i det från Sverige mer avlägsna Helsingfors. Det var en återförening med Sverige som ansågs hägra för de missnöjda.

En del omständigheter tyder på, att Napoleon III umgicks med planer på att erövra Finland med svensk hjälp. Därefter skulle Finlands folk genom folkomröstning få tillfälle att visa sin vilja om det önskade återförening med Sverige eller bilda en egen stat. Dessa frågor skulle dock fordra en noggrannare belysning för att tillåta en säker analys.

Med Krimkriget vidgades perspektiven. I Sverige förekom en viss aktivism som gick ut på att med svensk anslutning till kriget få Finland borttryckt från Ryssland. Men även detta var en stillsam krusning på de politiska böljornas yta. I Finland gjorde sig blott gällande en svag genklang av ett önsketänkande.¹⁴ Yttre betingelser

¹³ Peder Särkilax, (v. Qvanten), »Fennomani och skandinavism» (Sthlm 1855); L. A. Punttila, »Ruotsalaisuus Suomessa» [»Svenskheten i Finland»] (Hki 1944), s. 206.

¹⁴ Jfr Sv. Eriksson, »Svensk diplomati under Krimkriget» (Sthlm 1939), s. 70; T. T. Höjer, »Carl XIV Johan» (Sthlm 1943), s. 139 f.; K. Blomstedt,

saknades i alla fall för tankarnas mognad. Strömningarna i samband med A. E. Nordenskiölds överflyttning till Sverige torde inte kunna betraktas som kriterium på självständighetsvilja även om de var ett uttryck för opposition mot Ryssland.

Topelius såg givetvis Finlands frihet i en viss lyrisk stämmingsbelysning, men dock inte utan reella perspektiv. Under det orientalistiska kriget hade Topelius visserligen tagit parti för Ryssland — av mången tolkat som servilt kryperi men sannolikt beroende på, att Topelius i sin djupt kristna inställning och som turkofob i Halvmånen såg barbaren. För Topelius framskyftar i alla fall möjligheten att Finland någon gång skulle lösryckas från Ryssland och fick »frihet att utveckla sig, tänka och känna i eget intresse», ty, resönerar skalden, »Finlands ställning i fredstid lider av en inre osanning, däri-genom att landet är bundet vid en stat med helt andra mål och ett annat system än Finlands». Men Topelius' bergfasta övertygelse, säger hans biograf och dotterson prof. Paul Nyberg, var att tiden ännu inte var mogen för Finlands frigörelse. Detta har Topelius klart utvecklat i många sammanhang. Topelius erinrar om, att Finland blott representerade 1,6 milj. vid sidan av Rysslands 60 milj. människor: »Finland måste vänta — det kan synas hårt för ett släkte som har föga hopp att se den väntans frukt, men för historiens välvningar är en eller ett par mansåldrar ringa. Vänta måste Finland på den dag då den ryska kolossen sammanstörtar utifrån, ty då först är dess tid kommen.» Även om Topelius inte närmare utvecklar hur han tänkt sig självständigheten förverkligad, är uttalandet, såsom Nyberg påpekar, märkligt om man tar i betraktande, att »tanken på en finsk stat vid sidan av det ryska riket knappast fanns hos de ledande statsmännen, ännu mindre hos folket». ¹⁵ »Lördags-sällskapet» hade redan tidigare odlat liknande tankar och förde dem nu vidare. Och Fänrik Ståls hjältar blev ett monument över mod och fosterlandskärlek. »Landshövdingen» symboliserar den nordiska rättens grundtext. Och det fanns andra yttringar. De fosterländska stämningarna hade fått strålande uttryck i studenternas värfester, särskilt minnesvärd är majfesten på Gumtäktängen utanför Helsingfors 1848 där »Vårt land», tidigare förbjuden, nu ljöd över nejden. ¹⁶

»Itsenäisyiden edellytyksiä» [»Självständighetens förutsättningar»], i Numelin, m. fl. »Itsenäinen Isänmaa» (Hki 1942) [sv. edit. »Fritt fädernesland»] s. 24.

¹⁵ P. Nyberg, »Z. Topelius» (Hfrs 1949), ss. 102, 259, 279 f. De nämnda breven avser Topelius' brev till Henrik Borgström j:r, en av v. Qvantens många anhängare, (av 6.I.1855) och ett brev till J. L. Runeberg (av 14.III.1855).

¹⁶ Första upplagan av Fänrik Ståls sägner utkom år 1848. Finska Litt. Sällsk. grundades 1831. Elias Lönnrot utgav Kalevala 1835.

Pacius hade tonsatt sången, en fana med Finlands vapen fördes fram, Fredrik Cygnæus höll ett tal till Finlands namn. Det förekom också från studenternas sida patriotiska demonstrationer mot den rysktlojale universitetskanslern J. M. Nordenstam.

Året 1848 var ju den europeiska frihetsrörelsens år och det kastade även vissa ideologiska reflexer i Finland; att det inte blev politiska reflexer, därom drog Napoleon försorg. Men Marseljäsen inverkade också på studenterna i Finland. I Savolaks avdelning (nation) gjordes en fri version av den franska sången, i vilken en frihetskänsla kommer till uttryck.¹⁷ I slutet av 1850-talet hade A. O. Freudenthal i »Nylands Dragon» utvecklat tankar på en lösryckning från Ryssland, men dessa planer avsåg dock främst en återförening med Sverige. Freudenthal återkommer ofta till tanken på Finlands framtid. Han räknar med den ryska kolossens »slutliga sprickande». Tankarna förknippas vid dagspolitiska intressen. Freudenthals vänner Emil Böök och Hugo Gyldén omfattade liknande idéer.¹⁸

I början av 1860-talet avlöser det ena krigsryktet det andra. Oron i sinnena får ny näring genom det polska upproret. *Helsingfors Dagblad* yrkar, uppseendeväckande nog, på neutralitet för Finland. Lantdagskallelsen hösten 1863 kan inte göra slut på de aktivistiska åsikterna och strävandena i finska aktivitetskretsar, också om »lojalitetssynpunkterna» har markanta företrädare som Emil Nervander, vilken bestämt tillbakavisar neutralitetstanken. Men andra, såsom Freudenthal, håller fast vid tanken »frigörelse från Ryssland» såsom Finlands lösen; han varnar för att dåras av falska sken av autonom självstyrelse och Alexander II:s löften. Det var inte gentemot monarken i fråga landet behövde känna tacksamhet utan mot förgångna släkten.¹⁹

I ett brev till J. V. Snellman i Kuopio från M. A. Castrén ingår en passus, som visar »vad tidens bästa män tänkte om Finlands nationella autonomi vid sidan av det väldiga ryska imperiet».²⁰ »Jag anser allt vårt görande och låtande nu som blott som en förberedelse till ett uppror. Icke så som skulle vi på egen hand kunna utföra ett så stortat värv. Men vi kunna begagna oss av tillfället. Ryssland skall förr eller senare komma i kollision med turken, som understödes av kirgiser, tatarer och hela Kaukasien. Då skola även vi från Finlands kärr ropa ve över Moskovien.» Estlander påpekar, att Th. Rein i sin Snellman-biograf, som utkom under Finlands förening med Ryssland, inte kunnat avtrycka brevet i sin helhet, men det

¹⁷ M. Juva, i »Oma Maa», V [»Eget land»] (Hki 1959), s. 195.

¹⁸ A. Mörne, »A. O. Freudenthal» (Hfrs 1927), s. 83.

¹⁹ Mörne, a. a., s. 90.

²⁰ B. Estlander, »M. A. Castrén» (Hfrs 1928), s. 102.

torde ha publicerats efter 1918. Uttalandet är märkligt även om det är författat i en försiktig akademisk stil. Castréns uppfattning influerades säkert av att han under sina forskningsresor i Sibirien sett alltför många folkstammar som slaviserats. Frågan är om Snellman delade denna uppfattning, även om han hyste stor respekt för Castrén.

För Snellman hägrade måhända den fulla självständigheten som ett slutmål för finska folkets nationella och historiska utveckling. I G. Z. Yrjö-Koskinens *Finlands historia*²¹ utgör den ledande tanken finska folkets historiska utveckling till fri och självständig kultur-nation, även om han tänkte sig Finlands folk som en språkligt enhetlig stat.

Från tiden för det polska upproret finns ett brev från Yrjö-Koskinen till rektor Pesonius vid Jyväskylä Seminarium, däri Yrjö-Koskinen i varje fall indirekt berör tanken på ett självständigt finskt rike. Finland kunde visserligen inte följa Polens exempel, emedan förhållandena i eget land var så föga utvecklade; i Polen var upproret naturligt. En återförening med Sverige var ej önskvärd, emedan det nationella uppvaknandet då skulle hämmas. Ryssland stod så främmande för Finland, att man därifrån inte behövde frukta något inflytande på partibildningen i landet. Beroendet av Ryssland var i och för sig en farlig sak, men bleve tiden ond, skulle det väl finnas medel att lösa förhållandet.²² Det är anmärkningsvärt att uttalandet gjorts av Yrjö-Koskinen, som sedan vid sekelskiftets ofärdsår skulle bli en av de främsta förespråkarna för eftergiftspolitikens gentemot Ryssland. Paasikivi vill dock göra gällande, att Yrjö-Koskinen även då hade tanken på ett i varje fall autonomt Finland som främsta ledstjärna och Paasikivi understryker att Yrjö-Koskinen inte var den ensidiga nationalist en svensk historieskrivning velat påstå att han var: Yrjö-Koskinen önskade blott att finska språket skulle få en erkänd ställning och den svenska språkdominansen i Finland brytas.²³

Men de här nämnda yttringarna av en stigande opposition gentemot tsarmakten och tankarna på ett friare, vi skall ännu inte säga självständigt Finland omfattades bara av mycket begränsade, intellektuella kretsar. Folkets breda lager drömde nog inte om större politiska förändringar. Decennierna före 1860-talet innebar i många avseenden en tillbakahållen samhällsutveckling. De präglades av

²¹ I uppl. 1872.

²² Breven finns avtryckta i »Uusi Päivä» [Ny Dag], nr 96 och 99 (Hki 1917); jfr även G. Suolahti, »Yrjö-Koskinen satavuotismuisto» [»Till minnet av Yrjö-Koskinens hundraårsdag»] i *Hist. Aikakauskirja* (Hki 1930), s. 265.

²³ »President Paasikivis Memoarer»: »J. K. Paasikivis linje under ofärdsåren 1898—1914» [sv. edit. av R. Numelin] (Hfrs 1960), kap. 3 o. 4.

yttre lugn och var kanske en förbidans tid. Under ytan verkade säkert tysta krafter, vilka förberedde en ny utveckling. Den byråkratiska passiviteten inom administrationen och ämbetsmannakåren utgjorde, såsom Edv. Hjelt påpekat²⁴ tillika ett skydd mot ingrepp utifrån och bevarandet av det historiska arvet okränkt för framtida utvecklingsmöjligheter.

Vissa politiska idéer kring århundradets mitt är i alla fall anmärkningsvärda. Snellmans statsfilosofi hade visat på att även små nationer länkade den historiska utvecklingen. Man spekulerade, såsom nämnt, ganska tidigt över att Finland skulle få egen militär och, vilket för dåtida förhållanden är ännu märkligare, att Finland av fruktan för stormaktskrig skulle kunna förklara sig neutralt, för vilken deklaration Finland på diplomatisk väg, via S:t Petersburg, skulle söka stöd hos Rysslands motståndare! I neutralitetens tecken skulle alltså den finska handelsflottan då kunna trafikera alla vatten. Men det stannade vid spekulationer. Den politiska konservatismen hindrade att tankarna fick större offentlighet. Men de kyttade.

Lantdagen 1863 var i och för sig en märklig tilldragelse, och här gick inte allt friktionsfritt. Här konstaterades öppet olikheter mellan finska och ryska intressen. I adelsståndet hördes röster som ville hindra att finska frälsemän, som tjänstgjorde i Ryssland, skulle få säte i Riddarhuset. Kejsaren sökte dämpa separatisternas röster. Reellt sett innebar lantdagen yttringar av statlig verksamhet och rättskipning. 1869 års lantdagsordning är den första verkliga grundlagen i storfurstendömet Finland. Men i utrikespolitiskt avseende börjar den ryska reaktionen göra sig gällande. De slavofila elementen i Ryssland börjar få luft under vingarna. Motsatsen mellan Finlands grundlagar och det ryska enväldet, mellan de liberala finska idéerna och den ryska slavofilismen börjar nu framträda ganska bjärt. Umgänget mellan ryska och finska ämbetsmän och militärer, som aldrig varit överhövan livligt, minskar allt mer. Men även en försiktig opinion sätter in. Vid lantdagen 1878—78 får man i framställningen om värnplikten en formell ändring till stånd: uttrycket »till tronens och rikets försvar» ändras till »tronens och fosterlandets försvar». Men relationerna blir för varje år å omse sidor kyligare. Kejsaren respekteras bara i egenskap av storfurste av Finland.

Vi kan kanske här se bort ifrån vad jag ville kalla emigrantfinska synpunkter, sådana de presenteras bl. a. av överste E. G. W. Becker (som författare även kallande sig Becker Bey) i franska tidskrifter.

²⁴ Hjelt, a. a., s. 27.

De saknar dock inte en viss signifikativ betydelse. Becker, som på 1880-talet förutsåg ryska övergrepp — det hade för resten Alexander Armfelt gjort ca tio år tidigare —, frågande sig »hur länge räcker ryska löften», ansåg, att Finlands framtid borde vara en oavhängig neutral stat under stormakternas garanti, Finland skulle i Norden bilda en ogenomtränglig barriär («une barrière infranchissable»). »Elle (la Finlande) pourra librement progresser dans la voie où elle est déjà; si non, l'inauguration du régime constitutionnel et l'arrivée au pouvoir du parti panslaviste marquera pour elle de commencement du recul politique et matériel.²⁵

Borgå lantdag hade ju lagt grunden till Finlands särställning, påpekar Becker Bey, men underlätit att fixera dess innebörd. Kejsarordet var den egentliga trygghetsgarantin. Det skulle dock snart visa sig att landets politiska situation blev beroende av vindkasterna från öster. Becker anade panslavismens drivande kraft men han trodde också att nationalitetsidéen kunde bli en makt som förmådde omforma Europas karta. Becker korresponderade med *Hufvudstadsbladets* dåvarande chefredaktör August Schauman, med Emil v. Qvanten m. fl. Perspektivet måste bli: Finland som en oavhängig neutral stat under stormakternas garanti. Becker var på många sätt före sin tid, men tanken var inte mogen i landet och den väckte motstridiga reaktioner.

Den utländska opinionen, inte bara den skandinaviska, ägnade Beckers skrift en viss uppmärksamhet, den ryska pressen försökte visa en sårad uppsyn. Och Becker blev tidigt persona ingrata på ryskt håll.

Sommaren 1890 skulle 250-årsminnet av Åbo Akademis invigning firas. *Åbo Tidning*, som konsekvent och i motsats till lojalare organ under hela sin tid intill censurens införande förde en fri talan med män som Gustaf Cygnæus, undrade i sin ledare 12.VII.1890 om alls någon fest borde begås då tiden inte var ägnad fester. I ingen händelse borde dans och glam förekomma. Det blev i alla fall en fest i värdighetens tecken, ägnad minnet av drottning Kristina och Per Brahe. Topelius föreslog vid ett festtillfälle en skål för drottning Kristina. Vare sig av försiktighetsskäl eller om anmärkning mot

²⁵ Becker, »La Finlande indépendante et neutre», i *Extrait du Contemporain* (Paris 1880).

J. Paasivirta (»Becker Bey», Hfrs 1961) vill göra gällande, att Becker Bey manifesterar »självständighetstankens tidigaste framträdande», vilket påståendet mot fonden av den framställning jag här skisserat knappast kan betraktas som helt riktigt; men Paasivirtas studie tecknar dock inte bara en profil av en intressant personlighet, den ger även en intressant kulturell och politisk genomskärning av några viktiga decennier i Finlands 1800-tals historia. Jfr Numelin »Om Becker Bey», i *Hufvudstadsbladet* 26/9 61.

talet förekommit, ber Topelius vid supén efteråt på stadshuset samma kväll att få gottgöra majestätsförbrytelsen i fråga med att föreslå en ny skål för drottningens blixtrande ögon. I samband med jubiléet erinrar magister Juho Sjöroos, känd skolman och finsk filolog, i ett tal på finska hurusom finska och svenska män gjutit sitt blod för mänsklighetens bästa. I tidens romantiska stil utvecklar han, att Poh-jolas (Nordens) son börjar varsla, att honom hotat samma slaveri som förekommer söder om Finska viken: faran hade avvärjts, friheten räddats om också Finland på annat sätt fått känna av svåra tider av hunger och frost. Sjöroos slutar med en förtröstan, att de mänskliga rättigheterna ej måtte förtrampas, än kommer dag, än är ej allt förbi.²⁶

Vilka var då skuggorna som gjorde sig gällande vid akademifestligheterna? Redan år 1888 hade på ryskt initiativ upptagits förslag till ny strafflag för Finland. Och år 1890 avsåg ett postmanifest postal likformighet i hela »ryska riket». Båda dokumenten fick för resten skarp kritik i lantdagen av representanten för Brahestad, v. häradshövding E. Jansson, som vad postmanifestet beträffade, framhöll att även »minoritetens (Finlands) åsikt i all frihets namn borde ha respekterats; strafflagsförslaget förbisåg landets särskilda konstitution».²⁷

Den allmänna stämningen visade kanske utåt föga vaksamhet. Ett visst motstånd kom till uttryck mot Alexander III:s reaktionära politik. Man var bekymrad över situationsförändringen men ännu inte enig om vilken linje som skulle följas, en mjuk politik med vissa eftergifter eller en obeveklig rättslinje? Oppositionen hoppades måhända, att Finland kunde lösgöra sig från de ryska förtöjningarna men det var i så fall en mycket begränsad opinion. Och även här såg man det närmaste perspektivet i en union med Ryssland snarare än i en självständighetsriktning. Lojaliteten var ännu ett ganska utmärkande drag. Och för flertalet anhängare av det passiva motstånd, som nu tog vid, var väl målet en utvidgad autonomi med ökad trygghet.

När det nya seklet går in vilar tunga moln över Finland. Det s. k. februarimanifestet, som bl. a. avsåg finsk värnplikt i Ryssland, hade något år förut proklamerats. Det utgjorde ett hot mot Finlands grundlagar. Nu börjar tydligt två linjer framträda i finsk politik: det nämnda passiva motståndet och eftergiftspolitik. Hur man än bedömer den senare, framstår det passiva motståndets moraliska

²⁶ Åbo Tidning (Åbo), 16, 17 juli 1890.

²⁷ Borgarståndets protokoll vid Lantdagen 1891 (Hfrs 1891). I, ss. 139 ff., 159 f.; ss. 945, 1238.

mod som betydelsefullt. Lojaliteten hinner inte stelna i laglighetsformer. Den regim som vid sekelskiftet utövas av generalguvernör Bobrikov tillspetsar situationen för varje år och hotar fullständigt landets autonomi. Under tiden för värnpliktsstrejken jäser stämningen.

På Nyländska avdelningens (sedermera Nylands nations) årsfest den 9 april 1902, Mikael Agricoladagen, framkastar chefredaktören för den någon tid efteråt indragna helsingforstidningen Nya Pressen, jur. dr Axel Lille lösenordet »bort från Ryssland».²⁸

Rättskampen går vidare. Oppositionen blir fastare och mer samlande. Åbo Hovrätts avgång i februari 1903 blir ett offer åt en västerländsk rättsordning med fasta traditioner i landet. Och den manar till eftertanke. Orsaken till Hovrättens fall blev dess vägran att godkänna den ryska värnpliktslagen av 12.VII.1901, enligt vilken den finska manliga ungdomen skulle komma under ryskt befäl och nödgas göra värnplikten i peterburgska militärdistriktet. Genom en särskild förordning av år 1902 hade det stipulerats, att högre tjänstemän utan domstols utslag kunde avlägsnas från sina poster; de yngre tjänstemännens ställning blev alltså ytterst prekär. Redan i september 1902 hade tre hovrättsråd avskedats och varning givits yngre. Hovrätten inskred direkt mot guvernören i Nylands län Kaigorodov, som låtit utkalla kosacker för att undertrycka demonstrationer i anledning av uppbåden i Helsingfors 1902. Ännu några åbodomare avlägsnades och samtidigt meddelades, att nya (av »regimens män») skulle utses. Som sympati för Hovrättens hållning förklarade de flesta övriga tjänstemän att de inte längre önskade kvarstå, lämnande sin avskedsansökan. Det innebar, att Hovrätten upphörde att fungera i hävdvunna former.

Vid Hovrättens avgång samlades dess lagtrogna ledamöter till kollation på Hotel Phoenix i Åbo. Här håller dåvarande hovrättsassessorn, sedermera riksföreståndaren och republikens president P. E. Svinhufvud ett högstämt tal, där han skisserar ett självständigt Finland som slutmål. Efter Svinhufvuds tal reser sig äldsta hovrättsrådet Gustaf Mauritz Tenlén, som annars torde ha hört till de mer reserverade i sällskapet, yttrande: »hade jag tusen sådana karlar som

²⁸ Gunnar Landtman, sedermera e. o. prof. i sociologi i Helsingfors, antecknar (»Studenter under Finlands kampår», Sv. Litt. Sällsk. CCLXXX, Hfrs 1940, s. 357) att Lille utbringade en skål för ett oavhängigt Finland. Av en av de vid tillfället närvarande har jag erfarit, att det dock skedde i förtäckta ordalag. Landtmans antagande att det var första gången tanken på Finlands självständighet uttrycktes offentligt, förefaller i varje fall osäkert. Jfr Estlander, »Elva årtionden» (Hfrs 1930), III, s. 60.

Svinhufvud skulle jag fara till Petersburg och hos vederbörande genomdriva vår självständighet». ²⁹ Tenlén torde för resten några år tidigare vid en annan hovrättskollation, då molnen österifrån skapade oro, antytt tanken på Finlands fullständiga självständighet. ³⁰

De båda uttalandena är märkliga, även om man skulle utbyta ordet självständighet mot *status quo ante Bobrikov*, vilket man enligt min tanke dock inte behöver göra. Uttalandena var modiga om man betänker den kritiska situationen: Rysslands grepp starkare än någonsin, militären upplöst, de ledande männen oskadliggjorda genom avsked eller landsförvisning. Svinhufvuds vidsynta tal har dessutom betydelse såsom symboliskt för hela hans offentliga framträdande i fortsättningen då han konsekvent fullföljde sin linje.

Eugen Schaumans mord på Bobrikov (16/6 1904) hälsades på konstitutionellt håll som en befrielse. Det rensade luften. Visserligen var det ett politiskt mord och som sådant en ny och främmande företeelse i Finland, men inifrån Schaumans egen själ, smälte det samman med folkets själ och adlades till en gärning av etiska mått.

Enligt överenskommelse med de landsförvisades studiekommitté i Stockholm inledde v. häradshövding Konni Zilliacus i början av år 1904 förhandlingar med olika oppositionspartier i Ryssland, i avsikt att få till stånd ett fastare samarbete i kampen mot den gemensamma fienden: tsarmakten. Zilliacus hade också kontakt med polska och japanska kretsar. ³¹ Under det rysk-japanska kriget ledde oppositionssträvandena inte till nämnvärda resultat, »men ur historisk synpunkt är det intressant att iakttaga hur självständighetsidén de tider då Ryssland är invecklat i krig vinner bärvidd». Under Krimkriget spåras den endast inom en liten studentkrets som huvudsakligen i skåltal uttalar sina åsikter om Finlands förhållande till Ryssland. Under rysk-japanska kriget får dylika strävanden en fastare form i direkta underhandlingar med Rysslands fiende och under första världskriget växer de slutligen till en mäktig rörelse, som med vapenmakt fördriver fienden ur landet. ³² Så skriver general H. Ignatius. Vi får dock vara försiktiga att inte för ofärdsårens vidkommande generellt sett identifiera strävanden för utvidgad autonomi med självständighet.

I anledning av det ovan berörda februarimanifestet hade en omfattande värnpliktsstrejck satts i gång. Det s. k. Voimaförbundet, som

²⁹ Jfr C. M. Schybergson, »Åbo Hovrätts avgång. Ett femtioårsminne», i Åbo Underrättelser, (Åbo) 28.11.1953.

³⁰ Enl. ant. av undertecknads far, tidigare hovrättsråd i Åbo, senare ledamot av Högsta domstolen i Helsingfors.

³¹ K. Zilliacus, »Från ofärdsåret» (Hfrs 1957).

³² H. Ignatius, »Från ofärdsår till självständighet» (Hfrs 1927), s. 49.

samarbetade med ryska revolutionärer, hade under sina senare år vissa aktivistiska avsikter med Finlands oavhängighet som formell programpunkt.³³ De storpolitiska händelserna kring år 1905 stärkte oppositionen mot självhärskardömet, särskilt som det senare mycket snabbt började återta det mesta av sin förlorade makt. Året 1905, då den finska lejonfanan vajar på Riddarhuset och Ateneum i Helsingfors, visar i alla fall, att det fanns möjligheter att ernå frihet och ökade rättigheter. Oppositionen var ej benägen att ge upp kampen. De närmaste förhoppningarna gällde visserligen att ernå förmånligare ställning inom riket för staten Finland. Självtändighetstanken hägrade väl bara för en trängre krets, möjligen som en vision i samband med Norges oberoende³⁴ och kanske även i samband med Balkankrigen. Vid dessa tider börjar även arbetarrörelsen i viss mån inverka åtminstone socialt på utvecklingen. Den finska bonden vaknade väl tidigast till insikt om att också Finland kunde ha betydelse som ett självständigt land i samband med idrottsframgångarna inför ett internationellt forum vid Olympiaden i Stockholm år 1912.

Men, som sagt, bara i trängre kretsar diskuterades de utrikespolitiska perspektiven för Finland. Man räknade med en rysk revolution. Den siste stabschefen i Finlands inhemska militär, översten och sedermera guvernören (landshövding) i Nylands län Max Alfthan, ansåg att det kunde dröja mer än tjugo år innan tsardömet stod inför en större revolution, men han räknade med att Ryssland tidigare skulle invecklas i krig, som kunde följas av revolution. Finlands frigörelse genom ett stort krig var en möjlighet som han tog med i beräkning.³⁵

Särskilt i Viborg, gränsstaden, synes självständighetstanken ha omfattats — även här dock bara inom trängre kretsar. Man konstaterade, att det passiva motståndet inte fick utgöra självändamål, det hade dock en uppfostrande betydelse att hålla linjerna klara tills tiden var mogen för större uppgifter.³⁶

Men även om självständighetsdrömmen grodde hos många en-

³³ H. Gummerus, »Jägare och aktivister» (Hfrs 1927); idem, »Aktiva kampår» (Hfrs 1925), s. 173.

³⁴ Hufvudstadsbladet (Hfrs) 9.6.1905: »Erkännes en gång ett till politisk mognad kommet folks självbestämmningsrätt — och i den skandinaviska Norden torde näppeligen någon vilja bestrida det — så måste den norska nationens tydligt manifesterade uppfattning om den hittills gällande unionens oförenlighet med Norges intressen respekteras».

³⁵ I. Alfthan, »I hemliga uppdrag» (Hfrs 1958), ss. 27, 83.

³⁶ Ignatius, a. a., s. 31 f.

skild medborgare redan på 1800-talet, ja kanske tidigare, och även i enskilda fall (såsom i Svinhufvuds åbotal) fann officiösa uttryck, gick dock de så att säga utrikespolitiska strävandena ut på att försvara vad man ägde eller vad man ägt, inte att förvärva något nytt, inte ett större mått av frihet. Den frejdade engelske rättslärde, prof. John Westlakes, yttrade ren år 1899, kort efter februarimanifestet, till prof. J. N. Reuter, att Finland statsrättsligt varit fullt berättigat att göra uppror mot Ryssland, även om Westlake var på det klara med att detta kunde medföra oberäkneliga olyckor för Finland.³⁷ Laglighetens och det autonoma statsskickets återställande var både Kagalens³⁸ och aktivisternas mål kring år 1905. Längre fram började, i något vidare kretsar, vissa självständighetstendenser hägra, rätt så vagt men inte utan intresse, säger Adolf Törngren.³⁹

Pariskongressen talade, även försiktigt, om nationell självbestämningssrätt, om lagar, garanterande fri nationell utveckling för alla nationaliteter, om avlägsnande av våld från regeringens sida mot enskilda. Mera framgick inte heller vid den s. k. Genèvekonferensen (2—9 april 1905), där representanter för den inom Ryssland härskande oppositionen förekom.⁴⁰ Frågan om Finlands lösryckande från Ryssland upptogs först vid möte 5/1 1907, då det hette att »Finska motståndspartiets mål är Finlands politiska oavhängighet och en republikanskt fullt demokratisk författning».⁴¹ Aktiva motståndspartiet hade nog självständigheten som slutmål även om det, såsom Alma Söderhjelm säger, utåt talades bara om Finlands inre självständighet.⁴² Och Bernhard Estlander skriver, »att detta (självständigheten) måste vara det slutliga målet, hade visserligen varje aktivist klart för sig men det hade hittills ej ansetts politiskt att öppet utsäga detsamma».⁴³

Leo Mechelin har ju gått till historien som det passiva motståndets

³⁷ J. N. Reuter, »Kagalen, ett bidrag till Finlands historia 1899—1905» (Sv. Litt. Sällsk. XXXI, 1930), II, s. 324.

³⁸ Kagalen kallades en sammanslutning som under ofärdsåren organiserade sig för motstånd mot förryskningen.

³⁹ A. Törngren, »Med ryska samhällsbyggare och statsmän» (Tammerfors 1929), s. 93 ff. Redan år 1902 torde en kagalgrupp (Carl Mannerheim, Harald Neovius, Th. Homén, J. N. Reuter, Th. Heikel, Eugen Wolff) ha diskuterat frågan om att »avskudda det ryska oket». Under japankriget ökades gruppen med bl. a. Jonas Castrén, G. Theslöf, H. Ignatius (Reuter, a. a., II, s. 342).

⁴⁰ Reuter, a. a., II, s. 377.

⁴¹ Gummerus, »Aktiva kampar», s. 173; Alma Söderhjelm (»Det aktiva motståndspartiet», i »Med lagen och svärdet», Hfrs 1919), s. 62 uppger felaktigt datum till 1.6.1906.

⁴² Alma Söderhjelm, a. a., s. 62.

⁴³ Gummerus, a. a., s. 174; Estlander, »Elva årtionden» (Hfrs 1927), IV, s. 143 ff.

starke ledare. Bilden är riktig men fördrar kanske en liten komplettering. Inom ramen för den passiva kampen och Mechelins upplysningsverksamhet om Finland står hans arbete i den internationella fredsrörelsens tecken och hans förhoppning på en regimförändring i Ryssland, som kunde öppna nya perspektiv för Finland.

På fredskongressen i Bern 1912 håller Mechelin ett tal, där han betonar hurusom nationernas politiska samvete ej vidare skall kunna hålla sig likgiltigt gentemot de nationaliteters öde, vilka beror av ett mäktigare folk.⁴⁴ Märkligare är ett brev av Mechelin till R. A. Wrede, daterat 1.XI.1912, där författaren säger: »Det allmänna politiska läget har försatt mitt tänkesätt i ett slags belägringstillstånd. Möjligheten av ett storkrig, som kunde rikta ett slag mot panslavisomens representant öppnar nya perspektiv, som fångsla blicken och framkalla varjehanda långtgående kombinationer.» Mechelin fortsätter i samma brev: »småningom har jag dock blivit herre över fantasiens självrådighet. Dekadansdiplomatin kommer sannolikt att tillverka en fredspannkaka, en kompromiss, som lämnar spelrum för fortsatta intriger . . . och gör det möjligt för reaktionen i Ryssland att ännu för en tid bevara makten i sina händer och utföra våldsbargader mot rätt och frihet inom sina gränser.» Mechelin antar, att vi t. v. måste arbeta på det passiva motståndet men samtidigt vara med om sådant arbete i Europa, som är riktat på utbredning av fruktbara idéer, särskilt de svagare folkens frigörelse från förtryck och orättvisor.⁴⁵

Nog av. Givetvis får vi inte i dessa planer utläsa en preciserad självständighetstanke, men här skymtar en framtidsvision, som låter de politiska förhållandena träda fram i ett reellt ljus.

Generalguvernör Seyns politik (från 1909) hade ökat motståndet och brutit eftergiftspolitik, företrädd av det gammalfinska partiet. Medlemmar av Viborgs Hovrätt och Helsingfors Magistat försvarade rätten i Kresty fängelset i S:t Petersburg, de avskedade finlandslotsarna i skärgården. Molnen från öster blev allt hotfullare. Men de kvävde inte frihetsgnistorna. På Porthanfesten 1913 håller den sydösterbottniska nationens kurator Kaarlo Koskimies ett tal om hur på djupet av varje folk lever en oövervinnlig känsla att ernå självständighet. Förhållandena må nu, sade talaren, vara hur dystra som helst, denna känsla vaknar i alla fall i de undertryckta folkens bröst

⁴⁴ S. Nordenstreng, »L. Mechelin» (Sv. Litt. Sällsk. CCLIX, Hfrs 1939), II, s. 549.

⁴⁵ Det kan antecknas, att redan i början av år 1904 uppgjorde en under Mechelins ordförandeskap arbetande »studiekommission» en PM, vari, om man så vill tolka saken, skymtar tanken på möjligheten av ett från Ryssland oavhängigt Finland; Törnngren, a. a., s. 25.

och den känslan får ej förkvävas. Naturen har inplantat i varje sunt och livskraftigt folk en strävan efter frihet, oavhängighet.

Efter talet, som mottogs med stormande bifall, besteg fil. mag. Kaarlo Kalliala talarstolen. Han höll i sin hand ett gammalt kämpasvärd, som under stora ofreden tillhört någon frivillig österbottnisk student i kampen mot öster. Kalliala talade för mod och manlighet. Yrjö Ruuth (sedermera Ruutu), som omtalar episoden, vet också, att man under de följande dagarna i pålitliga kretsar hade kännedom om Porthanfesten, i vilken Ruutu i självständighetstankens tecken ser en yttring av historisk betydelse.⁴⁶ Olof Enckell åter anmärker på tal om festen in fråga, att man i studentens fosterländska opinionsyttring inte får inlägga något förbud till jägarrörelsen.⁴⁷ Säkert inte, direkt! Men Porthanfesten får dock färg av ett sammanbitet motstånd mot det ökade förtrycket från öster, av en kampvilja och en frihetskänsla, som i sin tur bildar grunden för de följande årens politiska strävanden. Enckell karakteriserar dem, riktigt nog, som betingade av »oförutseddhet, trotsig revoltanda och blixtnabb djärvhet», vilket över huvud kännetecknar stora och allvarsamma vändpunkter i folkens liv. Men utan bakgrunden av den strandade lojalitetskampen (eftergiftspolitik), det passiva motståndet och dess aktiva inslag under de föregående decennierna hade jägarpolitiken knappast framgått.

År 1913 grundade dåvarande ordföranden i Studentkårens diskussionsklubb V. Niskanen (sedermera i diplomattjänst) tidningen *Nuori Suomi* [Ungt Finland] med uppgift att »mellan raderna» visa vägen mot frihet. Den understöddes av personer inom det ungfinska partiet, bl. a. av sedermera självständighetssenatorn Onni Talas. På grund av förtrycket utkom tidningen blott ett år men tonen var klar.

För generationerna under 1800-talet hade förhållandet till Ryssland byggt på lojaliteten mot kejsaren-storfursten, vare sig, måhända i början, av helhjärtad övertygelse eller av taktiska skäl. Förenklat uttryckt: Finlands status baserade sig på tron på ett givet hedersord. I början av 1910-talet blev lojaliteten ifråga satt på sina hårdaste prov. En ensidig lojalitet, baserad på formell laglighet, hade kunnat leda till ödesdigra misstag, såsom Rafael Erich påpekade, tilläggande, att värnaden för lag och rätt inte bara var ägnad att sporra till motstånd mot rättskränkningar, den kunde också leda till en alltför godtrogen tillförsikt vid tillfällen då de makthavande i Ryssland visade tecken på sinnesändring. Det kunde man konstatera efter 1917 års revolution, då en verkligt stark självständighetsrörelse be-

⁴⁶ Y. Ruuth (Ruutu), »Självständighetspolitiken och jägarrörelsens uppkomst» (sv. ed. av R. Numelin, Hfrs 1919), s. 25 f.

⁴⁷ O. Enckell, »Jägarnas historia» (Hfrs 1944), s. 7.

hövdes som motvikt både mot en återuppvaknad tillitsfull sinnesstämning som mot den entusiasm vilken uppväckts av timade förändringar. »Om den senare sinnesstämningen hade fått bli bestämmande», framhöll Erich, »hade de för självständigheten nödvändiga förberedelserna ej i tid blivit utförda».⁴⁸ För generationerna kring sekelskiftet bestod politiska barndoms- och ungdomsminnen av landsförvisningar, deportationer av oförvitliga medborgare, av kosackkravaller och ryska manifest. Ordet lag hördes mest när lagen förtrampades.

Så var det augusti 1914, då Helsingfors snart förvandlades till en place d'arme, om ock rätt fridfull i början. Stämningen var först svävande. Berodde det på ovanan att tänka politiskt? Situationen var känslig. Åsikterna var delade, t. ex. mellan å ena sidan handels och industrins män och å andra sidan den akademiska ungdomen med en del framsynta akademiska lärare. Situationen klarnade rätt snart. De politiska tilldragelserna ryckte allt närmare. Ur augustidiskussionernas kaos framgår rätt snart en enhetlig stämning i studentnationerna. Vasa nations dåvarande kurator Artur Eklund talar om »den skälvande, sprittande oro, som låg i luften, den svårbestämbara känsla, som innerst inne hade något av stigande glädje och vittsyftande hopp».⁴⁹ Arvid Mörne, den tidigare så radikale skalden, skrev några av sina skönaste dikter, »Ödemarkslandet»:

Allt sannare bliva gamla ord dem jag övermodigt belett:	Allt mindre jag fattar den ädles tår över fjärran länders nöd,
Ditt väsens grund är din fosterjord, den mark, där ditt bo du rett.	när över hans egna grindar står, en himmel ofärdsröd. ⁵⁰

Givetvis förekom det ungdomliga överdrifter i tal och sång. Genom att Tyskland stred mot Ryssland såg man med en viss, kanske okritisk sympati på det förra landet. Men småningom blev dock sången mindre och diskussionen växte ut i handling. Krigsutbrottet utlöste ett välgörande språkpolitiskt lugn. Redan de första krigsmånaderna hade tanken på aktiv handling dykt upp här och var. Det autonoma Finland var nu förvandlat till ett i krigstillstånd förklarad land där all trafik med yttvärlden trängdes kring gränsgrindarna i Torneå-Haparanda. Senaten, regeringen, var ett lydigt redskap i ryska händer. Häktningar, deportationer, bl. a. Svinhufvuds

⁴⁸ R. Erich, i Numelin m. fl. »Fritt fädernesland» (Hfrs 1943), s. 58.

⁴⁹ B. Appelberg, »Jägarrörelsen», i »Med lagen och svärdet», s. 87.

⁵⁰ A. Mörne, »Sommarnatten» (Hfrs 1916).

till Sibirien, följde slag i slag. Ett uppror mot tsardömet hade båtat föga, men man fick inte heller sitta med händerna i kors.

Den 17 november 1914 kom manifestet om Finlands tofala för-ryskning. Då tog planerna på militärutbildning utomlands fastare form. Först tänkte man sig denna utbildning i Sverige eller Danmark, men det insågs snabbt att en dylik inte lät sig genomföras, den hade för resten lätt blivit upptäckt. Det var därför som blickarna gick söderut. Det blev början till jägarrörelsen. En utlandsdelegation för Finlands befrielse konstituerade sig småningom i Stockholm, ett jägarkansli grundades i Berlin. I spetsen stod beprövade män från det passiva motståndet, Kagalen och ungdomligare organisationer. Det var oerhört värdefullt att utlandsdelegationen fick arbeta i Stockholm och påräkna svenskt stöd. Också när den sedermera utbildade jägarbataljonen 1918 på finska kölar forslades hem till Finland 1918 tändes fyrarna längs svenska kusten.⁵¹

Stockholmskansliet växte sedermera ut till vår första legation, senare ambassad, av etapperna i Haparanda och Umeå blev våra första konsulat i utlandet.

Det kan nu på snart fem decenniers avstånd förefalla som om den akademiska ungdomen handlat rätt egenmäktigt, för att ej säga egensinnigt. Ty även i initierade kretsar, som sympatiserade med studenterna, möttes jägartanken av kritik. Men oförvägenheten hör nu en gång ungdomen till. »Il ne faut pas détruire chez nous le sentiment du risque sous peine de nous résigner à être bureaucrates», har Henry Bordeaux sagt. Det historiska skeendet känner inga laboratorier, där olika möjligheter kan framexperimenteras. Initiativet har värde då det fullföljes och växer ut i handling. Finlands ungdom visade ingen dådlöshet. Det hade också sin betydelse, att jägarrörelsen från början fick stöd av män som Rafael Erich, Edv. Westermarck, Edv. Hjelt, Herman Gummerus, vilka sedan blev självständighetsrörelsens ledare.

Som portalfigurer för den sedan realiserade självständigheten står P. E. Svinhufvud, Gustaf Mannerheim — krigare och statsman — och K. J. Ståhlberg, Finlands förste president. Det är också möjligt att jägarrörelsen, varom ryska vederbörande i det som då hette Petrograd självfallet skulle erhålla kännedom, avskräckte planerade försök att göra inkallelser under det första världskriget i Finland. Om jägartanken och den därmed sammanhängande självständighetskampanjen inte tagit sin början år 1914 och inte, trots många mot-

⁵¹ Numelin, »Politisk verksamhet», i »Med lagen och svärdet», s. 115.

gångar och svårigheter, under de närmast följande åren konsekvent fullföljts, hade måhända den politiska utvecklingen i den samlande form den fick åren 1917 och 1918 inte varit möjlig.

Den konstitutionella kampen med passivt motstånd och aktiva inslag från seklets början var slut. Rättsstriden hade övergått i en kamp för oavhängighet. Men rättsstriden, som Finland förde mot en världsmakt, bildar i alla fall förspelet till självständighetspolitiken. Och det torde ej vara för mycket sagt, att det passiva motståndet innebar förberedelsen för oavhängigheten. Paasikivi som alltid, visserligen i osjälvisk ideell lyftning, företrätt den gammalfinska eftergiftspolitiken gentemot Ryssland, vill göra gällande, att det inte främst var det passiva motståndet och den konstitutionella kampen som räddade Finland från ryskt förtryck 1905 och för att uppgå i Sovjetväldet 1917—18, utan att Finland fick »lyckosparkar» både 1915 och 1917. I Paasikivis framställning gör sig en tendens gällande att undervärdera det passiva motståndet, dess moraliska mod och de uppoffringar dess företrädare måste göra. Beträffande allmänna utrikespolitiska fakta torde Paasikivi ha rätt, givetvis invercade det rysk-japanska kriget på händelserna i Finland 1905, liksom den ryska revolutionen 1917. Men utan den konstitutionella kampen under ofärdsåren hade Finland knappast lyckats ernå ens de lättnader 1905 innebar — det relativa återställandet av den lagliga ordningen —, utan värnpliktsstrejken är det mer än sannolikt att finsk ungdom 1914 fått rycka in i ryska led, utan förberedelserna till självständigheten, jägarrörelsen m. fl. yttringar hade Finland inte kunnat möta oavhängigheten och försvara densamma. Paasikivi medger själv, att eftergiftspolitiken inte var möjlig efter 1909 (med Seyns regim), att tiden efter 1914 fordrade aktivism, men Paasikivi säger intet om förberedelserna.⁵² Man vet inte ens om ej en eftergiftspolitik 1939 inneburet en farlig uppluckring av den fasta inre fronten, även om Paasikivi otvivelaktigt har rätt i att Finland före stormen 1939 borde på sätt eller annat ha inlett förhandlingar med Sovjet och i varje fall hösten 1939 sett till att förhandlingarna inte bröts. Och det framstår klart, att den s. k. Paasikivilinjen var den enda möjliga och riktiga efter 1944, att Paasikivi, och Mannerheim, här gjorde statsmannainsats; men en annan sak är att man knappast kan jämföra förhållandena under ofärdsåren med utvecklingen i ett självständigt Finland.

⁵² »J. K. Paasikivis linje 1899—1914» (Hfrs 1960), särsk. kap. IX. Jfr även Numelin, »Paasikivilinjen i Paasikivis minnen», i Finsk Tidskrift (Åbo 1960).

Den ojämna striden mellan ett litet folk och en stormakt, en strid mellan rätt och våld, hade väl fört till den senares skenbara seger om inte hos den lilla nationens folk hade funnits den sammanhållande kraft och den frihetskänsla som förmår stimulera ansträngningarna till en ofta övermäktig kraft. Givetvis har Paasikivi rätt att världshändelserna starkt influerade på händelseutvecklingen och bidrog att vrida vapnet ur vår tidigare fiendes hand. Och vad det dramatiska förloppet under senaste världskrig beträffar, bör det understrykas att den hjälp, det storartade stöd som Finland kunde påräkna i Sverige och det övriga Norden hade inte bara en utomordentlig ekonomisk utan lika stor moralisk betydelse.

På fennoskandisk grund träder vid historiens gryning landet Finland fram. Genom sekler vidgat svenskt, skandinaviskt inflytande börjar staten Finland taga form. Västerländsk rättsordning och kultur lägger hos finska folket grunden till en nationalkänsla. Den ställs i och med Finlands förening med Ryssland på prov, men den håller och den utvecklar sig småningom, på grund av hotet från öster, till ett finskt statsmedvetande. Genom att finska folket aldrig behövt känna livegenskap kunde det genom seklerna bevara sin självkänsla, bonden var fri, kyrkan och lagen andliga vägrödjare.

Det går en kulturpolitisk finlandslinje från medeltidens finska kungadelegationer till Stockholm, från Porthan till v. Qvanten, till Topelius och Nordenskiöld, må så vara att linjen i fråga till en del har romantisk anstrykning. Den får kring senaste sekelskiftet en reellare färg. Det passiva motståndet och rättskampen betecknar fältarbetet för frigörelsen. Självständighetstanken begynner hägra, först för ett fåtal, men i världshändelsernas mylla börjar nya idéer gro. Från Svinhufvuds åbotal 1903 och aktivitetsyttringar siktar linjen ren mot självständighetstendenser, som får en bestämd syftning i jägartanken och i utlandsdelegationens arbete för frigörelsen. Vid en bestämd tidpunkt låter ödet en maktkombination framgå som möjliggör riket Finland att byggas upp. Hela denna linje bärs upp av en syntes av ideella och fysiska krafter, ur vilka efterhand en nordisk frihetskänsla växer fram.

Beklagligt nog blir befrielsestriden även en inbördeskamp, men med åren utjämnas motsättningarna. Felsteg och misstag saknas inte hos en ung nation, allra minst i början. Inre friktioner, partiintressen och språkkonflikter försvagar ställningarna, tills under den ödesmättade vintern 1939—40 ett enigt folk möter opp. Politiskt-geogra-

fiska faktorer, det betonar också Paasikivi, har varit bestämmande för utvecklingen i Finland. Österifrån har inte endast kommit fientliga skaror, även handelsinflytelser, kulturströmningar som mött upp i Finland inte minst på Karelska näset och i det gamla Viborg. Från att tidigare ha varit diktarnas »Västerns värn mot öster» försöker Finland nu spela rollen av brohuvud mellan väst och öst. I sin neutralitetspolitik har Finland ett stimulerande föredöme i Sverige, i kulturpolitiken i hela Norden. Politiskt-geografiska faktorer spelar en stor roll då Finland under en kort men tung parentes kom i ett annat läge än dess skandinaviska frändefolk. Sverige ger dock Finland ett ovärderligt stöd. Och med varmaste sympati följer Finland Danmarks motstånd och Norges imponerande frihetskamp för att åter mötas efter kriget i gemensam nordisk kulturpolitik. Redan den 9 april 1940, en av de tragiska dagarna i Norden, gav i Finland anledning till politisk eftertanke, ja, kanske något mer, givetvis med full lojalitet inför eget lands öde. Är det för djärvt att påstå att Finlands liksom de övriga nordiska ländernas utveckling som fria stater, trots eller kanske just genom prövningar och offer, söker vederlägga vilsna tal och teorier om smånationers betydelselöshet?

»ABDIKATIONSKRISEN» 1941

Av Lektorn fil. doktor HENRIK A. OLSSON, Sundsvall

Inledning. Vad här något oegentligt kallas »abdikationskrisen» 1941 har tidigare i denna tidskrift blivit föremål för en ingående utredning av S. Plobeck.¹ Att den nu åter tas upp till behandling beror bl. a. på att dåvarande utrikesministern Christian Günther gjort ännu ett uttalande i ämnet, vilket synes motivera en omprövning av frågan.

För Plobeck står visserligen spørsmålet om kung Gustafs inställning till det tyska transiteringskravet i förgrunden, men han har också utförligt redovisat ärendets handläggning i olika instanser, ej minst ställningstagandet i partigrupperna. Jag fattar min uppgift mera snävt och inskränker mig till en undersökning av konungens omstridda uttalande vid mötet med de båda regeringsexcellenserna den 22 juni 1941 samt av vissa därmed nära samhöriga omständigheter. Det är då särskilt Per Albin Hanssons hållning, som åsyftas.

Av praktiska skäl lämnas även här en kort resumé av händelseförloppet — en tidtabell — varjämte jag ansett det vara ofrånkomligt att redovisa det viktigare källmaterial, på vilket den följande framställningen bygger.

Lördagen den 21 juni hade riksdagen hemförlovats inför den förestående midsommarhelgen.

Söndagen den 22: en tysk not, innehållande ett flertal krav, överlämnades på morgonen till utrikesminister Günther. Huvudönskemålet, å vilket svar begärdes omgående, gällde rätt till transitering över svenskt område av en armédivision från Charlottenberg till Torneå. Denna begäran understöddes av finska regeringen. Det var med all sannolikhet senare samma dag, som kung Gustaf hade sitt ovan åsyftade möte med stats- och utrikes-

¹ »Gustaf V och den tyska trupptransiteringsfrågan i juni 1941.» Statsv. Tidskr. 1959. Cit. Plobeck. Till denna uppsats hänvisas beträffande de närmare omständigheterna vid transiteringsfrågans handläggning.

ministrarna.² Enligt uppgift av Gustav Möller skulle Hansson i sin rapport om samtalet till regeringen följande dag ha meddelat, att också kronprinsen varit närvarande vid detta tillfälle.³

Måndagen den 23 kl. 10 hölls allmän beredning. Denna inleddes med en redogörelse av utrikesministern, som förordade bifall i princip till de tyska fordringarna. »Han förmodade att det gick an att förhandla om begränsningar, dock inte i fråga om transporten av armédivisionen.»⁴ Under den följande diskussionen befunnos meningarna vara i hög grad delade, och man beslöt i detta vanskliga läge, att riksdagen skulle inkallas.⁵ Under måndagen sammanträdde även utrikesnämnden⁶ — under »ytterst allvarlig stämning».⁷

Tisdagen den 24 — midsommardagen — samlades de fyra »lojala» partigrupperna till överläggning. Härvid företogs i den socialdemokratiska gruppen tvenne voteringar, vilket kom att väcka särskild uppmärksamhet. Först uttalade man sig för avslag med 159 röster mot 2. *Omedelbart* därefter⁸ företogs en andra omröstning med resultat, att partiet alternativt med 72 röster mot 59 förordade eftergift, därest enighet om avslagslinjen icke kunde uppnås, d. v. s. därest de borgerliga icke ville medverka till ett nej. Strax före detta sammanträde hade en överläggning ägt rum mellan socialdemokraterna i regeringen, förtroenderådet och utrikesnämnden, varunder »naturligtvis alla kända fakta och omständigheter vägts mot varandra . . .».⁹ Uppgifter om liknande arrangemang av de övriga partierna föreligga, så vitt jag vet, icke.

De borgerliga grupperna uttalade sig samtliga för bifall till det tyska huvudkravet.¹⁰ Partiernas inställning redovisades på kvällen

² Ib., s. 20, 26 not 4.

³ AT d. 10/9 1955, ST s. d. Plobeck konstaterar, s. 26 not 4, utan uppgivande av källa: »Kronprinsen var inte med vid detta möte». För emellertid uppgiften tolkas som en slutsats ur TT:s strax förut anförda meddelande, att konungen mottagit stats- och utrikesministrarna på söndagen omkring kl. 10—11.30, är slutsatsen förhastad. Kungen kunde naturligtvis ha mottagit dessa i kronprinsens närvaro. Enligt Möllers utsago skulle så ha varit fallet.

⁴ G. Andersson i Rasjön, »Från bondetåget till samlingsregeringen. Politiska minnen» (1955), s. 269 f. Cit. Rasjön.

⁵ Ib., s. 271.

⁶ Under en interpellationsdebatt 1947 talade Vougt om UN:s »första sammanträde om denna sak». AK 1947, nr 7, s. 23. Under tiden d. 17/6 till d. 21/8 hade nämnden endast ett sammanträde, näml. måndagen d. 23/6.

⁷ AK 1947, nr 7, s. 31 (Skoglund i Doverstorp).

⁸ E. Wigforss, »Minnen», III (1954), s. 167. Cit. Wigforss. Densamme, MT d. 6/5 1951; Olovson i Västerås, AK 1947, nr 7, s. 35 f. Att den andra omröstningen följt omedelbart efter den första synes även framgå av riksdagsgruppens prot. d. 24/6 1941. Prot. meddelat i utdrag av Plobeck, s. 52 f.

⁹ Wigforss, MT d. 6/5 1951.

¹⁰ Rasjön, s. 272; Möller, AT d. 10/6 1955, ST d. 10/9 1955; Plobeck, s. 42 ff.

under ett nytt regeringsammansatt. Detta uppges ha fått ett dramatisk förlöpp, och situationen då har betecknats som »ytterst förvirrad». ¹¹ Statsministern tolkade emellertid läget så, att regeringen ansåg sig böra bifalla det tyska önskemålet, eftersom enighet inte kunde skapas för ett avslag.

Följande dag — onsdagen den 25 — hölls kl. 9 åter allmän beredning, varjämte partigrupperna sammanträdde och då erhöles meddelande om regeringens ståndpunkt. Kl. 11 höllos hemliga riksdagsplena, och i konselj kl. 15 konfirmerades det medgivande, som gjorts under tisdagen. Härvid anmälde Wigforss, Möller, Sköld och Gjöres, att de ogillade det som skedde men att de i enighetens namn uraktläto att reservera sig till protokollet. ¹² De socialdemokratiska statsrådets hållning synes ha nått offentligheten först genom meddelande av Möller under en interpellationsdebatt 1947. ¹³

Man måste naturligtvis räkna med att den tyska noten dessa dagar kan ha behandlats även vid andra tillfällen än de här nämnda, nämligen under mera förtroliga och informella möten inom regeringskretsen. ¹⁴ Enligt uppgift skulle också konungen ha samrått med utrikesminister Günther redan före ovannämnda konferens under söndagen. ¹⁵

Redovisning av vissa källor. Såväl av konungen som av de båda excellenserna föreliggande uttalanden om vad som förekommit under mötet dem emellan den 22 juni.

Efter onsdagens konselj lät kungen tillkalla den tyske ministern, prinsen av Wied, och delgav denne regeringens beslut. I telegram samma dag till riksutrikesministern meddelade av Wied bl. a. följande:

»... Han [konungen] hade genomlevat bekymmersfulla dagar och personligen vittgående engagerat sig för denna sak. Förtroligt tillfogade han, att han därvid t. o. m. måst gå så långt som till att tala om sin abdikation ...» ¹⁶

Några år senare — sannolikt någon gång under hösten 1944 — gjorde kung Gustaf till prins Eugen ännu ett uttalande i frågan, vilket återberättats av Amelie Posse. ¹⁷ Då detta av Plobeck endast

¹¹ Rasjön, s. 271 f.

¹² Ib., s. 274; Möller, AT d. 10/9 1955, ST d. 10/9 1955.

¹³ AK 1947, nr 7, s. 44 (Undén).

¹⁴ Andersson i Rasjön, DN d. 17/11 1955.

¹⁵ AK 1947, nr 7, s. 13 (Möller).

¹⁶ Telegrammet meddelat i översättning av Plobeck, s. 51.

¹⁷ A. Posse, »Åtskilligt kan nu sägas» (2 uppl. 1950), s. 413.

blivit föremål för ett kortfattat omnämmande, redovisas det här: författarinnan hade

»kort efter det där midsommarmötet ... fått meddelande om Per Albins yttrande. Alltsedan dess hade jag då och då dragit upp saken vid mina samtal med prins Eugen, och han hade verkat lika bekymrad däröver som jag själv — lika undrande om vad som var sant eller osant i det påstådda hotet om abdikation. Men om jag inte grovt missminner mig var det just i samband med denna artikel¹⁸ som han äntligen hade talat ut med Kungen om saken. Han bjöd då sin brorson Wilhelm och mig på en liten middag där inga andra var närvarande.

När vi efteråt hade slagit oss ner ... sa 'farbror Eugen' att han ville att just vi två skulle veta att Kungen bestämt och kategoriskt hade meddelat honom att ingen vid det där tillfället hade nämnt något om abdikation. Han hade inte ens haft en tanke på att hans ord skulle kunna tydas så — eftersom det han i själva verket hade sagt endast hade varit att 'om riksdagen svarar nej på tyskarnas krav får ni vara beredda på att ta konsekvenserna — och de kan bli synnerligen allvarliga!'

Dagens Nyheter den 8 maj 1951 innehöll följande uttalande av envoyén Günther:

»Vad kungen yttrade var såvitt jag erinrar mig bara: 'Om vi skulle avslå den tyska framställningen vill jag inte vara med'. Detta skulle ju kunna tolkas i riktning mot abdikation, även om ordet inte nämdes, men kungen talade inte ens om möjligheten av någon regeringskris och hans yttranden fälldes i vanlig samtalston utan spår av officiellt uttalande och ännu mindre något 'hot'.»

Vecko-Journalen den 11 september 1954 återgav nedanstående intervju med Günther:

»Kung Gustaf nämnde aldrig ordet abdikation. ... När sedan kravet på transiteringen kom var läget ytterst spänt och en vägran från vår sida att tillmötesgå det skulle av Hitler uppfattats som om vi direkt tagit ställning för Ryssland. Kung Gustaf var vid vårt nu så omdiskuterade samtal missmodig och tog mycket allvarligt på denna sak. Han förklarade att han på sin ålders höst inte ville medverka till något som kunde störta landet i krig, vilket han ansåg att ett avslag på tyskarnas begäran skulle göra. Vi måste nog ge efter, menade kungen, och sade att han i annat fall 'inte ville vara med'. Jag fäste mig särskilt vid just de orden.

Detta uttalade han emellertid på ett sådant sätt att jag inte kunde uppfatta det som något allvarligt menat hot om abdikation. Enligt min åsikt ville kungen bara så starkt som möjligt understryka sin

¹⁸ Här åsyftas en artikel av riksdagsman E. G. C. Brandt. Enligt författarinnan skulle den ha publicerats i nov. 1944. Tyvärr har jag inte varit i tillfälle att efterforska densamma.

personliga mening om det lämpliga i att ge efter för tyskarna denna gång.»

Per Albin Hanssons redogörelser återgivnas icke här, då de av skäl, som nedan anges,¹⁹ ej kunna läggas till grund vid försöket att fastställa lydelsen av konungens yttrande. De tas emellertid upp till behandling i annat samband.

Värdering av källorna. För bedömningen av vad som hänt är det av betydelse att observera, att de uttalanden, som här intressera, äro av två slag: dels sådana som utgöra moment i det historiska skeendet, dels sådana som icke hava denna karaktär. Till den förra gruppen höra konungens meddelande till prinsen av Wied samt statsministerns anförande i partigruppen liksom hans tidigare rapport under måndagens allmänna beredning. Om samtliga gälla, att de präglas av en tendens, i det meddelaren fullföljt vissa politiska syften, vilket kan tänkas ha satt sina spår i återgivandet av vad som inträffat. Av lätt insedda skäl är detta i högre grad att befara beträffande t. ex. statsministerns anförande i partigruppen än i den trängre och i det allmänna läget bättre initierade statsrådskretsen.

Övriga uttalanden ha gjorts, först sedan konseljbeslut förelegat — några långt senare — och äro, åtminstone i större utsträckning, att anse såsom rena vittnesmål. Hit höra konungens framställning för prins Eugen, Günthers för Dagens Nyheter 1951 och för Vecko-Journalen 1954 samt Hanssons anförande vid LO-konferensen den 2 juli 1941.

I största allmänhet kan sägas, att tendensen i de förra fallen samt tidsavståndet i de senare måste mana till varsamhet vid tolkningen. Statsministerns sistnämnda redogörelse lämnades emellertid bara ungefär en vecka efter de här aktuella händelserna och har återgivits efter en samtida uppteckning. Men å andra sidan är det ju möjligt, att han i någon mån känt sig bunden av kort förut gjorda uttalanden.

I den tyske ministerns telegram om samtalet med kung Gustaf lämnas dels några faktiska upplysningar: att den begärda trupptransiteringen just accepterats av svenska regeringen och att H. M:t dessförinnan funnit sig föranlåten att »tala om sin abdikation». Dels omtalas vissa sympatitytringar gentemot Tyskland från konungens sida.

Samma dag som telegrammet publicerades i pressen, den 13

¹⁹ Se s. 36 f.

november 1955, gjorde Günther på anmodan ett uttalande i Dagens Nyheter²⁰ angående av Wied som diplomatisk rapportör. Han framhöll beträffande den aktuella depeschen, att ministerns personliga reflexioner borde »tas med en nypa salt — minst sagt». Det samma skulle också ha gällt flera tidigare rapporter han haft tillfälle att taga del av. Prinsen av Wied uppgavs alltid ha varit angelägen om att bevara en gynnsam inställning gentemot Sverige i Berlin, varför hans meddelanden stundom kunde bli ganska personligt färgade. Det förvånade Günther, att utrikesdepartementet offentliggjorde detta telegram utan någon kommentar om prinsens sätt att formulera sina rapporter. Det fanns dock tydliga anteckningar härom i departementets eget arkiv.

Då det däremot gäller den faktiska upplysningen om kung Gustafs abdikationsshot, synes man icke ha någon anledning att betvivla korrektheten.²¹ Andersson i Rasjön har vid ett tillfälle framhållit, att själva tidpunkten för telegrammets avsändande är av betydelse för frågan om dess bevisvärde. Så tidigt som den 25 juni skulle det nämligen inte ha varit känt utanför de agerande trängre kretsarna, att konungen nämnt något om att avgå, varför det inte vore troligt, att några rykten härom då nått fram till tyska beskickningen. Det skulle sålunda med all sannolikhet ha varit av kungens egen mun, som av Wied först fick höra talas om saken.²² I samma riktning pekar också en rapport från prinsen, vilken är daterad den 11 december 1941 och vilken säkerligen bygger på personliga minnen från samtalet med den svenske monarken. Det heter här, att »kungen beskrev hur det endast (!) tack vare hans personliga ingripande hade lyckats att i somras ordna frågan om en trupptransport genom Sverige enligt våra (d. v. s. Tysklands) önsknings». ²³ Att av Wied här överbetonat konungens uppgift om den roll denne skulle ha spelat, synes dock framgå vid en jämförelse med det tidigare telegrammet.

Det meddelande kung Gustaf lämnat prins Eugen och vilket återgivits av Amelie Posse torde härröra från senhösten 1944. Om denna relation heter det hos Plobeck: »Källan kan och har betraktats som sekundär och av mindre intresse». ²⁴ Omdömet torde bero

²⁰ Samma synpunkter framförde Günther även i SvD d. 13/11.

²¹ Av samma mening är O. Nyman, Statsv. Tidskr. 1956, s. 62, samt Plobeck, s. 25 ff.

²² DN d. 17/11 1955.

²³ Anf. efter DN d. 27/10 1957.

²⁴ Plobeck, s. 28.

på att det här är fråga om en tredjehandsuppgift, men även därpå, att minnet kan antagas starkt ha svikit den 86-årige monarken.²⁵ Ett spørsmål av betydelse är då om konungens vittnesgillhet denna tid.

Amelie Posse uppger sig ju redan kort efter »det där midsommarmötet» ha fått underrättelse om abdikationshotet. Hon hade länge grubblat över saken och då och då tagit upp ämnet under sina samtal med prins Eugen, som — egendomligt nog — visade sig vara lika ovetande som hon själv. Men slutligen hade denne sökt få klarhet i hur det förhöll sig och därför direkt vänt sig till sin broder. Detta säger oss en del. Prinsen har väntat ett klarläggande svar av konungen, och han anser sig ha fått det. Intet i Posses framställning tyder på att minnet eller omdömet dragits i tvivelsmål. Men hade det förhållit sig på annat sätt, hade det nog legat närmast till hands, att prins Eugen vänt sig till kronprinsen, som måste ha känt till, om allvarliga abdikationsplaner varit å bane under de kritiska midsommardagarna 1941.

Det var också så, att kung Gustafs psykiska vigör under större delen av 1940-talet var synnerligen god. Han ägde ännu en utomordentlig minnesskärpa, och hans förmåga att lätt tränga in i frågor och komma med snabba, adekvata repliker buro vittne om ett gott omdöme. Det var först under hans två sista levnadsår, som den allmänna skröpligheten blev besvärande, men då utvecklade den sig mycket hastigt.

Av det sagda framgår, att den åldrige konungens vittnes- och omdömesgillhet 1944 och t. o. m. ännu flera år därefter icke med fog kan bestridas. Amelie Posses version är även, som senare skall visas, av ej ringa intresse.

Om Günthers uttalande för Vecko-Journalen heter det hos Plobeck, att man inte torde få bortse från möjligheten av att källvärdet i detsamma kraftigt bör reduceras.²⁶ Orsakerna härtill skulle vara två. Günther har inte fört några anteckningar. Dessutom: det uttalande han gjorde publicerades den 11 september 1954. Kort tid dessförinnan, den 1 s. m., var R. Casparssons uppteckning från LO-konferensen införd i Dala-Demokraten, och den hade under dagarna därefter återgivits av andra tidningar, bl. a. av Svenska Dagbladet den 3 september. Plobeck sammanställer de båda versio-

²⁵ Detta sistnämnda antydes dock icke av Plobeck, som ägnar redogörelsen mycket ringa uppmärksamhet.

²⁶ Plobeck, s. 31.

nera och konstaterar: »Med *rent synonyma* formuleringar relaterar de på ett till innehållet identiskt sätt kungens yttrande».²⁷ Slutsatsen blir, att det kan ifrågasättas, om inte referatens sakliga likhet kan bero på att Günther varit beroende av Casparssons framställning.²⁸ Premissen är emellertid felaktig, då formuleringarna på den avgörande punkten — rörande det föregivna abdikationshotet — *icke äro synonyma*. Plobeck själv uppfattar konungens ord enligt Günther — verbalt tolkade — som ett abdikationshot,²⁹ medan de enligt Casparssons återgivande även anses förmedla ett intryck av att han hotat taga en ny regering.³⁰ Iakttagelsen är korrekt³¹ men därmed olikheten mellan de båda versionerna, i det avgörande hänseende det här gäller, påtaglig.

Mera både givande och rättvisande är det dock att sammanställa artikeln i Vecko-Journalen med Günthers eget tidigare uttalande i Dagens Nyheter, publicerat mer än tre år före Casparssons inlägg. Gör man så, finner man exakt överensstämmelse i återgivandet av konungens här diskuterade ord, och frågan, hur de fallit, är väl både för Plobeck och mig den viktigaste. I övrigt lämnar Günther 1951 trenne sakupplysningar. Två upprepas 1954, medan den tredje — angående möjligheten av en regeringskris³² — då förbigås.³³ Det är visserligen både möjligt och sannolikt, att han här eller där tagit del av Casparssons redogörelse, men det finns, såvitt jag kan finna, intet som talar för att han vid avgivandet av sitt vittnesmål skulle ha öst ur andras brunnar.

Günthers uttalanden ha gjorts 10 respektive 13 år efter de berörda händelserna och utan stöd av någon egen uppteckning. Deras tillförlitlighet förtjänar naturligtvis att av denna anledning diskuteras.

Redan före 1951 hade trupptransiteringsfrågan och därmed

²⁷ *Ib.*, s. 30.

²⁸ *Ib.*, s. 31. Men Plobeck går än längre. I omedelbar anslutning till nyss anförda citat heter det: »Det märkliga med Günthers relation är, att den stämmer så väl med en tredjehandskälla, vilken uppenbarligen även är tidigare». Denna tredjehandskälla kan inte vara någon annan än Amelie Posses memoarer. Är det inte väl djävt att förutsätta möjligheten, att förutvarande utrikesministern också skulle ha bläddrat i dessa, innan han vågade sig på att lämna sin redogörelse!

²⁹ Plobeck, s. 30.

³⁰ *Ib.*, s. 35.

³¹ Jag hänvisar till tolkningar nedan s. 47 f.

³² Kung Gustaf säges 1951 ej ens ha talat om en sådan.

³³ Trots de långt gående överensstämmelser, som förefinnas mellan Günthers båda uttalanden, anser sig Plobeck kunna slå fast: »De uppgifter, som Günther lämnar i ovan angivna avsnitt [ur intervjun för V-J], har han aldrig, fränsett en mening, tidigare lämnat i något pressuttalande», s. 30.

samhörande omständigheter — även konungens hållning — berörts i pressen. 1947 hade den också ventilerats under en interpellationsdebatt i riksdagen. Günther, som själv en gång stått i händelsernas centrum, hade sålunda under de följande åren haft all anledning att vid skilda tillfällen väcka minnena till liv, och det vore väl orimligt, om han ej hade gjort det. Det historiska mötet med konungen i juni 1941 var ju heller intet vanligt möte. Det har en gång med hänsyftning på Per Albin Hanssons uttalanden sagts: »Episoden var . . . så till den grad unik att monarkens attityd måste etsa sig hårt in i statsministerns medvetande».³⁴ Detta äger lika tillämplighet på den dåvarande utrikesministern, och det ligger knappast något anmärkningsvärt i de återgivna minnesbilderna.

Då Günther 1951 återger konungens yttrande, gör han det med en reservation: »... såvitt jag erinrar mig», vilket enligt Plobeck är ytterligare ägnat att understryka uppgiftens osäkerhet.³⁵ Uttalandet för Vecko-Journalen däremot är på denna punkt kategoriskt. Härvid är då att märka, att redogörelsen i det förra fallet är mera kortfattad och helt summarisk. Man får lätt intrycket, att den kan ha lämnats på stående fot. För Vecko-Journalen åter uttalar sig Günther betydligt utförligare. Tydligen har han nu än noggrannare rannsakat sitt minne, och reservationen har bortfallit. Är det för djärvt att antaga, att den tidigare utrikesministern måste ha väl känt sitt ansvar såsom huvudvittne inför nationen och att han särskilt vid detta senare tillfälle, under intryck av alla spekulationer i den allmänna debatten, väglets av önskan att av en naturlig lojalitet mot monarken söka undanröja, vad han ansett vara grundlösa påståenden, och att han av denna anledning med särskild omsorg valt sina ord? Enligt min mening ha vi att betrakta envoyén Günthers framställning för Vecko-Journalen som en källa av största betydelse.

Hur lydde konungens ord? Vid försöket att fastställa lydelsen av kung Gustafs yttrande kan man icke bygga på de upplysningar Per Albin Hansson lämnat. Detta av den anledningen, att intet övertygande visar eller antyder, att denne vid något tillfälle skulle ha eftersträvat att ordagrant återge, vad monarken sagt. Han synes i stället ha valt utvägen att med egna formuleringar redovisa det samma. Han har då i olika situationer uttryckt sig på något olika

³⁴ Andersson i Rasjön, DN d. 17/11 1955.

³⁵ Plobeck, s. 31.

sätt,³⁶ men bortsett möjligen från hans anförande i LO-konferensen den 2 juli känna vi inte till, huru hans ord fallit, då uppgift här står emot uppgift. Ej ens de ord protokollet vid partigruppens sammanträde lagt i hans mun äro oss här till nytta, då vi ju ej kunna veta, om de återge det sagda med verbal exakthet eller blott det intryck de förmedlat åt upptecknaren.

Man har diskuterat, om kungen använt ordet »abdikation» eller icke. Frågan är naturligtvis ej av större betydelse, men det kan med visshet sägas, att han icke begagnat det. Under tidigare år, då abdikationstanken ej sällan sysselsatte honom, undvek han det helst och föredrog i stället mjukare omskrivningar. Mera betyder det dock, att Günther kategoriskt försäkrar: »Kung Gustaf nämnde aldrig ordet abdikation».³⁷ Däremot har man anledning antaga, att han vid sitt möte med prinsen av Wied talat i klartext för att förebygga varje missuppfattning i Berlin. Hans syfte torde nämligen ha varit att understryka transiteringens karaktär av engångsföreteelse,³⁸ och under sådant förhållande måste det ha varit honom angeläget att framhålla, hur allvarligt man å svensk sida betraktat densamma och vilka svårigheter man haft att övervinna.

Hur konungens ord fallit har, så vitt jag vet, endast relaterats av honom själv och — vid två tillfällen — av envoyén Günther. För prins Eugen skulle sålunda kung Gustaf ha uppgivit, att det han sagt endast hade varit: »om riksdagen svarar nej på tyskarnas krav får ni vara beredda på att ta konsekvenserna — och de kan bli synnerligen allvarliga!» Uppgiften kan emellertid inte tillmätas något värde, då det — konungens goda minne till trots — är högst osannolikt, att han vid sin ålder skulle ha kunnat återge den formulering han använt mera än tre år tidigare. Större avseende förtjänar då Günthers vittnesbörd. Såväl 1951 som 1954 uppger denne, att konungen sagt, att om den tyska framställningen skulle avslås, »vill jag inte vara med». Första gången skedde det, såsom nämnt, med reservation för minnesfel, men vid det senare tillfället till-

³⁶ Så även enligt Plobeck, s. 35. I övrigt har denne en helt annan syn på statsministerns uttalanden än den, som i denna framställning kommer till uttryck. Plobeck konstaterar (s. 32), att såväl konungen som P. A. Hansson uttryckt sig oklart och därför kommit att uppfattas på olika sätt. Härefter heter det: »Det ligger nära till hands att se *detta* som ett tecken på att P. A. H. återgav kungens ord vid detta tillfälle [måndagens allmänna beredning] relativt noggrant, i nära överensstämmelse med hur de ursprungligen föll». Slutsatsen är svår att förstå. — Kurs. av H. A. O.

³⁷ Anf. nr av V-J.

³⁸ Ib.

lade han: »Jag fäste mig särskilt vid just de orden». Man kan utgå ifrån, att Günthers version är korrekt eller åtminstone att kungen använt ett snarlikt men fullt synonymt uttryck.

Mera som ett kuriosum må här till sist erinras om att kung Gustaf vid ett tillfälle 1920 uppges ha uttryckt sig på samma sätt, som han gjort drygt tjugo år senare. Det skulle ha skett under ett samtal Hugo Hamilton haft med monarken inför ministären Edéns avgång i början av mars. Sedan man diskuterat frågan om Branting såsom statsminister, hade kungen framhållit, att högerns fruktan för en socialistminister under rådande förhållanden vore betydligt överdriven. »'Du skall få se att det ej blir så farligt, som många tro', sade han. 'Det vore något helt annat, om de hade majoritet i riksdagen. Då vore ju deras inträde i regeringen väl ej möjligt att undvika, men då finge jag väl också taga i övervägande, om jag kunde vara med längre'.»³⁹

Den formella (språkliga) betydelsen. Kung Gustafs yttrande är icke entydigt. Det kan avse abdikation eller andra åtgärder från hans sida i avsikt att förhindra ett avböjande eller en kombination av dem båda.⁴⁰ Den sistnämnda möjligheten är den sannolika. Att abdikation åsytats är visst, och härför tala två skäl: Konungens uppgift till prinsen av Wied redan den 25 juni samt hans eget språkbruk. Som nyss anförts, har han under tidigare regeringsår ofta umgåtts med abdikationstanken, och när han talade om att lämna kronan, plögade det ske i omskrivningar av det slag vi här möta.

Språkligt sett kan emellertid uttrycket avse varje hans åtgärd i syfte att förebygga ett avböjande. Hade konungen någon dylik i tankarna? Under mötet den 22 juni hade han ju redan i huvudfrågan sin ståndpunkt klar, således bara några timmar efter den tyska notens överlämnande. Hänsynen till landets säkerhet krävde ovillkorligen, menade han, ett tillmötesgående svar. Någon utarbetad plan eller några klara riktlinjer kan han vid detta tillfälle dock näppeligen ha haft, innan ännu stämningen sonderats i regeringskretsen, än mindre några kontakter tagits med partigrupperna. Tydligt var han emellertid beredd att sätta in hela sitt inflytande för en lösning efter sitt sinne, och skulle svårigheter ha uppstått, ligger det närmaast till hands att antaga, att tanken på en regeringsombildning föresvävat honom.

³⁹ H. Hamilton, »Dagböcker», d. 4/3 1920 (Högfors).

⁴⁰ N. Herlitz, Statsv. Tidskr. 1959, s. 318 f.

Om eventuella planer i detta hänseende äro vi dock icke med säkerhet underrättade, men vissa uppgifter av Martin Skoglund under högergruppens sammanträde på midsommardagen synas antyda »tydligt nog, att konungen var beredd att vidhålla sin ståndpunkt och bilda en ny regering».⁴¹ Om en dylik hade kunnat komma till stånd är dock osäkert. Att döma bl. a. av de vittnesbörd, som lämnades under interpellationsdebatten 1947, skulle varken folkpartiet eller bondeförbundet ha varit att påräkna för ett dylikt företag,⁴² och enligt Herlitz skulle det perspektiv en kampregering öppnat inom högern ha utlöst stridiga känslor. Domö och Ivar Anderson skulle emellertid ha uttalat, att vi inte finge rädas för detta alternativ heller.⁴³

Av vad ovan anförts framgår, att den möjligheten icke kan utslutas, att bakom konungens uppmärksammade yttrande även legat tanken på bildandet av en borgerlig koalitionsregering. Men några försök att föra en sådan ut i livet ha veterligen inte gjorts.

Günther meddelar, att kung Gustaf under sammanträffandet på söndagen var missmodig och att han tog mycket allvarligt på saken.⁴⁴ Tydligen var han personligen starkt engagerad, och situationen var överhuvud taget sådan, att man i hans ord oförtydligt måste inlägga ett hot.

Den reella betydelsen. Den allmänna debatten har i mycket kommit att kretsa kring frågan, om ett hot från konungens sida verkligen förelegat. Vi ha sett, att så var fallet. Men med detta konstaterande är föga vunnet, enär hot ju kunna vara av två slag: allvarligt menade eller blotta skrämskott. Hur skola då kung Gustafs ord i detta hänseende uppfattas? Spörsmålet torde — mot bakgrunden av det förda meningsutbytet — vara av betydande intresse.

Vi fråga oss först, om det kan anses sannolikt, att monarken i det kritiska läge, som rådde och då inre samling var som mest av nöden, ändock varit allvarligt betänkt på att i händelse av avslag å den tyska framställningen sätta sin hotelse i verket. Kung Gustaf hade väl som alla sina mänskliga fel, men med den kännedom vi ha om hans person ha vi icke någon anledning att tilltro honom en dylik pliktförgätenhet, som kunnat få synnerligen ödesdiga kon-

⁴¹ Ib., s. 318.

⁴² AK 1947, nr 7, s. 35 (Andersson i Falun); ib., s. 37 f. (Pehrsson-Bramstorp).

⁴³ N. Herlitz, a. a., s. 318 f.

⁴⁴ Anf. nr av V-J.

sekvenser.⁴⁵ Men finnes ytterligare något, som ger stöd åt denna förmodan?

Då Amelie Posse under sina samtal med prins Eugen tagit upp ryktet om abdikationshotet, var detta en nyhet för prinsen. Han hade verkat lika bekymrad däröver som författarinnan själv, »lika undrande om vad som var sant eller osant i det påstådda hotet . . .». Han hade också all anledning att känna sig obehagligt berörd. Talade ryktet sant, betydde nämligen detta, att kungen i en angelägenhet av högsta vikt för sig och sin familj fattat ett beslut och delgivit det åt några av statsrådets ledamöter men hemlighållit det för sina närmaste. Hade kronprinsen varit närvarande, tedde sig förhållandet lika gåtfullt. En dylik förtegenhet är emellertid icke trolig, och då prins Eugen stod främmande för hela saken, indicerar detta, att det uttalade hotet, ehuru avsett som en allvarlig påtryckning, icke var ämnat att under något förhållande omsättas i handling. Att konungen inte nämnt något därom — genast eller senare — torde sålunda ha berott på att han själv bagatelliserat, kanske snart nog glömt bort, sin egen reaktion.

För prins Eugen tedde sig emellertid den nyhet han erhållit som ett mysterium, och han beslöt att »tala ut» med konungen. Vad denne hade att meddela var överraskande. Han hade bestämt och kategoriskt förklarat, »att ingen vid det där tillfället hade nämnt något om abdikation. Han hade inte ens haft en tanke på att hans ord skulle kunna tydas så.» Detta är efter vad tidigare anförts bevisligen oriktigt, och då han i förtsättningen av samtalet upprepar, vad han skulle ha sagt, är det synbarligen fråga om en konstruktion i efterhand, på vilken man icke kan bygga. Men ändå är konungens attityd av intresse. Han visade sig ha situationen i gott minne och detta till den grad, att han tilltrödde sig kunna upprepa de ord han då skulle ha yttrat. Men hade en verklig abdikationskris förelegat 1941, hade han svårligen 1944 kunnat glömma densamma.

Prins Eugens ovetenhet och konungens glömska äro två omständigheter, som peka i samma riktning. Båda stödja vårt ovan gjorda antagande.

⁴⁵ Det har sagts, att kung Gustaf en gång sett sig nödsakad att motarbeta parlamentarismen av »kunglig plikt-känsla». O. Nyman, Statsv. Tidskr. 1952, s. 176. Man kan emellertid också säga, att det var samma plikt-känsla, som låg bakom abdikationstanken under tidigare år. Av olika anledningar befarade han nämligen, att kungamakten skulle reduceras i en utsträckning, som stred mot hans uppfattning och samvete och i längden gjorde situationen ohållbar för honom. Se H. A. Olsson, »Om 'abdikationshot' och parlamentarism. Några uttalanden av Gustaf V från dennes tidigare regeringsår», Statsv. Tidskr. 1962, s. 116 f.

I sin tolkning 1954 av vad som förevarit bygger Günther på det personliga intryck konungens uppträdande förmedlat. Han omtalar, att denne fällde sitt yttrande »på ett sådant sätt att jag inte kunde uppfatta det som något allvarligt menat hot om abdikation». Konungen skulle bara ha velat så starkt som möjligt understryka sin personliga mening om det lämpliga i att ge efter för tyskarnas krav. Under intervjun för Dagens Nyheter 1951 betonade han också, att yttrandet fälldes »i vanlig samtalston utan spår av officiellt uttalande och ännu mindre något 'hot'». Det må här erinras om att då kung Gustaf under tidigare år på allvar låtit tanken skymta, att han till slut skulle se sig nödsakad lämna sin krona, han då nästan alltid varit synnerligen upprörd. Vid ett dylikt tillfälle 1913 uppges han ha befunnit sig i en ytterligt nervös sinnesstämning,⁴⁶ vid ett annat — hösten 1917 — skulle han ha fått »en av sina nervösa paroxysmer»,⁴⁷ och i en motsvarande situation i mars 1925 såg han »eländig ut och var mycket upprörd». ⁴⁸ Vid angivna tillfälle 1941 däremot hade han trots det hotfulla läget uppträtt med en påfallande behärskning. Det är ju klart, att reaktionen vid häftiga sinnesrörelser kan förändras med åren, men hade hotet varit allvarligt menat, hade detta knappast kunnat undgå en god och omdömesgill iakttagare.

Den 3 oktober 1960 hade jag förmånen av ett personligt sammanträffande med envoyén Günther. Jag har härom gjort följande uppteckning:

»Envoyén Günther meddelade, att han vid ett tillfälle blivit efter-sänd av Konung Gustaf Adolf med anledning av den offentliga debatt, som uppstått om innebörden av Gustaf V:s yttrande till stats- och utrikesministrarna [söndagen den 22 juni 1941], att han 'inte ville vara med', därest den tyska framställningen om tillstånd att genom Sverige transportera en armédivision avslogs. När detta sammanträffande ägde rum, kunde envoyén Günther inte erinra sig. Det var emellertid efter uttalandet för Vecko-Journalen i september 1954. [Detta framgår också direkt av texten nedan.] Antagligen ganska lång tid därefter. H. M:t hade vid tillfället nämnt, att han sett olika meningar beträffande innebörden av sin faders yttrande och att man på sina håll i detta inlagt ett hot om abdikation. Han framhöll, att han aldrig själv tolkat uttalandet på detta sätt och att han i berört hänseende helt delade den uppfattning, som envoyén Günther uttalat för Vecko-Journalen.

⁴⁶ H. A. Olsson, a. a., s. 98.

⁴⁷ Ib., s. 101.

⁴⁸ Ib., s. 104.

Konungen erinrade under samtalet också om att, då han som kronprins bevistade sammanträdet i utrikesnämnden [den 23 juni], han där sagt sig instämman med sin fader 'i ett och allt'. Han var nu angelägen om att detta instämmande icke skulle ge anledning till missförstånd.⁴⁹ *Han hade ju icke i Gustaf V:s yttrande sett något abdikationshot.»*

Kung Gustaf Adolfs uttalande har, såsom framgår av ovanstående, direkt föranletts av den vid upprepade tillfällen förda pressdebatten samt har karaktär av ett tillrättaläggande. Om dåvarande kronprinsen var med eller icke vid mötet den 22 juni spelar i detta samband föga roll. Hade allvarliga abdikationsplaner förelagat, vågar man nämligen förutsätta, att han haft kännedom om dem.

Den återgivna relationen utgör ett auktoritativt och avgörande stöd för Günthers vittnesmål men säger oss i själva verket mera än detta, då den innebär, att kung Gustaf icke vid något tillfälle i samband med transiteringsfrågans handläggning midsommartiden 1941 umgåtts med de planer man tillskrivit honom. H. M:t har tydligen varit angelägen att framhålla detta, då sammanträffandet med Günther skett på konungens initiativ, ehuru tanken på direkt publicitet icke förefunnits.

Då kung Gustaf sade sig »icke vilja vara med», därest det tyska kravet icke bifölls, är detta, såvitt känt, det enda tillfälle, då han genom hot att träda tillbaka sökt befordra sin politik. Förhållandet är anmärkningsvärt med tanke på alla de gånger under tidigare år, då han hängett sig åt det dystra framtidsperspektivet. Då var han emellertid icke i sådan belägenhet, att han kunde hota. »Han förfogade nämligen ej över sådana resurser, att ett abdikationshot, mänskligt att döma, varit ägnat göra intryck på Staaff, icke över de maktmedel, att han kunnat använda en — såsom han ansåg — olycklig parlamentarism eller en utrikes- eller försvarspolitisk kursförändring.»⁵⁰ Abdikationstanken växte då fram ur en känsla av isolering och vanmakt. 1941 var däremot hans position vida starkare, detta bl. a. därför att läget nu icke medgav — utan starkt

⁴⁹ Jmf. R. Edbergs uttalande i DN d. 7/2 1947. Edberg framhåller, att det inte var någon hemlighet, att monarken förordat ett bifall till de tyska kraven. Därutöver skulle han också ha ställt i utsikt »konstitutionella konsekvenser», om majoriteten hade hållit på nejståndpunkten. »Antingen att kungen var beredd att abdikera — det bör i sammanhanget antecknas att kronprinsen stödde hans ståndpunkt . . .».

Enligt G. Möller skulle kronprinsen under mötet på söndagen ha intagit samma hållning. AT d. 10/3 1955, ST s. d.

⁵⁰ H. A. Olsson, a. a., s. 107.

ökade risker — vare sig kungakris eller regeringskris. Men hotet var ett skrämskott och intet annat, varför den storm, som blåst upp kring detsamma, torde få betecknas som en storm i ett vattenglas.

Per Albin Hanssons redogörelser. De redogörelser Per Albin Hansson vid olika tillfällen lämnat för konungens hållning rymma åtskilligt av både intresse och problematik. Man har dock trott, att det dunkel, som i vissa hänseenden vilar över dem, skulle skingras av den bortgångne statsministerns dagboksanteckningar. Men så är inte fallet. Professor Jörgen Westerståhl har upplyst mig om att de för dagarna den 20—30 juni endast innehålla en hänvisning till särskild nedteckning om transiteringsfrågan. Denna finnes i Arbetarrörelsens arkiv men beklagligt nog hemligstämplad för en tid av 50 år. Under sådant förhållande återstår oss endast att se, vad det tillgängliga materialet här kan säga oss. Det är då nödvändigt att först uppmärksamma Hanssons inställning i sakfrågan, rörande den ifrågasatta trupptransiteringen.

I sitt innersta torde statsministern från första stund ha beklagat den eftergift, till vilken vi funno oss föranlåtna. Om detta vittnar den djupt personliga deklaration han avgav i Första kammaren onsdagen den 25 juni. »Vi ha alla varit i kamp med oss själva. Jag ville först avslag. Men jag ändrade mig, ej blott därför att de andra grupperna sade nej utan därför att det ej i folket finnes en spontan känsla av ett eventuellt krigs nödvändighet.»¹ Ett par timmar senare förordade han i konseljen såsom den ende bland de socialdemokratiska statsråden bifall till det tyska transiteringskravet. Detta aktualiserar spörsmålet: När övergick statsministern till bifallslinjen?

I partigruppen tisdagen den 24 deklarerade han ingen egen uppfattning. Han lämnade en formellt objektiv redogörelse för frågans läge, för de skäl, som talade för och emot ett medgivande, men detta gjorde han på sådant sätt, att ingen i »denna lyhörda församling» kunde hysa någon tvekan om hans inställning.² Hans position var då fullt klar. Man måste böja sig för det tyska maktspråket i huvudfrågan. Detta motsäges i grunden icke av hans nyss anförda ord i Första kammaren med deras hänvisning till bl. a. de andra parti-

¹ N. Herlitz, Statsv. Tidskr. 1959, s. 319. Betr. det anf. citatet heter det här: »Enligt mina summariska anteckningar — som inte åsyftat att återge ordalagen utan blott det huvudsakliga innehållet och som formulerades utan tanke på publicering, blott för att hos mig själv fasthålla minnet av vad som skett . . .».

² Wigforss, s. 166. R. Wagnsson har yttrat: »Man tog inte miste på att Per Albin i det läget tyckte att vi borde tillåta transiteringen», DN d. 2/6 1954. Samma framgår också av G. Möllers artiklar i AT d. 10/6 1955 och i ST s. d.

gruppernas nej. Statsministern kunde naturligtvis inte inför detta forum vidgå, att han personligen redan fattat sin ståndpunkt, innan opinionen inom riksdagen fått tillfälle att komma till uttryck.

Om Per Albin Hanssons hållning i allmänna beredningen på måndagen gå emellertid uppgifterna i sär. Tre uppfattningar ha här framförts eller antytts.

Under interpellationsdebatten 1947 läste Gustav Möller upp ett litet brottstycke ur statsministerns särskilda anteckningar, vilket just berör måndagens beredningssammanträde. Det heter här bl. a.: »Själv utvecklade jag efter Günthers redogörelse skälen för ett avböjande, varvid jag mindre tryckte på reagensen utifrån än på den återverkan medgivandet kunde få på vårt eget folk».³ I ett par tidningsartiklar några år senare förklarade Möller med stöd av denna anteckning,⁴ att Hansson »från begynnelsen [d. v. s. i nämnda beredning] förordade . . . avslag på tyskarnas begäran».⁵ Plobeck delar denna uppfattning: »I själva sakfrågan var han emellertid vid måndagens beredning mot den av kungen krävda eftergiften».⁶

Enligt Andersson i Rasjön skulle Hansson för egen del vid detta tillfälle ha velat hålla frågan öppen. Han tog »inte bestämd ståndpunkt».⁷ Wigforss har uttalat den förmodan, att det först var den debatt, som följde på de båda excellensernas inledande anföranden, som blev avgörande för statsministerns hållning.⁸ Härunder hade nämligen Bagge⁹ liksom Pehrsson-Bramstorp¹⁰ anslutit sig till Günthers bifallsyrkande. Rasjön hade ej givit bestämd mening tillkänna,¹¹ medan Wigforss, Sköld, Möller och Gjores uttalat sig för avslag.¹² Wigforss antar, att Hansson efter denna första överläggning inom regeringen »ansåg enighet mellan partierna om ett nej vara utesluten, inte minst med kännedom om kungens syn på allvaret i det läge, som vid ett sådant nej skulle inträda. Under dessa förutsättningar betraktade han ett beslut från det egna partiets sida att avvisa det tyska kravet såsom otillrädligt.»¹³

I sina »Minnen» antyder Wigforss, att en tredje möjlighet kan ha

³ AK 1947, nr 7, s. 26.

⁴ Möjligen också med stöd av egen minnesbild.

⁵ I not 2 angivna artiklar. Cit. från AT.

⁶ Plobeck, s. 35.

⁷ Rasjön, s. 270 f.

⁸ MT d. 6/5 1951.

⁹ Rasjön, s. 270.

¹⁰ AK 1947, nr 7, s. 26 (P. A. Hanssons av Möller återgivna anteckn.).

¹¹ Rasjön, s. 271.

¹² G. Möller i not 2 angivna artiklar. Rasjön, s. 270 f. Plobeck, s. 35 ff.

¹³ MT d. 6/5 1951.

förelegat, nämligen att statsministern, redan då han infann sig i den första statsrådsberedningen, närmast skulle ha varit böjd för ett bifall: »Hur klart han redan då bestämt sej för att söka vinna enighet om ett bifall, vågar jag inte ha någon mening om».¹⁴ Hur skola nu här redovisade uppfattningar bedömas?

Under debatten om hithörande frågor har med skärpa betonats, vilken vikt Per Albin Hansson fäste vid en inre obruten front. »Sammanhållning och nationell enighet var en kardinaltanke för honom.»¹⁵ Otivelaktigt förhöll det sig också så, att om en utpräglad folkmening kunnat förutsättas för avslag, statsministern då varit beredd att lojalt följa densamma. Därför sökte han i den första statsrådsberedningen fastställa, om enighet här kunde påräknas, och då han under tisdagens beredningssammanträde — sedan parti-grupperna hörts — till slut resolverade, att ett tillmötesgående svar skulle lämnas, skedde det med konstaterande, att enighet inom regeringen och mellan partierna om ett avslag icke förelåg.¹⁶ Han hade emellertid dessförinnan icke åtnöjt sig med att blott registrera opinionsläget. Han hade också sökt påverka detsamma, och så tidigt man kan spåra denna påverkan, så tidigt kan man också spåra en statsministerns egen ståndpunkt. En sådan skymtar, då han på måndagen efter Günther tar till orda i allmänna beredningen.

I sina anteckningar uppger Hansson, som vi sett, att han vid detta tillfälle »utvecklade . . . skälen för ett avböjande». Av Plobeck har ju detta uppfattats så, att han då varit emot den av kungen krävda eftergiften, och Möller har tidigare utvecklat samma mening. Slutsatsen är emellertid icke tvingande. Den anförda anteckningen tyder inte på något personligt engagemang. Tvärtom frapperar den genom sitt objektiva konstaterande, och den möjligheten kan icke uteslutas, att vi i statsministerns argumentation blott ha att se en sondering — en trevare — på ett inledande stadium i avsikt att pröva utsikterna för en ståndpunkt, för vilken han på förhand kunde räkna med det egna partiets stöd men om vars tillrädlighet och klokhet han själv icke var helt övertygad.

Att det i själva verket torde ha förhållit sig på anført sätt antydes därav, att statsministern icke åtnöjde sig med att utveckla skälen för ett avböjande utan tillika angav ett viktigt skäl för bifall genom att nu omtala konungens hot att under viss förutsättning draga sig

¹⁴ »Minnen», III, s. 165 f.

¹⁵ Plobeck, s. 37.

¹⁶ Rasjön, s. 273.

tillbaka.¹⁷ Detta meddelande måste ha stämt till moderation, då — såsom någon träffande sagt — man i det uppkomna läget jämte krigsriskerna inte samtidigt också kunde taga en abdikationsrisk. Hade Per Albin Hansson helhjärtat velat påverka sina kolleger för avslag, fanns ingen anledning att då ge offentlighet åt konungens ord och med detta motverka ett eget syfte. Hans uppträdande vittnar om att han var i kamp med sig själv, då han fann sig föranlåten att varna för den lösning han underställde beredningens prövning. Men: »Hur klart han redan då bestämt sej för att söka vinna enighet om ett bifall, vågar jag inte ha någon mening om».

Statsministerns ståndpunkt dessa dagar torde ytterst ha bestämts av hans uppfattning om krigsriskerna. Denna synes inom regeringen ha bedömts på olika sätt. Möller har vid ett tillfälle uppgivit, att han inte trodde på någon aktuell krigsfara i den föreliggande situationen. Att tyskarna, i samma ögonblick som de gingo till anfall mot Sovjet, också skulle kasta sig över Sverige, kunde han inte tänka sig. »De hade tillräckligt att stå i ändå.»¹⁸ Om denna bedömning av läget är riktig, kan jag ej uttala mig, ej heller har jag mig bekant, hur man inom försvarsledningen såg på detsamma. Uppenbart är dock, att statsministern, som mera än någon annan var ansvarig för det beslut man stod i begrepp att fatta och av vars personliga ställningstagande så mycket kunde väntas bero, ansåg det säkrast »att räkna med det värsta».¹⁹ Hur djupt allvarligt han såg på situationen framgår av hans anförande i partigruppen: »Ett veta vi, det svenska folket vill inte genom egna åtgöranden dragas in i kriget. Är det berett att nu säga nej och taga alla de risker, som därmed kan följa, även kriget?» Om hans egen uppfattning vid detta tillfälle råder ingen tvekan, men den var med visshet inte någon improvisation av stunden. Hans ansvarsfulla ställning torde ha gjort honom lyhörd för faran, och det är ej osannolikt, att han redan under söndagen tagit starkt intryck av konungens och utrikesministerns allvarliga bedömning av läget.²⁰ Detta skulle förklara den vacklande hållning han intog i måndagens statsrådsberedning.

¹⁷ DN d. 9/5 1951 (Möller); AT d. 10/9 1955 (Densamme); Rasjön, s. 270. — P. A. Hanssons åtgärd att på tisdagen lämna partigruppen samma meddelande berodde enligt T. Nothin på att han därmed önskat »att lättare åstadkomma samling kring det beslut [om bifall], som han förmenade vara det för landet riktiga, ty han ville skydda landet för att bli indraget i kriget.» »Från Branting till Erlander» (3 uppl. 1955), s. 266.

¹⁸ AT d. 10/9 1955.

¹⁹ Soc.-dem. riksdagsgruppens prot. d. 24/6 1941.

²⁰ Betr. konungens och utrikesministerns uppfattning om läget hänvisas till anf. nr av V-J samt till Rasjön, s. 270. Vid den tyska notens överlämnande hade

Abdikationshotet synes med särskild skärpa ha meddelats under partisammanträdet på tisdagen. Möller har omvitnat, att Per Albin Hansson givit uttryck åt sin uppfattning »i så allvarliga ordalag att det klart skulle framgå för ledamöterna att vi stod inför en mycket allvarlig kris därest regeringen stannade inför ett annat beslut än det kungen ansåg i fredens intresse nödvändigt».²¹ Situationen förklarar detta. Den största partigruppen intog i viss mån en nyckelställning, och det hade ställt sig svårt att mot en uttrycklig manifestation för avslag från dess sida fullfölja statsministerns linje.

Det sätt, på vilket Per Albin Hansson begagnar sig av konungens ord, står i bjärt kontrast till den tolkning Günther sedermera givit av desamma. Rasjön har observerat, att det tydligen på denna punkt fanns divergenser i uppfattningen mellan de båda excellenserna,²² och för Möller har förhållandet tett sig så gåtfullt, att han t. o. m. satt i fråga, att de åsyftat olika tillfällen, att statsministern kunde ha haft två samtal i transiteringsfrågan med monarken, medan utrikesministern endast varit närvarande vid det ena.²³

Vid det här diskuterade mötet under söndagen skulle, som vi sett, kung Gustaf visserligen ha varit missmodig och allvarlig men ändå synnerligen behärskad, och hans yttrande skulle ha fällt i vanlig samtalston, varför Günther bibringats den bestämda uppfattningen, att det inte kunde ha varit fråga om något allvarligt menat hot. Jag vågar utgå ifrån, att jag får anses ha styrkt, att detta intryck är riktigt. Men Per Albin Hansson har, som vi också ha sett, framställt förhållandet på ett helt annat sätt: abdikationshotet skulle ha varit en realitet, med vilken man hade att räkna. Det spörsmålet inställer sig då, om det verkligen kan anses troligt, att statsministern låtit duperas sig. Nej, detta är icke sannolikt. Omständigheterna vid tillfället tala emot ett dylikt antagande, och i samma riktning pekar även Casparssons uppteckning.²⁴

Då statsministern tog till orda inför LO-konferensen den 2 juli, var ju transiteringsfrågan redan löst, varför man nu kunde vänta

Günther frågat, hur ett eventuellt avböjande svar komme att uppfattas. Skulle det uppfattas som en ovänlig handling? Svaret hade blivit: »Ja, minst sagt». Plobeck har av detta fått intrycket, att utrikesministern möjligen provocerat fram ett tyskt hot! S. 21, not 4.

²¹ AT d. 10/9 1955. I riksdagsgruppens ovan (not 19) anf. prot. heter det: »Konungens uppfattning var så bestämd, att han sagt sig hellre vilja avgå än att genom ett nej utsätta landet för ett krig».

²² DN d. 17/11 1955.

²³ DN d. 9/5 1951.

²⁴ Dala-Demokraten d. 1/9 1954.

en mera objektiv framställning av händelseförloppet än vid tidigare tillfällen. De närvarande hade visserligen fått uppfattningen, att konungen vid avslag ämnade draga sig tillbaka, men Casparssons intryck var i detta hänseende så osäkert, att han efteråt diskuterat saken med Strand för att förvissa sig om att han inte misstagit sig. Att statsministern också nu gjort en antydan om möjligheten av monarkens resignation är icke egendomligt. Det är väl ganska naturligt, att han ej alldeles ansåg sig kunna förbigå en uppgift, som han några dagar tidigare upprepade gånger så starkt understrukt.

För övrigt skulle Hansson ha återgett konungens ord på ungefär följande sätt: »Monarken hade förklarat, att han icke kunde för sitt samvetes skull vara med om ett beslut, som utsatte landet för en krigsrisk. Han ville icke på sin levnads afton ta ansvaret för en krigisk konflikt . . . Om statsrådet hade en annan mening, så finge det 'överlämnas åt andra att bära ansvaret'.» Enligt den första av här anförda satser stå flera möjligheter öppna för konungen att undandraga sig ett avslag, bl. a. en tronavsägelse. I vilken riktning hans tankar enligt Hansson skulle ha gått, därom upplyser emellertid den sista genom exklusiv hänvisning till en eventuell regeringsombildning. Här talas sålunda ej om abdikation. Språkligt sett kan uttalandet endast förstås på detta sätt. Att åhörarna fingo en annan uppfattning kan ha berott på statsministerns framförande, men naturligtvis är det också möjligt, att återgivandet icke är fullt korrekt. En avgörande passus har emellertid relaterats med anspråk på ordagrann överensstämmelse, och den redogörelse vi här ha av dåvarande pressombudsmannen i LO har starkt tycke av omsorgsfull nedteckning av en erfaren referent.

Casparssons version är ju intet bindande bevis för den åsikt, som här framförts, men den synes utgöra ett stöd för densamma.

Som torde ha framgått av den tidigare framställningen tycks det ha varit i tendentiöst syfte Per Albin Hansson i såväl allmän beredning som partigrupp lämnat meddelandet om kung Gustafs abdikationshot. På sina håll i pressen har han också beskyllts för att ha bedrivit ett taktiskt spel. En tidning skrev en gång följande: »Talar inte all sannolikhet för att detta var en taktisk fint i det inrikespolitiska spelet avsedd att avleda eventuell kritik mot engångseftergiften från regeringschefens person och socialdemokratiska riksdagsgruppen?»²⁵ Vad här säges om taktik är sannolikt riktigt. Vad här

²⁵ SvD d. 13/11 1955.

såges om syftet är missvisande, och den moraliska dom, som avkunnas med de anförda orden, är djupt orättvis.

Om taktik och syfte behöver här ej mycket ordas. Troligen fruktade statsministern icke abdikationsshotet. Det hade han nog genomskådat. Men han fruktade krigshotet, även om detta tedde sig som en mindre trolig eventualitet. Det var för att eliminera det senare, som han gav offentlighet åt det förra. Syftet var alltså sådant, att det torde ha helgat det medel, som kom till användning.

Då man sätter sig till doms över männen i vår ledning under krigsåren, är det hälsosamt att besinna, under vilka pressande förhållanden de många gånger hade att rykta sitt värv. Till dessa män hörde också presidenten Nils Quensel, ehuru denne icke sommaren 1941 var ledamot av samlingsregeringen. En journalist ställde en gång frågan till honom, om det icke måste ha varit mycket intressant att denna tid tillhöra regeringen. »Intressant! Rösten blir bitter. Ja, det kan man säga. Det var fruktansvärt! Det var ett offer. En övermänsklig arbetsbörda och därtill under långa tider en nervpress, som jag nu inte förstår att man kunde uthärda».²⁶ Det var nog inte lättare dessa år för statsminister Per Albin Hansson, än det var för konsultativa statsrådet Quensel. Också för den förre kunde sinnesron vika, och Rasjön har i sina memoarer berättat, att i allmänna beredningen tisdagen den 24 juni statsministern ovanligt nog verkade vara ur balans även han.²⁷

²⁶ SvD d. 2/4 1961.

²⁷ Rasjön, s. 272.

»DE OBEROENDE»

EN GRUPPBILDNING PÅ 1823 ÅRS RIDDARHUS

Av fil. lic. STEFAN BJÖRKLUND, Uppsala

En kamp mellan ministär och opposition — så ville Carl Henrik Anckarsvärd och Fredrik Bogislaus von Schwerin under påverkan av ett engelskt parlamentariskt ideal redan tidigt tolka förhållandena på riddarhuset. Anckarsvärds stort upplagda angrepp mot regeringen vid 1823 års riksdag är väl kända. Man känner också namnen på ett litet antal av hans meningsfränder. Det är emellertid mycket svårt att på grundval av protokollen få en föreställning om hur talrik »oppositionen» egentligen var. Vilket gensvar väckte »oppositionsledarna» Anckarsvärd och Schwerin på riddarhuset? Hittills till stor del utnyttjat material i August von Hartmansdorffs samling på Riksarkivet skall här användas för att ge en bild av partiställningen vid riksdagens början.

I slutet av almanackan för 1823 skriver August von Hartmansdorff: »Genom vänskapen med Lagerhjelm och bekantskapen med adeln sedan förra riksdagen, fick jag vara med bland dem som slöt sig tillsammans om ej mot regeringen dock till oberoende av densamma».¹

De dagliga almanacksanteckningarna innehåller några notiser om dessa sammankomster. Den 16 januari uppläste Hartmansdorff riksdagsplanen hos Per Lagerhjelm vid en överläggning med Per Gustaf Cederschjöld och »de övriga». Den 19 januari, den 14 och 22 februari antecknar Hartmansdorff nya sammankomster hos Lagerhjelm.

Hartmansdorffs uppgifter får stöd av vännen Jacob Adlerbeths något utförligare dagbok.² Vid januarisammankomsterna deltog enligt Adlerbeth ett tiotal personer, den 14 februari var kretsen talrik och den 22 var omkring tjugo riksdagsmän församlade.

¹ Hartmansdorffs samling, Dagboksanteckningar i almanackor 1816—1825, RA. Almanackan har utnyttjats av H. Almquist: »August von Hartmansdorffs personlighet och tidigare politiska bana». II. (HT 1918) sid. 1 ff. Richerts deltagande i överläggningarna kan dock inte styrkas med dagboken.

² Jacob Adlerbeths dagbok UUB.

Även Per Lagerhjelm på 1850-talet nedskrivna självbiografiska anteckningar omnämner sammankomsterna.³ Dessa anteckningar har betydelse för att identifiera den »Hjerta» som Hartmansdorff jämte några andra sammanträffar med »ang. listorna» den 21 januari.

Med hjälp av ytterligare en, ytterst kortfattad, dagbok kan en annan deltagare namnges, Nils Vilhelm Stråle.⁴ Arvid Ribbing kan på sannolika skäl hänföras till gruppen. Han hade erhållit sin riksdagsfullmakt genom Hartmansdorff⁵ och han var av Hartmansdorffs dagbok att döma dennes närmaste umgänge under riksdagen. De båda vännerna träffades flera gånger under slutet av januari.⁶

Med hjälp av dessa källuppgifter kan femton adelsmän visas ha tillhört dem som »slöt sig tillsammans» hos Per Lagerhjelm. En krets av vänner från Götiska förbundet utgör ett markant inslag i den Lagerhjelmiska gruppen: Lagerhjelm själv, Hartmansdorff, Adlerbeth, Stråle, Johan Per Lefrén,⁷ Carl Gustaf Spens, Olof Nordenfelt och Carl Fredrik Hammarhjelm.⁸

Anmärkningsvärd är den roll brukspatronerna tycks ha spelat i den Lagerhjelmiska gruppen. Lagerhjelm var ägare till Bofors,⁹ Nordenfelt till Björneborg, båda bruken belägna i Värmland. Upplänningarna Gustaf af Ugglas och Gustaf Fredrik Åkerhjelm ägde bl. a. Forsmark respektive var delägare i Klosters bruk.

Till gruppen hörde vidare fem militärer: Lefrén, chef för forti-

³ Per Lagerhjelm. Självbiografiska anteckningar. KB.

⁴ Stråle, Nils Vilhelm. Dagbok 1821—52. KB.

⁵ Arvid Ribbing representerade adliga ätten 189 Rääf i Småland. Fullmakten översändes i brev från Leonard Rääf till Hartmansdorff den 18/12 1822. Hartmansdorffs samling. Brev till H. 1822. RA.

⁶ Hartmansdorffs samling. Dagboksanteckningar i almanackor 1816—1825. (13, 15 och 17/1 1823) RA.

⁷ Hartmansdorffs dagbok har bara efternamnet och det kan därför inte med absolut visshet avgöras, om det är fråga om Johan Per Lefrén eller brodern Carl Adolf af Lefrén. Sannolikheten talar emellertid i hög grad för den förstnämnde, se A. Jansson: »Försvarsfrågan i svensk politik från 1809 till Krimkriget» (1935), s. 130.

⁸ I den elektorskonklav som skulle avgöra utskottens sammansättning (nedan sid. 65) ingick ytterligare två »göter», Göran Gustaf Ugglas och Ludvig Dettlof Heijkensköld. Matrikel över Götiska förbundet i R. Hjörne: »Götiska förbundet och dess huvudmän» (1878), s. 107 ff.

⁹ Vid fastställandet av egendomsinnehav och tjänster har jag kollationerat de biografiska uppslagsverken mot E. Åkerhjelm: »Svenska gods och gårdar» (1930), »Historiskt-geografiskt lexikon öfver Sverige» (1859—69), Sverige och Norriges statskalender för år 1823, Rangrulla öfver befälet vid Svenska krigsmakten till lands (1822) samt Anciennitetsrulla på Kongl. Maj:ts flottas officers-corps år 1824. Uppgifterna har kunnat kompletteras och på osäkra punkter ibland kunnat bekräftas genom t. ex. hushållningssällskapens handlingar, bruksmonografier, genomgången brevmaterial etc. I några fall kvarstår dock en viss osäkerhet.

fikationsbrigaden och tillförordnad guvernör i Krigsakademien, Spens, kapten vid ingenjörskåren, kaptenen vid sjömätningsskåren Otto Julius Hagelstam, varvsamiralen Otto Gustaf Nordenskjöld samt bataljonschefen i livbevärringsregementet Johan Gustaf Hjerta. Spens var därjämte ägare till Grensholmen, Östergötland.

Stråle och Adlerbeth var ämbetsmän: den förre revisionssekreterare, den senare expeditionssekreterare, Adlerbeth därjämte ägare till egendomen Ramsjöholm, Småland. Kapslirådet Hartmansdorff låg i ämbetsmannakarriär men var för tillfället utan egentlig tjänst.

Jordbruksintresset representerades förutom av bruksägarna samt Spens och Adlerbeth av småländske godsägaren Ribbing och den värmäländske Carl Fredrik Hammarhjelm. Den femtonde deltagaren slutligen var medicinprofessorn Per Gustaf Cederskjöld.¹⁰

Dagböckerna är mycket sparsamma med upplysningar om vad som avhandlades vid sammankomsterna hos Per Lagerhjelm. Den 16 januari och den 14 februari diskuterade man Hartmansdorffs och Lagerhjelm's programskrift: »Hvad bör man . . .». Vid det senare tillfället var »framställningar om beskaffenheten av ett väl inrättat försvar» av Lefrén och Hagelstam föremål för diskussion.¹¹ Den 22 februari föredrog Per Lagerhjelm några utkast till motioner.

Det framgår att åtminstone några av sammankomsterna gällde valförberedelser. Bland Hartmansdorffs papper finns några kvarlevor från dessa tillfällen. En av dem utgör ett helark där Hartmansdorff för varje bänkmansavdelning antecknat ett till tre, sammanlagt 98 namn.¹²

Förteckningen kan med säkerhet hänföras till 1823 års riksdag. Det visar sig nämligen att den kommit till användning i varje fall då det gällde att finna nya bänkmän till tretton vakanser, som uppstått i och med valet av elektorerna och som fylldes den 1 februari. Hartmansdorff har skrivit »Bänkmän fattas 3, 4, 9 . . . 14 afdelningar» samt därefter för varje avdelning antecknat ett namnförslag, alla utom ett hämtade från förteckningen.

¹⁰ En deltagare kan ej med säkerhet identifieras, »Snoilsky» kan vara endera Nils eller Fredrik Snoilsky.

¹¹ A. Jansson: »Försvarsfrågan i svensk politik från 1809 till Krimkriget» (1935), s. 130 ff. o. 572 ff. har observerat den gruppbildning, som är föremål för min undersökning, »moderata oppositionsmän av starkt götiskt inslag» (s. 130). Gruppens »program» och dess vidare öden under riksdagen skall emellertid ej bli föremål för behandling i detta sammanhang.

¹² Hartmansdorffs saml. Diverse riksdagshandlingar, RA. Kallas i det följande »bänkmansinventeringen».

Den 22 januari ägde det sista av de upprop rum, som stadgades i riddarhusordningens § 15. Den 23 på morgonen förelåg upprollslistan färdig med indelning i bänkmansavdelningar, och tidigare än denna dag kan bänkmansinventeringen inte ha skett. De 24 kl. 13, efter en debatt från kl. 9.30 om statsråds m. fl. behörighet att deltaga, försiggick bänkmansvalet.¹³ Om Lagerhjemsgruppen ville förbereda valet, så måste detta följaktligen ske den 23. Adlerbeth uppger också att han den dagen var hos Per Lagerhjem för att uppgöra förslag till bänkmän.¹⁴

Att den handling, jag kallar bänkmansinventeringen, bör sättas i samband med bänkmansvalet och inte med något annat av de val, som ägde rum mellan den 23 januari och den 1 februari är redan nu sannolikt och kan visas på ytterligare ett sätt: trots att inventeringen endast omfattar en femtedel av de vid riksdagens början närvarande riksdagsmännen, finns inte mindre än 36 av de 50 bänkmännen med på den.

Den ende av de femton från sammankomsterna hos Lagerhjem, som inte möter på inventeringen, är Lefrén, och han uttog pollett först den 30¹⁵ och kunde följaktligen inte deltaga i bänkmansvalet.

Utgör inventeringen en förteckning över »de oberoende»?

Den första plenidagen motionerade en av Lagerhjemsgruppens medlemmar, Gustaf Fredrik Åkerhjem, om offentlighet vid ridderskapet och adelns överläggningar.¹⁶ Debatten drog ut över två månader, först i voteringen den 17 mars avslogs Åkerhjems motion med 142 röster mot 269.¹⁷

Beslutet följdes den 19 av en lång rad reservationer.¹⁸ Inte vid något tillfälle under riksdagen gav ett så stort antal sin mening tillkänna. Det framgår av debattinläggen och av de motiverade reservationerna, att många av Åkerhjems meningsfränder kände sig uppfordrade att bekänna sin tro på en idé, som rörde mycket mer än det ärende som egentligen var föremål för behandling. De idéhistoriska aspekterna skall emellertid denna gång lämnas därefter. Det är ur en annan synpunkt debatten har intresse i detta sammanhang.

Jacob De la Gardie, som själv ogillade motionen, skriver till sin

¹³ RAP 1823 I, s. 68, 71 ff. o. 109.

¹⁴ Jacob Adlerbeths dagbok. UUB (Notisen mycket svårsläst).

¹⁵ Riddarhusutskottets protokoll. Riddarhusarkivet.

¹⁶ RAP I: 10 ff.

¹⁷ RAP II: 507.

¹⁸ RAP II: 510 ff.

bror Axel, att man hade gjort partisak av frågan och att detta var det första tillfället då partierna mätte sina krafter.¹⁹

Det visar sig att debatten om Åkerhjelm's motion inte bara gäller frågan om ett hundratal åhörare på riddarhusets läktare eller den höga principen om offentlighet i samhällslivet, den gäller för eller mot regeringen.

Det kan synas överraskande att regeringen hade intressen att bevaka i denna fråga. Några representanter för statsrådet deltog i debatten, bland dem »riksdagsministern», hovkanslern Gustaf af Wetterstedt. Hans motstånd mot offentlighetsmotionen följde en linje: frågan kunde inte tas upp av varje stånd för sig, ett beslut om offentliga förhandlingar måste gälla riksdagen i dess helhet.²⁰

Liknande motioner hade väckts i tre stånd. Frågan föll och regeringen segrade på riddarhuset och i bondeståndet. Endast borgarståndet fattade för sin del beslut om offentlighet.²¹

Två månader efter det negativa beslutet den 17 mars var saken åter uppe till behandling på riddarhuset. Skrivelser hade anlånt från Kgl. Maj:t, i vilka förklarades att borgarståndets beslut var ogiltigt av grundlagsformella skäl, men att saken gärna skulle accepteras om alla fyra stånden enades om ett förslag.²² Nu fick man uppleva ett märkligt skådespel. Några av offentlighetens ivrigaste vänner tornade upp berg av paragrafer i frågans väg.²³

Till en del var detta motstånd möjligen betingat av misstanken, att regeringen även i framtiden skulle vara att finna bland offentlighetens fiender och att uppläggningsen av ärendet var tillskuren med avsikt att låsa fast det.²⁴ Besluten om stängda dörrar vid ståndens förhandlingar var impopulära²⁵ och regeringen ville därför inte bindas för hårt till saken. De positiva utfästelserna i skrivelsen var riskfria. Med t. ex. präste- och bondeståndets hjälp skulle ett positivt avgörande kunna förekommas. Regeringens tolkning av frågans karaktär skulle för framtiden förlägga avgörandet om offentlighet på riddarhuset utanför det egna ståndet.²⁶

¹⁹ De la Gardieska arkivet. Jakob De la Gardie d. y. Brev till brodern Axel De la Gardie. Den 18/3 1823. LÜB.

²⁰ RAP II: 495 f.

²¹ RAP II: 507, BgP I: 84, BdP I: 513.

²² BgP II: 1117 ff. och Bihang t. ståndens prot. I: 1 781 ff.

²³ RAP IV: 494 f. (F. B. von Schwerin), 498 o. 502 (A. von Hartmansdorff), 505 (C. G. Spens), 515 (C. H. Anckarsvärd), 525 (J. G. Hjerta), 527 (P. G. Cederschjöld), 550 (G. af Uhr).

²⁴ RAP IV: 550 (Greve C. H. Posse), 515 (C. H. Anckarsvärd).

²⁵ Statsrådet C. Fleming karakteriserade regeringsförslaget som en god konungs önskan att gå tidens önsknningar till mötes, RAP IV: 511.

²⁶ RAP IV: 494 f. (F. B. von Schwerin).

Men dessa synpunkter bör inte tillmätas avgörande betydelse. Wetterstedt tog inte upp de praktiska och formella svårigheter, som andra motståndare till förslaget gärna dröjde vid, det bristande utrymmet i riddarhussalen,²⁷ risken för störande inslag från läktarna,²⁸ rätten att i efterhand justera yttranden, som skulle bli en illusion, om debatterna redan före justeringen offentliggjordes.²⁹ Han försäkrade, att han i princip inte hade något att invända, och det är inte nödvändigt att betvivla hans uppriktighet.³⁰

De gångna årens tryckfrihetspolitik och det uppmärksammade ingripandet mot talaressällskapet i Stockholm (där bl. a. Schwerin, Cederschjöld och Lagerhjelm varit medlemmar)³¹ gjorde det lätt att framställa regeringen som en fiende till en fri debatt. Om motioner i de tre stånden, tillkomna utan medverkan av regeringen och skrivna av personer vilkas kritiska inställning till regeringen var kända, om sådana motioner hade framgång, kunde det hela alltför lätt få ett sken av en tillrättavisning av regeringen för dess hållning till en fri debatt. Genom de två ståndens negativa beslut hade idén om åhörare vid förhandlingarna förlorat sin udd och regeringen hade nu ingenting emot att inhösta poäng för ett bidrag till frågans lösning. Och då blev det i oppositionens intresse att nagla fast regeringen vid den impopulära utgången.

Det är således fullt klart att offentlighetsfrågan i mars 1823 lämpade sig väl för en demonstration mot regeringen, och i den demonstrationen deltog »de oberoende» i stort antal. Det framgår av tabell 1, att av de 98 från bänkmansinventeringen inte mindre än en tredjedel stödde Åkerhjelm's motion. Endast fyra har med säkerhet varit bland dess motståndare. Tabellen undanröjer varje tvivel på att bänkmansinventeringen utgör en förteckning över påräknade anhängare, över »de oberoende».

Men åtskilliga svårigheter kvarstår. Hur har Lagerhjelm's gruppen förfarit för att få sina bänkmanskandidater valda? Vilka faktorer har avgjort de olika bänkarnas val?

²⁷ RAP Bil. I: 22 (C. G. Hård) och 66 (O. Nauckhoff).

²⁸ RAP Bil. I: 23 (C. G. Hård), 45 (P. A. Reutersvärd) och 52 (C. A. Löwenhjelm).

²⁹ RAP Bil. I: 23 (C. G. Hård) och 35 (L. Boije), RAP II: 450 (L. A. Mannerheim) och 492 (C. von Qvanten).

³⁰ RAP II: 495 f. Jfr »regeringsorganet» Granskaren den 4/2 1823.

³¹ A. von Hartmansdorff betecknade förslaget som ett nytt försök att uppnå syftet med talaressällskapet, nämligen en förbättrad medborgerlig bildning, RAP I: 175. Om talaressällskapet se K. Warburg: »Johan Gabriel Richert» (1905), s. 92.

Tabell 1. »*De oberoende*» och offentligheten.

	för ³²	osäkert	mot
Vid voteringen	142		269
Debattörer och reservanter	76	2	20
Därav a. antecknade vid Hartmansdorffs bänkmansinventering	33		4
b. ej närvarande vid bänkmansinventeringen	11		
c. närvarande vid bänkmansinventeringen men ej antecknade av Hartmansdorff	32	2	16

Bänkmansinventeringen har skett på ett helark, som genom vikning delats i två kolumner. I den ena har Hartmansdorff för var och en av 44 avdelningar antecknat två namn. För fyra avdelningar har han bara funnit ett namn och i två fall har han antecknat tre, det tredje i båda fallen i den annars tomma kolumnen. Hartmansdorff har tydligen strävat efter att för varje bänkmansavdelning finna två lämpliga namn.

Avsikten med detta kan inte fastställas. Det är möjligt, att inventeringen var avsedd som underlag för utarbetandet av en definitiv bänkmanslista vid sammanträdet hos Per Lagerhjelm, och att Hartmansdorff ville erbjuda alternativa förslag. Men det är också tänkbart — och kanske troligare — att den ena av de två antecknade var avsedd som röstvärvare.

Bänkmansvalet tillgick så, att avdelningens nio—tio medlemmar på en gång kallades inom skranket för att avlämna sina röster.³³ Troligen var det vanligt, att de före valet rådgjorde sinsemellan.³⁴ Flera talare i debatten om statsrådets m. fl. valrätt och i den debatt om bänkmansinstitutionens avskaffande, som var ett arv från de två föregående riksdagarna, var av den mening, att det var lätt att influera på valet.³⁵ Fredrik Bogislaus von Schwerin påstod, att han i samband med val till nämnder och förstärkta utskott många gånger mottagit färdigskrivna listor, som han använt utan att ens se på dem.³⁶ Uttalandet innebär för Schwerins del säkert en hel del av polemisk överdrift, men att det lät sig sägas belyser förutsättningen för små gruppers möjlighet att påverka valen på riddarhuset: en

³² Före och omedelbart efter beslutet den 19 mars, jfr vad som sägs nedan sid. 58 not 41.

³³ RhO § 21.

³⁴ RAP III: 410 (C. V. Riben).

³⁵ RAP I: 35 (F. B. von Schwerin), I: 100 (C. H. Anckarsvärd), Bil. III: 221 (RhU utlåtande), Bil. III: 225 (M. von Hohenhausen).

³⁶ RAP III: 419.

stor del av de väljande var okunniga om och ointresserade av de intresse- och personmotsättningar som gav upphov till listutdelning.

Eftersom det inte finns någon annan »partiförteckning» än Hartmansdorffs att tillgå, så är det omöjligt att göra en sådan analys av bänkmansvalet som Gert Hornwall verstillt för 1840 års riksdag.³⁷ Man kan emellertid göra den iakttagelsen, att de fjorton banker, som Lagerhjemsgruppen att döma av inventeringen förlorade, inte är jämnt fördelade. Förlusterna inträffade på avdelningarna 5, 7, 8, 12—14, 16, 19 och 21; därefter hade gruppen framgång i nitton avdelningar i följd och så förlorades 40—43 samt slutligen 49.

Detta förhållande för tankarna till det faktum att yrkesfördelningen inte är likartad från den första till den femtionde bänkmansavdelningen. I de tretton första avdelningarna — de grevliga och första hälften av de friherrliga ätterna — utgör jord- och bruksägare utan tjänst den största gruppen, liksom i avdelningarna 31—35. I avdelningarna 14—30 och 43—46 är det nästan alltid officerare som förfogar över majoriteten; avdelningarna 36—42 och de fyra sista är på något undantag när ämbetsmannaavdelningar.

Det är av många skäl naturligt att ägna stor uppmärksamhet åt riksdagsmännens yrkestillhörighet. Det är en allmän föreställning, att officerarna genom att vid kritiska tillfällen inställa sig och votera för uniformen tog loven av riddarhusoppositionen.³⁸ Det är också känt i hur hög grad man vid 1823 års riksdag använde jordbrukets svårigheter som tillhygge mot regeringen.³⁹ En finanspolitisk fråga av största betydelse för skuldsatta jordbrukare var bland de allra viktigaste under riksdagen.⁴⁰

Det har visat sig att en yrkeskategori, bruksägarna, utgjorde ett påfallande stort inslag i kottieriet hos Per Lagerhjelm. Detta var ingen tillfällighet. Av ståndets bruksägare utan tjänst vid riksdagens början var inte mindre än nära två tredjedelar bland »de oberoende» (tabell 2). Även sådana adelsmän som såvitt känt levde endast av sina jordegendomar var fler bland »de oberoende» än vad som motiverades av deras andel av ståndet.

³⁷ G. Hornwall: »1840 års bänkmansval» (Statsvetenskapliga studier. 1944) och »Den avgörande faktorn vid riddarhusets bänkmansval 1840» (StvT 1948).

³⁸ Uppfattningen har ett stöd i en känd uppgift av Hartmansdorff, Dagboksanteckningar i almanackor (återblick över år 1823), Hartmansdorffs samling, RA.

³⁹ T. ex. Hartmansdorffs och Lagerhjems programskrift »Hvad bör man i finansiellt och oekonomiskt hänseende af den påbörjade Riksdagen hoppas och vänta?» (1823).

⁴⁰ Denna fråga har behandlats av P. G. Andreen: »Politik och finansväsen», I o. II: 2 (1958—61).

Tabell 2. Yrkesfördelningen bland »de oberoende».⁴¹

	Hartmans- dorffs bänk- mansinven- tering	Hela ståndet vid riks- dagens början	Anhängare till motionen om offentliga förhand- lingar	Polletinne- havare i mit- ten av mars
	antal	procent	antal	procent
Civila ämbetsmän	16	29	18	25
Officerare	26	31	19	37
Jordägare utan tjänst	23	16	23	16
Bruksägare utan tjänst	10	2	4	3
Övriga	16	6	6	5
Utan känd sysslesättning	7	16	6	14
Summa	98	100	76	100
Därav ägare till jord- och bruksegdomar	49	32	37	33

Särskilt påfallande blir det, hur väl jordbruksintresset är representerat, om det till denna kategori även lägges dem som hade jordegendomar vid sidan av tjänst samt bruksägarna. Slutsatsen av tabell 2 måste bli att bruks- och jordbruksintressen har varit en viktig faktor vid framväxten av den grupp bildning som är föremål för undersökning. Det nytillskott »de oberoende» erhöll under behandlingen av Åkerhjelm's motion om offentliga förhandlingar rubbar inte denna bild.

Eftersom bänkmansvalet blev en seger för »de oberoende» är det naturligt att tendensen från tabell 2 även präglar bänkmännens yrkesfördelning. Tillskottet till bänkmansförsamlingen från de förlorade avdelningarna tenderade emellertid att motverka den fördelning till ämbetsmännens nackdel och bruksägarnas fördel, som »de oberoendes» framgång vid valet kom att medföra (tabell 3).

Efter dessa iakttagelser — de förlorade bänkmansavdelningarnas ojämna fördelning, den olikartade yrkesfördelningen i avdelningarna samt »de oberoendes» yrkessammansättning — ligger det nära till hands att försöka analysera sambandet mellan bänkmansavdelningarnas sammansättning och bänkmansvalet. Två omständigheter gör emellertid en hårdragen analys på den punkten omöjlig.

För det första kan vi inte med absolut säkerhet avgöra vilka avdelningar Lagerhjelm'sgruppen verkligen har vunnit eller för-

⁴¹ Siffrorna i de två sista kolumnerna ej fullt jämförbara, eftersom anhängarna av offentliga förhandlingar har antecknats under hela perioden 20/1—19/3, de allra flesta dock de sista två dagarna.

Tabell 3. »De oberoende» och bänkmansvalet.

	Antal bänkmän	Därav »oberoende»	Övriga
Civila ämbetsmän	11	6	5
Officerare	10	8	2
Bruksägare utan tjänst	7	6	1
Jordbrukare utan tjänst	10	7	3
Övriga	6	6	0
Utan känd sysselsättning	6	3	3
Summa	50	36	14
Därav ägare till jord- egendomar	26	19	7

lorat. För det andra utgör närvaron vid bänkmansvalet ett stort frågetecken.

Bernhard Rosenblad meddelade i debatten om bänkmännens avskaffande att blott två röster avlämnades vid valet i hans avdelning.⁴² Om frånvaron kunde vara så hög, måste slumpmässiga faktorer antas ha spelat en stor roll för bänkmansvalets utgång.⁴³ Det kan heller inte tas för givet att frånvaron är likartad för alla yrkeskategorier. En undersökning, som skall publiceras i annat sammanhang, tyder på att officerarna är långt mera passiva riksdagsmän än sina civila kolleger. När »de oberoende» lyckas slå igenom i 13 av 18 officersdominerade avdelningar, så utgör det inte någon instans mot föreställningen om »voterande för uniformen».

Och åter: när »de oberoende» förlorar fem av de jordbrukardominerade tretton första bänkarna, så har det säkerligen ett samband med att statsråd och andra höga ämbetsmän är så talrikt företrädna i en del av dessa avdelningar — sjätte avdelningen, den sista grevliga, har nästan karaktären av en regeringsbank. Carl Henrik Anckarsvärd underströk i en debatt det inflytande ministrar och högre ämbetsmän hade inom sina bänkmansavdelningar.⁴⁴ Den aktion för att få statsråd och en del andra ansvariga ämbetsmän utestängda från bänkmansvalet, som Schwerin satte igång och som fick stöd av bland andra Hartmansdorff, Cederschjöld och Anckarsvärd, bör insättas i detta sammanhang.⁴⁵

⁴² RAP III: 412.

⁴³ I debatten om bänkmansinstitutionen underströk några talare slumpens inverkan på valutgången. RAP Bil. III: 229 (C. G. Spens), III: 418 (F. B. von Schwerin).

⁴⁴ RAP I: 100.

⁴⁵ RAP I: 14 ff., 75 f., 83 ff., Bil. I: 15 ff.

Jacob De la Gardie, som var besviken över att han inte blev elektor, anförtrodde sin dagbok, att oppositionen var enhälligt emot honom. Han uppger därvid två röstetal från bänkmännens valsammanträde. »Ultras» kandidat Brahe fick 13 röster och De la Gardie själv 14.⁴⁶ Det har ett visst intresse att sammanställa denna uppgift med det antal bänkmansavdelningar som på grundval av bänkmansinventeringen förefaller ha förlorats av Lagerhjemsgruppen. Och bland de fjorton förlorade är ju som nyss nämnts ett flertal sådana avdelningar, där man har minst anledning att vänta sig någon framgång för Lagerhjemsgruppen.

Men bland de förlorade är också den avdelning, för vilken Bernhard Rosenblad blev bänkman efter lottdragning med Adrian Hertenhielm.⁴⁷ Ingen av dem återfinns på bänkmansinventeringen. Rosenblad hörde emellertid till dem som önskade offentliga förhandlingar och han *kan* ha utgjort Lagerhjemsgruppens definitiva kandidat till bänkman.

Det innebär en ännu allvarligare olägenhet, att man inte med absolut säkerhet kan påstå, att den eller den avdelningen har erövrats av Lagerhjemsgruppen. Bland de »vunna» är sjätte avdelningen — regeringsbänken. Här hade Hartmansdorff endast ett namn, den snart sjuttioårige jordbrukaren Sven Oxenstierna. Bland hans valmän kan ända till fem statsråd ha befunnit sig. Oxenstjerna var tydligen den för alla parter enda tänkbara bänkmannen. Till detta bidrog antagligen Oxenstjernas aktningvärdas ålder och det faktum att regeringens medlemmar inte ansågs böra förekomma som bänkmän.

Undersökningen har visat att bruks- och jordägarna i större utsträckning än andra yrkesgrupper tillhört »de oberoende», men den har också understrukit att några vittgående slutsatser inte kan baseras på det förhållandet att den ena eller andra personen återfinns eller saknas på Hartmansdorffs bänkmansinventering.

Även från förberedelserna till elektorsvalet finns det en kvarleva bland Hartmansdorffs papper. En förteckning med över-

⁴⁶ Att De la Gardie anser sig själv vara »de moderatas» kandidat saknar intresse. Han vill ständigt betona sin självständighet gentemot regeringen bl. a. för att finna en förklaring till den kallsinnighet han anser sig möta från detta håll. Jacob De la Gardie d. y., Anteckningar 27/10 1822—12/6 1825. Den 16—17/1 och passim. De la Gardieska arkivet. LUB. H. W a c h t m e i s t e r räknar honom uppenbarligen till hovpartiet, »Anteckningar och bref från Karl Johanstiden» (1915), ss. 188 o. 189.

⁴⁷ RAP I: 113.

skriften »Elektorer» kan dateras till 1823: Casper Ehrenborg blev vice landshövding 1821 och dog i september 1823.⁴⁸

Denna förteckning upptar 42 namn, varav två strukna, och utgör uppenbarligen en preliminär inventering av tänkbara elektorer. Den slutar med blyertsanteckningen »NB finns ingen landshövding t. ex. Ehrenborg». Denna notis ger anledning till en principiell utveckling.

Från och med sensommaren, då val förrättade av ståndet i dess helhet börjar bli vanliga, har Adlerbeth och Hartmansdorff i sina dagböcker talrika uppgifter om utskrivning och utdelning av val-listor.⁴⁹ Vid flera tillfällen omtalas också förekomsten av »hov-listor».⁵⁰ Denna verksamhet från regeringens sida är säkert belagd genom ett brev från hovkanslern af Wetterstedt till utrikesstatsministern von Engeström. Wetterstedt översänder en lista (till valet av opinionsnämnd den 1 juli) och ber Engeström ombesörja utskrift av flera exemplar i kansliet.⁵¹

Dessa listor innehåller oftast en hel del gemensamma namn. Vid valet av elektorer för utseende av suppleant till justitieombudsman-nen den 6 november erhöll fjorton personer 62 röster och två stycken 89.⁵² Adlerbeth meddelar att hovlistan segrat med 62 röster mot 27.⁵³ Två namn har följaktligen varit gemensamma för de två listorna.

Ofta är de gemensamma namnen betydligt fler än i detta exempel och det kan ge intrycket att inte mycket skilde »partierna» åt. Om emellertid i ett tänkt val av tolv personer båda de konkurrerande listorna upptar fyra av motpartens kandidater, så blir de för varje lista originella namnen endast fyra, och den segrande listan skulle ändå komma att förfoga över en trygg majoritet bland de valda.

Företeelsen att listorna i stor utsträckning upptar samma namn är av flera skäl naturlig. För de flesta var tanken på ett partisystem principiellt motbjudande och att besätta ett utskott med en exklusiv samling partivänner var för dem otänkbart. Vidare var ju ståndet i teorien av en ofantlig numerär: när 700 pollettinnehavare en lång period av riksdagen. Visserligen deltog vid varje valtillfälle endast en mindre del, men antalet röstande varierade starkt och det måste ha varit omöjligt att förutse hur valförsamlingen skulle vara sammansatt. Det gällde därför att dekorera en vallista med personer av

⁴⁸ Hartmansdorffs samling. Diverse riksdagshandlingar. RA.

⁴⁹ T. ex. den 3/8 o. 28/9 i båda dagböckerna.

⁵⁰ T. ex. Adlerbeths dagbok den 4/10.

⁵¹ Engeströmska samlingen. Lars von Engeströms samling av brev. Från G. af Wetterstedt 29/6 1823. KB.

⁵² RAP 10: 1, s. 85 f.

⁵³ Jacob Adlerbeths dagbok den 6/11. UUB.

sådana åsikter och — kanske särskilt — av sådan status, att den kunde te sig lockande för ett stort antal. När Hartmansdorff vill ha med en landshövding bland elektorerna och när han börjar listan med Magnus Brahe, ståndets främste greve, ligger det säkert sådana överväganden bakom. Den föga överraskande slutsatsen blir — och därmed är den principiella utvecklingen fördd till slut — att man inte utan vidare kan hänföra en person till »de oberoende» bara därför, att han vid något tillfälle förekommer på någon Lagerhjemsgrupps lista.

• Två namn hade strukits redan på Hartmansdorffs preliminära elektorslista och ytterligare strykningar var nödvändiga innan antalet var nere i 25. Det är okänt hur den fullständiga lista såg ut, som man enades om hos Lagerhjelm den 19. Adlerbeth antecknar emellertid att den segrade med »få undantag» vid valet den 25.⁵⁴

Såsom framgår av tabell 4 var det endast sju av de valda elektorerna som inte hade funnits med på Hartmansdorffs preliminära elektorslista. Och av de sju var fem antecknade vid Hartmansdorffs bänkmansinventering, d. v. s. det är mycket möjligt att de stått på Lagerhjemsgruppens definitiva elektorslista; i synnerhet gäller detta en av de fem, nämligen Gustaf af Ugglas.

Tabell 4. Lagerhjemsgruppen och elektorsvalet.

	valda	ej valda
Finns både på Hartmansdorffs bänkmansinventering och på hans preliminära elektorslista	17	13 (en struken)
Endast på den preliminära elektorslistan	1	10 (en struken)
Endast på bänkmansinventeringen	5	
Övriga valda	2	
	<hr/>	
	25	

Det visar sig att inte mindre än 17 av elektorerna återfinnes på Hartmansdorffs inventering av bänkmansavdelningarna, på hans preliminära elektorslista och, med stor sannolikhet, på Lagerhjemsgruppens definitiva elektorslista. Sex av dessa 17 är kända redan från sammankomsterna hos Per Lagerhjelm: Adlerbeth, Cederschjöld, Hartmansdorff, Lagerhjelm själv, Stråle samt Åkerhjelm. Det är skäl att misstänka att fler elektorer än dessa sju hört till kärnan av »de oberoende». En analys av utskottsvalen ger belysning åt den frågan.

⁵⁴ Jacob Adlerbeths dagbok den 25/11 1823. UUB.

Kvarlevorna från planläggningen av utskottens sammansättning är även de av Hartmansdorffs hand och består av två helark där namn antecknats för utskott efter utskott.⁵⁵ Datering: en jämförelse med de slutligen valda utskotten; 1823 års konstitutionsutskott finns t. ex. på båda arken. På det ena helarket, som tydligt utgjort ett första utkast, har som regel bara efternamnen antecknats. Många namn har strukits och andra ditskrivits. Arket slutar med ett tjugotal namn som tills vidare inte placerats under rubriken av något utskott. Det andra helarket representerar ett senare stadium i planläggningen. Titulatur och fullständiga namn har här utskrivits och ändringarna är få. I sitt slutgiltiga skick var det denna lista som blev elektorernas val.

Det är inte nödvändigt att följa de olika stadierna utskott för utskott. Jag skall som exempel⁵⁶ välja statsutskottet.

Det första utkastet		Det andra utkastet
De först antecknade namnen; strukna inom parentes	Därefter antecknade	
C. af Ugglas ⁵⁷		af Ugglas
C. H. Anckarsvärd ⁵⁷		
P. Lagerhjelm ⁵⁷		Lagerhjelm
O. G. Nordenskjöld ⁵⁷		Nordenskjöld
(J. G. Hjerta) ⁵⁷		Hjerta
(A. Reuterskjöld) ⁵⁷		(Reuterskjöld) ⁵⁸
C. J. Nordin ⁵⁷		Nordin
(H. S. Vult von Steyern)	Vult von Steyern	
(C. Ehrenborg) ⁵⁷		
	W. Tham	
	O. J. Hagelstam ⁵⁷	
	(M. v. Hohenhausen) ⁵⁷	
	U. A. Ehrenbill	
	F. Burenstam	
	J. G. Gyllenkrook ⁵⁷	Gyllenkrook
		F. Hjerta
		G. v. Heijne ⁵⁷
		G. af Uhr ^{57, 58}

⁵⁵ Diverse riksdagshandlingar. Hartmansdorffs samling. RA.

⁵⁶ Exemplet är inte representativt såtillvida, att KU och SU uppenbarligen ansågs som de viktigaste utskotten och sammansättningen där redan från början var i stort sett klar.

⁵⁷ Finns med på listan från Hartmansdorffs bänkmansinventering.

⁵⁸ Reuterskjöld flyttades till bankoutskottet och i stället hämtades af Uhr från allmänna besvärskommittén.

Det har redan från början varit klart att Ugglas, Lagerhjelm, Nordenskjöld och Nordin skulle placeras i utskottet. Tre av dessa deltog i sammanträdena hos Lagerhjelm. Beträffande ytterligare en ur denna grupp, J. G. Hjerta, har man vacklat. När sammansättningen var nära slutgiltig innehöll utskottet fyra bruksägare, Ugglas, Lagerhjelm, Gyllenkrook, Reuterskjöld — att den sistnämnde byttes ut mot direktören i Jernkontoret Gustaf af Uhr försvagade knappast bruksnäringens representation.

Av de femton kända från de Lagerhjelmiska sammanträdena kom, såsom nämnts, fyra in i statsutskottet. Fyra skulle bli utan utskottsplats: Nordenfelt (som vid ett tillfälle var påtänkt till riddarhusutskottet), Adlerbeth, Åkerhjelm och Hartmansdorff (samt givetvis Lefrén). Hartmansdorff uppger emellertid att han siktade på hemliga utskottet.⁵⁹ Wachtmeister lämnar samma uppgift om Åkerhjelm och han skulle också komma att inväljas i detta.⁶⁰ Cederskjölds plats i konstitutionsutskottet var aldrig ifrågasatt. Hammarhjelm var påtänkt till bevillnings-, placerades i bankoutskottet, Hagelstam påtänkt till stats-, riddarhus-, placerades i allmänna besvärsutskottet, Spens ifrågasattes som ordförande i konstitutions-, som ledamot i banko- och blev slutligen ordförande i riddarhusutskottet.

Det bör finnas möjlighet att ytterligare skärpa konturerna av det Lagerhjelmiska partiet genom en analys av utskottsplanläggningen. Den varning som uttalats för att även meningsmotståndare ofta placerades i utskotten, får emellertid en ny illustration genom utkasten till utskottens sammansättning. Presidenten i Statskontoret G. F. Wirsén har tydligen betraktats såsom självklar i bankoutskottet. Det var naturligt med hänsyn till att Wirsén var riksdagens kanske främste finansexpert. Men han var samtidigt av Lagerhjelm betraktad som en fiende på grund av sina åsikter i realisationsfrågan. I ett brev den 20 mars talar Lagerhjelm om »lymmeln Wirsén».⁶¹

Vid de steg i valproceduren som följde efter bänkmansvalen var »de oberoende» i besittning av klar majoritet. Hans Wachtmeister uppger att »hovpartiet» helt saknade representanter bland elektörerna.⁶² Det betyder emellertid inte att meningsskiljaktigheter saknades.

⁵⁹ Dagboksanteckningar i Almanackor. Återblicken på år 1823. Hartmansdorffs samling. RA.

⁶⁰ H. Wachtmeister: »Anteckningar och brev från Carl Johanstiden», s. 187. RAP I: 637.

⁶¹ Per Lagerhjelm. Brev till E. Rothoff. KB.

⁶² H. Wachtmeister: »Anteckningar och brev från Carl Johanstiden», s. 187 o. 190.

Elektorerna behövde tre sammanträden för att lösa sin uppgift. Den första sammankomsten äger rum den 26. »Fåfängt buller och skrik» skriver Hartmansdorff. Följande dag träffas elektorerna åter, men lyckas inte heller denna gång enas. En mindre grupp om fjorton (Adlerbeth namnger tretton) sammanträder då hos Hartmansdorff och gör upp om valen, som sker nästa dag, den 28.⁶³

De allra flesta elektorerna återfinnas både på bänkmansinventeringen och den preliminära elektorslistan. Det är bara två som inte finns på någondera. Av dessa deltog en, den blivande ledamoten av konstitutionsutskottet Ludvig Dettloff Heijensköld, i den avgörande sammankomsten hos Hartmansdorff. Och därmed återstår en enda, David Wilhelm Lilljehök, som skulle ha varit vald utan någon som helst medverkan av Lagerhjemsgruppen.

Lilljehök och möjligen ett par, tre till kan ju inte gärna ha bullrat och skrikit så till den grad att två elektorssammanträden misslyckas. Oenigheten bland elektorerna är av största betydelse för att fastställa karaktären av den »partibildning» som är föremål för min undersökning.

Oenigheten noterades av Wachtmeister. Man enades enligt honom ganska snabbt om vilka personer som var användbara, men när man kom till fördelningen på utskott började striden »på ett grufligt sätt mellan de liberala och de moderata». Den viktigaste stridsfrågan var ordförandeposten i konstitutionsutskottet.

»Liberalerna» ville ha Fredrik Bogislaus von Schwerin, »de moderata» Baltzar von Platen eller Axel Lagerbjelke. Schwerin hade emellertid genom ett skickligt tal lyckats förvrida många »moderata» huvuden, som åtminstone den 27 ifrågasatte, om man inte borde välja honom för att ge riksdagen en prägel av oberoende och för att tvinga kungen att omsorgsfullare välja sina rådgivare.⁶⁴

Wachtmeister, själv »oberoende» men ej elektor, tycks vara mycket väl underrättad. På Hartmansdorffs första utkast till utskottens sammansättning finns det tre alternativ till ordförande i konstitutionsutskottet: Baltzar von Platen, Fredrik Bogislaus von Schwerin och Carl Gustaf Spens. Vid sammanträdet hos Lagerhjelm den 19 har man diskuterat frågan. Per Gustaf Cederschjöld tycks därvid inte ha hållit med om, att Platen vore lämpligast.⁶⁵

⁶³ Hartmansdorffs samling. Dagboksanteckningar i almanackor. RA och Jacob Adlerbeths dagbok. UUB. RAP I: 199.

⁶⁴ H. Wachtmeister: »Anteckningar och bref från Carl Johanstiden», s. 186 f.

⁶⁵ Jacob Adlerbeths dagbok. UUB.

Vid det första elektorssammanträdet gjorde Cederschjöld ett misslyckat försök att få in Schwerin i konstitutionsutskottet. Om man får tro Adlerbeth så hade Cederschjöld stöd av åtminstone en av elektorskollegerna — av Schwerin själv.⁶⁶ Per Lagerhjelm påstår i mars, att det var han som satte in Platen i utskottet.⁶⁷

Även om Carl Henrik Anckarsvärds utskottsplacering har det rätt tvekan. Från överläggningarna om utskottsvalen den 25 har Hartmansdorff antecknat, att man diskuterade denne. På det första utkastet till utskottens sammansättning var Anckarsvärd placerad i statsutskottet men flyttades till det mindre viktiga allmänna besvärskommittén. Både Anckarsvärd och Schwerin blev så missnöjda med sina utskottsplatser att de avsåg sig.⁶⁸

Det finns före elektorernas sammandrabbningar inga spår av en motsättning mellan »oppositionen» och »de oberoende». De allra skarpaste företrädarna för »oppositionen» här visserligen en mycket undanskymd plats i det material som kommit till användning. Dess bäst kände företrädare, Anckarsvärd, saknas på listan från bänkmansinventeringen. Henning Wrangel finns på denna men inte på Hartmansdorffs preliminära elektorslista och han blev också utan utskottsplats. Carl Fredrik Horn fick plats i riddarhusutskottet men saknas på de båda nyssnämnda listorna. Carl Henrik Posse (greven) är helt bortglömd.

Men den vaga gränslinjen mellan den egentliga »oppositionen» och »de oberoende» gick uppenbarligen tvärsigenom den församling som »slöt sig tillsammans hos Per Lagerhjelm». Cederschjöld har tillhört en radikalare falang inom Lagerhjelmgruppen.

Det kan inte med säkerhet avgöras vilka elektorser som slutit upp bakom Schwerin. Det antal som Adlerbeth uppger för den avgörande elektorskonklaven hos Hartmansdorff, fjorton, stämmer visserligen ganska bra med Wachtmeisters röstsiffra för Schwerin vid valet av ordförande i konstitutionsutskottet, nämligen nio. De nio bör vara bland de tolv som Adlerbeth inte räknar upp, men det är tyvärr omöjligt att bestämt avgöra vilka. Att Cederschjöld och Schwerin saknas hos Hartmansdorff är inte förvånande. Om Henning Wrangel, som också saknas, skriver Wachtmeister, att hans utestängande från utskotten utgjorde ett bevis för flertalets »moderata» läggning.⁶⁹ En

⁶⁶ Jacob Adlerbeths dagbok den 28/1. UUB. En likartad notis i Hartmansdorffs dagbok. Jämför uppgiften av Wachtmeister ovan.

⁶⁷ Per Lagerhjelm. Brev till E. Rothoff den 20/3 1823. KB.

⁶⁸ RAP I: 203 ff.

⁶⁹ H. Wachtmeister: »Anteckningar och bref från Carl Johanstiden», s. 189.

annan av elektorerna, Göran Gyllenkrook, skulle komma att nämnas som en av Anckarswärds trogna vapendragare.⁷⁰

»Utskottsvalen lågo huvudsakligen i Hartmansdorffs, Stråles och mina händer» skriver Per Lagerhjelm på 1850-talet.⁷¹ Denna sena källuppgift har för Hartmansdorffs och Lagerhjelm del ett överväldigande stöd i samtida källor. Jämte dessa två deltog emellertid även Stråle i den elektorskonklav som avgjorde utskottens sammansättning. Ytterligare tre elektorer, som vid något tillfälle mött hos Per Lagerhjelm var närvarande, Gustaf af Ugglas, Gustaf Fredrik Åkerhjelm och Jacob Adlerbeth.

Adlerbeths närvaro vid samtliga sammankomster hos Lagerhjelm är styrkt genom hans dagbok. Åkerhjelm var upphovsman till den för denna undersökning så viktiga motionen om offentliga förhandlingar. af Ugglas var redan från utskottsplanläggningens början bestämd till ordförande i det viktiga statsutskottet. — Av »de oberoendes» innersta cirkel är alltså hälften bruksägare.

Det var en påfallande ung församling som bestämde adelns representanter i utskottet. Dess fyra »göter» är alla under 38 år. Den äldste var Åkerhjelm, 44 år. Hur såg de utskott ut som denna grupp satte ihop?

Landshövdingarna betraktade sig vid riksdagarna i viss utsträckning som representanter för sina län, och det fanns en tradition att placera ett antal av dem i vissa utskott. Vid 1823 års riksdag hade inte mindre än fyra landshövdingar plats i allmänna besvärskottet och tre i bevillningsutskottet. Även några andra utskott, expedition- och särskilt lagutskottet, ansågs helt naturligt kräva ämbetsmän bland sina ledamöter. Mot den bakgrunden blir det desto mer påfallande i hur hög grad jord- och bruksägare utan tjänst har favoriserats vid utdelningen av utskottsplatser. De erhöll inte mindre än 29 av de 67 platserna (jämför deras andel av ståndet vid riksdagens början, 18 %). Statsutskottet var bruksägarnas, bevillningsutskottet jordbrukarnas. Siffrorna för officerare är 11 (29 % av ståndet) och för civilämbetsmännen 18 (31 % av ståndet). Iakttagelsen om »de oberoendes» förankring bland i första hand jord- och bruksägare utan tjänst står sig alltså ända till valprocedurens sista stadium.

⁷⁰ Wachtmeister, a. a., s. 206. De la Gardieska arkivet. Jacob De la Gardie d. y. Brev till brodern Axel. Den 22/4 1823. LUB.

⁷¹ Uppgiften hos E. Fahlbeck: »Ståndsriksdagens sista skede 1809—1865» (Sveriges riksdag I: 8, 1934), s. 306 är följaktligen inte riktig vad beträffar adeln.

Schwerins, Anckarsvärds och en del andra oppositionsmäns om-
tolkning av den svenska verkligheten efter det engelska idealet har
påverkat eftervärldens syn på striderna på riddarhuset. Verkligheten
var mer komplicerad. Man bör tydligen räkna med tre »partier». Av
»hovpartiet» kan vid riksdagens början ingen aktivitet spåras.
Kanske var det vid den tidpunkten en helt oorganiserad massa, som
existerade endast såtillvida att »de oberoende» bekämpade det.
»Oppositionen» kan inte urskiljas förrän vid elektorvalet och
kanske är detta inte endast ett resultat av brister i källmaterialet.
Om dess »ledare», Anckarsvärd och Schwerin, försökte någon
organiserad insats vid ett av riksdagens betydelsefullaste tillfällen,
så har de i varje fall varit utan framgång. Det är de moderata, som
man snarare har tänkt sig som en oformlig mellangrupp, som visar
ansatser till organisation och som helt tar hem spelet.

VORAUSSETZUNGEN DES NATIONAL-SOZIALISMUS

Von Prof. Dr. K. D. BRACHER, Bonn

I

Bis zur Gegenwart gehört die Erscheinung des Nationalsozialismus und sein Sieg in Deutschland zu den erregendsten und zugleich umstrittensten Gegenständen der Geschichte und der Politischen Wissenschaft. Mit einer Fülle von Darstellungen und Einzelanalysen ist es in den vergangenen 20 Jahren der Forschung gelungen, ein nahezu lückenloses Bild von der Herrschaft des Hitler-Regimes in Deutschland und Europa zu gewinnen. Die Literatur erstreckt sich von den ersten grossen Werken über die Struktur und Politik des Nationalsozialismus, die wir Sigmund Neumann (»Permanent Revolution«, 1942), Franz Neumann (»Behemoth«, 1944²) und Hannah Arendt (»The Origins of Totalitarianism«, 1951) verdanken, über die klassische Hitler-Biographie von Alan Bullock (1952) und zahlreiche Veröffentlichungen des auf den Nationalsozialismus spezialisierten Instituts für Zeitgeschichte in München, bis hin zu dem dicken Bestseller von William Shirer (»Rise and Fall of the Third Reich«, 1960). Dabei stand immer schon die Frage zur Debatte, wie es möglich war, dass eine solche Diktatur in einem traditions- und kulturerfüllten Land wie Deutschland so rasch und fast widerstandslos zum Siege kam. Aber während es gelungen ist, die Fakten und den Verlauf der nationalsozialistischen Herrschaft selbst so weitgehend zu erforschen wie kaum eine andere Epoche der Geschichte, ist die Antwort auf die Voraussetzungen des Nationalsozialismus heute noch so umstritten wie je zuvor. Auch die Kritik an dem grossen Buch William Shirers setzt vor allem an jenen Stellen ein, wo der Autor allzu kurz die Vorgeschichte behandelt und wo er nachzuweisen sucht, dass der Nationalsozialismus ein konsequentes Resultat der deutschen Geschichte, ein folgerichtiges Ergebnis der geistigen, gesellschaftlichen und politischen Entwicklung Deutschlands im 19. und 20. Jahrhundert gewesen sei.

In der Tat: es erscheint schwer verständlich, weshalb das Deutschland der Weimarer Republik, das sich nach dem hundertjährigen Kampf um eine demokratische Staatsordnung eine scheinbar so vorbildliche Verfassungsstruktur geschaffen hatte, innerhalb weniger Jahre vor einer so primitiven Diktatur wie der Hitlers kapituliert hat, ohne dass ein gewaltsamer Umsturz nötig war. Eine Analyse der nationalsozialistischen »Machtergreifung« oder auch der Weimarer Republik allein genügt nicht zur Erklärung der »deutschen Katastrophe« von 1933. Die Forschung wird sich vielmehr stärker noch auf die Frage nach der weiteren Vorgeschichte, den allgemeinen Voraussetzungen des Nationalsozialismus konzentrieren müssen. So weit dies bisher geschehen ist, beschränkte man sich auf einige grosse Thesen, die sich schroff gegenüberstanden. Auf der einen Seite suchte man die Wurzeln des Nationalsozialismus im deutschen Reichs- und Nationalgedanken; man ging bis zur Reformation Luthers, ja, bis ins Mittelalter zurück, um nachzuweisen, dass eine lange Tradition des Nationalismus, des Imperialismus und des autoritären Obrigkeitsstaats den politischen Charakter der Deutschen geprägt habe. Charakteristisch dafür sind die zahlreichen Studien, die der bedeutende französische Deutschlandsforscher Edmond Vermeil diesem Thema gewidmet hat.

Auf der anderen Seite wird mit Nachdruck die Auffassung vertreten, der Nationalsozialismus sei wie der moderne Totalitarismus überhaupt ein unvergleichbares, spezifisches Phänomen des 20. Jahrhunderts. Er sei nur auf dem Hintergrund der allgemeinen geistigen, sozialen und politischen Krise Europas im Zeitalter der Weltkriege zu verstehen, er gehöre also in den Rahmen der Diktaturbewegungen, die damals in fast allen Ländern entstanden seien. Die Soziologen und Historiker, die diese These vertreten, betonen die neuartigen Bedingungen dieser Epoche, die sie wesentlich auf die revolutionären Umwälzungen seit der grossen französischen Revolution zurückführen: der Klassenstaat der industriellen Gesellschaft, die Vermassung und Kollektivierung des Individuums, die Komplizierung der Wirtschaftsstruktur und die Krisenanfälligkeit des Kapitalismus erscheinen hier als die fundamentale Voraussetzungen für den Aufstieg diktatorisch-autoritärer Massenbewegungen und für die Kapitulation des freien Individuums vor dem totalen Staat. Gelehrte wie der deutsche Historiker Gerhard Ritter (Freiburg) betonen die Bedeutung dieser übernationalen Faktoren einer Entwicklung, für die weder Einzelne noch auch ein einzelnes Volk voll verantwortlich

zu machen seien. Nach dieser Auffassung stand Deutschland geradezu besonders unvorbereitet den Vorgängen gegenüber, die zum Triumph des Nationalsozialismus geführt haben. Das Hitler-Regime erscheint als ein Unglücksfall, wie er allen Völkern in ähnlicher Lage zustossen könne; konkrete Ereignisse wie die Katastrophe von 1918 und die Wirtschaftskrisen von 1923 und 1930 seien die entscheidenden Ursachen gewesen, so meint diese Interpretation. Sie hätten in Deutschland wie zuvor schon in Russland und Italien die Krise und den Umsturz von Politik und Gesellschaft erst möglich gemacht — und nicht eine besondere deutsche Tradition und Anfälligkeit für Diktatur und Gewaltpolitik. Auch die Diktaturen in Spanien und Portugal, in Polen und auf dem Balkan werden in diesem Zusammenhang gesehen.

Beide Thesen finden sich am prägnantesten in dem grossen internationalen Sammelwerk »The Third Reich« vertreten, das 1955 von der UNESCO in London veröffentlicht worden ist. Hören wir nur einige Sätze. Zunächst Vermeil:

»In verschiedenen Abschnitten ihrer Geschichte und besonders im 19. Jahrhundert haben die Deutschen mit einer verzweifelten Überzeugung, die entweder aus der inneren Zerspaltung und Schwäche oder, im Gegenteil, aus dem Gedanken einer souveränen und unbesiegbaren Macht stammte, geglaubt, sie hätten eine göttliche Sendung, Deutschland sei durch die Vorsehung auserwählt . . .

Dieser irrationale und glühende Glaube ist das Ergebnis einer geschichtlichen Entwicklung, die durch Jahrhunderte hindurch der deutschen Einbildungskraft mit ihrer Verbindung von fanatischem Nationalismus und Streben nach innerem Zusammenhalt die Leitbilder gesetzt hat, die sie nie vergessen kann, auf die sie grenzenlose Sehnsüchte gegründet hat . . .«

Mit entsprechenden Interpretationen verfolgt Vermeil die deutsche Geschichte seit der Völkerwanderung. Die Germanisierung des Reichsgedankens, der Aufstieg der Hanse und die Expansion Preussens sind ihm erste Marksteine, die deutsche Mystik und die Reformation besonders deutliche Formen eines frühen Sonder- und Sendungsbewusstseins, der Bruch des deutschen politischen Denkens mit dem Westen seit Beginn des 19. Jahrhunderts und der Romantik, dann die endgültige Weichenstellung auf dem Weg ins Verhängnis. Die imperialistische und antisemitische Entartung des Nationalbewusstseins seit der Bismarckära erscheint als eine definitive Konsequenz dieser Entwicklung. Die Weimarer Republik schliesslich ist im Kern Vorbereitung des »Dritten Reiches«. So Vermeil:

»Hitler hätte niemals seine Diktatur von 1933 errichten können, wenn nicht seine Partei sozusagen unter dem Deckmantel der Weimarer Republik die Hauptthemen des pangermanischen Imperialismus wiederbelebt und durch eine gewaltige Propagandamaschinerie verstärkt hätte, und wenn andererseits die Schachts, von Seeckts und Stresemanns nicht Industrie und Finanzen, Armee und Aussenpolitik reorganisiert hätten. Dies doppelte Bemühen ist das wahrhaft bedeutsame Merkmal der Weimarer Episode, und es wirft ein enthüllendes Licht nicht nur auf die Vergangenheit, sondern auch auf die Zukunft des Deutschen Reiches.«

Auf der anderen Seite schreibt Ritter in demselben Buch:

»Die Deutschen selbst waren überraschter als irgendjemand sonst durch den raschen Aufstieg der Nationalsozialistischen Partei zu einer Stellung, in der sie über alle Macht im Staat verfügte. Bis 1930 betrachtete die grosse Mehrheit der gebildeten Deutschen Hitlers Anhänger als eine Gruppe extremistischer Schreihälse und Superpatrioten ohne praktische Bedeutung . . .

Alle waren sich einig darin, in der Hitlerbewegung ein Ergebnis des Aufwallens verwirrter Zeiten zu sehen und ihre Führer und ihr Programm nicht ganz zu nehmen . . .«

»Es ist kein Zweifel, dass die Mehrheit der gebildeten Deutschen — der Teil der Nation, der sich der geschichtlichen Traditionen bewusst war — der Hitler-Propaganda misstraute, die ihnen einzureden suchte, die nationalsozialistische Bewegung sei die Fortsetzung und Erfüllung der besten Traditionen und Hoffnungen der deutschen Geschichte; sehr viele fühlten im Augenblick des Hitlerschen Triumphs, dass ihnen sein politisches System fremd sei«; es »verkörperte nicht den Höhepunkt, sondern eher einen Gegensatz der Tradition, insbesondere der deutsch-preussischen und der Bismarckschen Tradition«.

So geht die Argumentation Ritters entschieden darauf aus, dass es gewiss in Deutschlands Vergangenheit nationalistische Entgleisungen gegeben habe —

»Aber war das eine deutsche Besonderheit? Es ist überraschend, wie viele Äusserungen nationalistischer Ambitionen, militaristischer Gesinnung, rassistischen Stolzes und antidemokratischer Kritik man in der geistesgeschichtlichen und politischen Literatur aller europäischer Länder finden kann«.

Wenn wir nun diesen Beispielen gegenüber den Versuch machen, zu einer genaueren Beurteilung des Problems zu kommen, dann darf ich einleitend noch einen hervorragenden französischen Historiker zitieren, Jacques Droz; er führt die Frage der deutschen Schuld

auf drei Hauptpunkte zurück und wägt dann die Argumente kritisch ab: 1.) Die Lehren Luthers hätten die Deutschen zur Fügsamkeit und zur unbegrenzten Unterwerfung unter die Staatsgewalt erzogen. 2.) Der preussische Militarismus habe ihnen die Vorliebe für die Armee und den Willen eingepflichtet, ihre Überlegenheit auf diesem Gebiet zum Zweck von Eroberungen zur Geltung zu bringen. 3.) Der Wille zur Macht sei dann durch seine erstaunliche Entwicklung im Zusammenhang mit der industriellen Revolution sowie durch den Überdruck der Geburtenbewegung auf die Spitze getrieben worden und habe sich in einer Politik der Expansion entladen. Dazu nun Droz:

Was haben wir nach nüchternem Überdenken dazu zu sagen?

1.) Das Luthertum ist nicht schuld an der politischen Inaktivität der breiten Masse des deutschen Volkes; man muss bedenken, dass es sich, während sich andere Völker im Zeitalter der Religionskriege den Geist der Rebellion gegen die Obrigkeit aneigneten, unter der Autorität wohlwollender Fürsten des gleichen Bekenntnisses sehr wohl fühlte. Im übrigen sind hier Akte politischen Mutes nicht weniger zahlreich gewesen als anderswo. Es ist also ungerecht, im Zusammenhang mit dem Luthertum von »Knechtsgeist« zu sprechen. Allerdings ist es unleugbar, dass die protestantische Kirche vor allem im 19. Jahrhundert ihren Einfluss in den Dienst des Konservatismus gestellt und damit eine fortschrittliche Entwicklung gehemmt hat.

2.) Die preussische Tradition darf mit dem Geist der Eroberung und Aggression nicht gleichgesetzt werden. Friedrich II. hat nur Kabinettskriege geführt, und auch Bismarck hat den Krieg immer als Mittel der Politik betrachtet. Allerdings hat der Militäradel im alten Deutschland ein Ansehen genossen, welches der militärischen Ausbildung und Rüstung einen grossen Vorsprung gegenüber den anderen Völkern sicherte.

3.) Pangermanistische Organisationen und ihre Doktrin haben in Deutschland nie das Gewicht besessen, das man ihnen zuschrieb. Doch kann man auch wiederum das Machtstreben grossindustrieller Kreise und eine Beteiligung zum Beispiel am Aufstieg Hitlers nicht abstreiten. — So weit Droz.

Das Bild rundet sich, wenn wir noch die sozial-ökonomische Interpretation berücksichtigen, die am schärfsten und geschlossensten von der marxistisch bestimmten Literatur entwickelt wird. Von kommunistischer Seite geschieht dies freilich so betont parteilich und zum Zweck der tagespolitischen Polemik, dass die Forschung davon wenig profitiert. Eine grosse Ausnahme ist das Buch von Georg Lucacz

»Die Zerstörung der Vernunft« (1954), das jetzt (in Westdeutschland) in Neuauflage erscheinen konnte (1962). Aber dies ist nicht so sehr sozialökonomische Analyse, als vielmehr eine Untersuchung der antirationalen und irrationalen Ideologien des 19. und 20. Jahrhunderts, die mit Recht als wesentliche Voraussetzung des Nationalsozialismus betrachtet werden.

Dagegen enthält das schon genannte Buch von Franz L. Neumann (Berlin—New York) den brilliantesten Versuch einer marxistischen Erklärung. Seine Hauptthese ist, dass Aufstieg und Machtergreifung des Nationalsozialismus in Wahrheit keine soziale und politische Revolution, sondern nur Ausdruck einer äussersten Zuspitzung der Krise des Kapitalismus, das »Dritte Reich« das politische System eines »totalitären Monopolkapitalismus« gewesen sei. Er konzentriert seine Untersuchungen auf den Nachweis, dass die herrschende Klasse der kaiserlichen und der republikanischen Periode auch 1933 an der Spitze der gesellschaftlichen Ordnung geblieben sei, dass sich die soziale Struktur nicht geändert habe und der Nationalsozialismus in Wahrheit eine kleinbürgerliche Massenbewegung gegen die sozialistische Massenbewegung gewesen sei: eine Gegenrevolution im Dienst und als Werkzeug des herrschenden Systems des Kapitalismus. Diese Erklärung ist freilich in Gefahr, die revolutionäre Komponente des Nationalsozialismus zu verkennen, der mehr war als blosser Reaktion, vielmehr in der Fortwicklung zum SS-Staat auf einen Umbau von Staat und Gesellschaft zielte.

II

Dies also die Forschungslage. Sie werden verstehen, dass in Deutschland eine natürliche, freilich gefährliche Bereitschaft besteht, sich auf die Seite derer zu schlagen, die in erster Linie die nichtdeutschen Faktoren des Nationalsozialismus betonen oder gar die »Selbstbeschuldigung« und »Selbstverdunklung« der deutschen Historiker beklagen (Ritter). Ich möchte aber betonen, dass dies für den Grossteil der deutschen Forschung nicht gilt. Schon 1946 hat der Senior der deutschen Historie, Friedrich Meinecke, in seinem Buch »Die deutsche Katastrophe« die deutsche Verantwortung für den Nationalsozialismus eindeutig herausgestellt. Die deutsche Zeitgeschichte, politische Wissenschaft, Soziologie haben dies Bild in schonungslosen Analysen vertieft. Aber die Neigung zur

Apologetik auch in manchen wissenschaftlichen Darstellungen wie der Ritters ist nicht zu verkennen. Die Frage nach den *Voraussetzungen* des Nationalsozialismus ist für diese Diskussion wichtiger als alle Beschreibungen der nationalsozialistischen Herrschaft selbst. Unser Blick auf die bisherigen Versuche zeigt nun, dass dies auf *zwei Ebenen* geschehen muss: auf der allgemein-europäischen und auf der deutschen. Die beiden extremen Thesen (z. B. Vermeils und Ritters) leiden darunter, dass sie diesen Doppelaspekt zu wenig berücksichtigen und sich entweder auf die deutsche oder auf die europäische Dimension der Vorgeschichte des Nationalsozialismus beschränken.

Europa steht seit dem Ausgang des 18. Jahrhunderts im Zeichen eines tiefgreifenden Strukturwandels von Staat, Gesellschaft und Wirtschaft. Man hat die politischen, sozialen und ideellen Wirkungen dieses Prozesses zu kennzeichnen versucht, indem man von einem »Zeitalter der Revolutionen« spricht. Oder gar von einem »Zeitalter der Revolution«, womit gemeint ist, dass es sich um einen einzigen, in sich zusammenhängenden Vorgang handele: vom Sturm auf die Bastille bis zu den kommunistischen, faschistischen, afrikanisch-asiatischen Revolutionen der Gegenwart. Dieser moderne Revolutionsbegriff ist aufs engste verknüpft mit den 4 sozialen Umwälzungen, in denen sich die liberale Emanzipationsbewegung des Bürgertums mit dem Aufstieg des Kapitalismus und dann die sozialistische Gleichheitsforderung der rasch anwachsenden Massen des »vierten Standes« im industriellen Zeitalter Raum bricht. Nach dem Vorspiel der englischen Revolution erfasste im Jahrhundert der grossen Aufklärungsphilosophen eine neue politische Leidenschaft von bisher unerhörter Tiefe und Weite die Menschen. Sie sprengte in revolutionärem Drang den engen Rahmen absolutistischer Herrschaft und traditionsgefügter Ordnung.

So erscheint die in Frankreich ausbrechende Bewegung als Ausgangspunkt einer umfassend-demokratischen Ausweitung des Politischen auf alle Bereiche und Schichten des Lebens, zugleich als Geburtsstunde und Signal für das Zeitalter der Massenbewegungen und Massenideologien. Moderne Demokratie und moderne Diktatur rückten schon im Ablauf der französischen Revolution eng zusammen. Hier finden wir bereits jene charakteristischen Postulate einer neuen, umfassenden Staats- und Gesellschaftsordnung, die für den Siegeszug der Demokratie wie für die Gegenbewegungen diktatorisch-

totalitärer Prägung bestimmend geworden sind: die Sozialisierung und Politisierung aller Bürger; die Herrschaft der Mehrheit und die Mobilisierung der Bevölkerung durch Wahlen und ideologische Propaganda; die Verschärfung des Gemeinschafts- und Staatsbewusstseins durch das neue Prinzip des militanten, exklusiven Nationalismus; zugleich die militaristische Übersteigerung des nationalen Wehrgedankens in Volksarmeen mit allgemeiner Wehrpflicht und Volksbewaffnung; und in dialektischem Widerspruch dazu die imperialistischen Ansprüche eines weltumfassenden Sendungsgedankens. Es ist, so kann man resumieren, der Durchbruch des autonomen Individuums im Staat, aber zugleich schon seine äusserste Bedrohung durch diesen modernen allumfassenden Staat. Gelehrte wie J. L. Talmon in seinem Buch mit dem sprechenden Titel »The Origins of Totalitarian Democracy« (1952) haben deshalb geglaubt, aus diesen Elementen die nahe Verwandtschaft und enge Verbindung von Demokratie und Totalitarismus konstatieren zu müssen. Das Phänomen der kommunistischen »Volksdemokratien« mit ihren pseudodemokratischen Wahl- und Herrschaftsprinzipien scheint dies ebenso zu bestätigen wie der pseudodemokratische Herrschaftsanspruch des Nationalsozialismus, der ja ebenfalls auf Wahlen und Plebiszite nicht verzichtet hat und die Mobilisierung und Politisierung der gesamten Bevölkerung auf die Spitze getrieben hat.

Nach dieser Auffassung sind also die totalitären Bewegungen Kinder des demokratischen Zeitalters. Sie seien aus den Problemen und Entartungen der Massendemokratie entstanden und gehörten ihr zu, ganz im Unterschied zu der vorrevolutionären und vordemokratischen Autokratie des Absolutismus. Das politische Erwachen der Volksmassen ist hier das entscheidende Ereignis. Seither trägt auch die Diktatur ein anderes Gesicht; sie bedient sich anderer Mittel, sie gewinnt weitere Möglichkeiten alles erfassender, totaler Herrschaft, indem sie die dynamischen Freiheits- und Gemeinschaftsideen der demokratischen Bewegung benutzt, manipuliert, verfälscht. Sie beruft sich ebenso emphatisch auf den Volkswillen und die Volkssouveränität als höchste Staatsprinzipien; sie proklamiert sich zum Vollstrecker der Geschichte, der historischen Notwendigkeit; sie legt Wert auf die höhere Legitimität ihrer Herrschaft und gibt der Machtergreifung einen pseudolegalen Charakter; sie verhüllt und erhöht die Alleinherrschaft mit schein-demokratischen und scheinplebiszitären Mitteln — Scheinwahlen, Massenversammlungen, Akklamationen, Einheitspropaganda —; und sie proklamiert sich als die

wahre, totale Demokratie, die den Bürger wenn nötig zu seinem Glück zwingt. Der Absolutismus der *volonté générale* Rousseaus rechtfertigt Demokratie und Diktatur gleichermaßen.

In der Tat unterscheidet sich der moderne Totalitarismus vom Absolutismus dadurch, dass er die Auslöschung des Individuums fordert. Er zwingt ihn in allumfassende Massenorganisationen, und er verpflichtet ihn auf eine politische Ideologie («politische Religion») als verbindlichen Religionsersatz, ja, als Gegenreligion. Er bedeutet eine Sakralisierung des Politischen und stützt sich auf die Verabsolutierung eines politischen Mythos: beim Faschismus einer imperialen Vergangenheit, beim Kommunismus einer sozialutopischen Zukunft, beim Nationalsozialismus einer rassistischen Herrschaftslehre.

Aber so vieles Richtige in solchen Betrachtungen steckt, so unvollständig sind sie doch. Zum Wesen des Nationalsozialismus und seiner Vorläufer gehört es gerade, dass er sich stets als die grosse, welt-historische *Gegenbewegung* gegen die französische Revolution mit all ihren Konsequenzen verstanden hat: als Bewegung gegen Liberalismus und freiheitliche Demokratie, gegen Bürger- und Menschenrechte, gegen westliche Zivilisation und internationalen Sozialismus. Es ist die Nähe zum reaktionären Konservatismus, die seine Ziele und die Vorstellungen seiner Anhänger bestimmt. Der Sinn der nationalsozialistischen Revolution ist in erster Linie die Beseitigung von Liberalismus und Individualismus, so hat es Goebbels 1933 emphatisch verkündet: »Damit wird das Jahr 1789 aus der Geschichte gestrichen«. Die Reihe der geistigen Vorläufer, auf die sich der Nationalsozialismus beim Ausbau seiner »Weltanschauung« berufen hat, umfasst in der Tat vor allem Ideologien, die leidenschaftlich die Ideen der demokratischen Revolution, der Menschenrechte, der Freiheit und Gleichheit bekämpften . . .

Es sind vier grosse Strömungen, die bei der Formation dieser ideologischen Gegenfront die Hauptrolle gespielt haben: ein imperialistisch übersteigter *Nationalismus* neuer Prägung; eine konservativ-autoritäre Vergottung des allmächtigen *Staates*; eine nationalistisch-etatistische Sonderform des *Sozialismus*; und schliesslich eine *rassistische Gemeinschaftsidee*, die sich von der ordinären Xenophobie zum radikalen biologischen Antisemitismus steigerte und schliesslich zur Kernidee des Nationalsozialismus erhoben wurde. In allen Fällen handelt es sich also zunächst um gemeineuropäische Strömungen, die dem Zeitalter der Revolution zugehören.

Und ferner zeigt sich, dass die marxistische Interpretation, die im Faschismus und Nationalsozialismus nur die Endstufe einer reaktionären Gegenrevolution sieht und ihm jeden revolutionären Character abspricht, eine unzutreffende Vereinfachung der komplizierten Zusammenhänge ist. Alle vier Grundströmungen, die in die Ideologie des Faschismus und Nationalsozialismus münden, sind von revolutionären wie von reaktionären Kräften zugleich bestimmt: der National-Imperialismus wie der Etatismus, der Volkssozialismus wie der Rassismus. Die verschiedenen Bewegungen, die man dann allzu generell unter den italienischen Begriff des *Faschismus* zusammengefasst hat, unterscheiden sich aber darin, dass sie verschiedene nationale Ausprägungen erfahren und dass sie jene Strömungen in verschiedener Stärke in sich aufgenommen haben. Für den italienischen Faschismus ist charakteristisch, dass die national-imperialistische Staatsidee den Primat vor den völkisch-rassistischen Gedanken hat. Der Nationalsozialismus dagegen ordnet letztlich alles dem *Rassismus* unter und führt deshalb auch zu einer wesentlich anderen Form des totalen Staates als die faschistische Staatsideologie in Italien.

Eine weitere Unterscheidung ist wichtig. Der Durchbruch des nationalstaatlichen und nationalistischen Prinzips geschieht am Ende des 18. Jahrhunderts gleichzeitig auf zwei Ebenen: in der französischen Revolutionspolitik, die früh zu der ersten Übersteigerung im Imperialismus Napoleons führt, und in der romantischen Auffassung von den nationalen Kulturen und Völkern, die je auf verschiedene Weise eine eigenständige Rolle in der Geschichte spielen. Dieser Unterschied erwies sich als überaus bedeutsam: der französisch-westeuropäischen Konzeption von der Staats-Nation als historisch-politischem Strukturprinzip trat in Mittel- und Osteuropa das wesentlich von deutschen Philosophen und Publizisten (Herder, Fichte, Hegel) entwickelte Prinzip der Kultur- und Volksnation gegenüber. Nation bedeutete hier die Einheit eines Volkes, das unabhängig von den historisch-staatlichen Grenzen durch Sprache, Kultur und Abstammung verbunden war und nun zu voller Souveränität gegenüber den alten übernationalen Grossreichen strebte. Dieser Begriff der vorstaatlichen, volksgebundenen Nation war ursprünglich (bei Herder) noch eingelagert in den universalen Menschheits- und Humanitätsgedanken. Zum höchsten Zweck alles politischen Lebens wurde die Volksnation erst erhoben, als die revolutionären Umwälzungen zum Zerfall der übernationalen Staatsordnungen führten, und die

demokratische und soziale Emanzipationsbewegung mit den nationalen Bewegungen verschmolz.

Jedes Volk entdeckte nun seine eigene heroische Geschichte, seine eigene Qualität und Sendung. Neben die kulturelle Bestimmung trat nun, seit der Mitte des 19. Jahrhunderts, die ethnisch-völkische und schliesslich rassische Selbstbegründung der nationalen Existenz; sie wurde zum verbindlichen Staatsmythos erhoben. Indem die Nation mit höchstem, moralischem, ja, pseudo-religiösem Wert ausgestattet wurde, galt sie als letzter Massstab politischen Handelns; sie verdrängte oder zerstörte die übergreifenden Bindungen geographischer, kulturell-historischer, religiöser, sozialer und wirtschaftlicher Art. Gewiss setzten zu gleicher Zeit die übernationalen Bewegungen des Liberalismus und Demokratismus, dann des internationalen Sozialismus ihren Siegeszug fort. Aber indem sie die Massen mobilisierten und politisierten und die alten Ordnungsstrukturen zerstörten, schufen sie zugleich den begeisternden Parolen des Nationalismus Raum, der durch seine gefühlsmässig-irrationale Intensität den intellektuell-rationalen Argumenten liberal-demokratischer und sozialistischer Prägung überlegen war oder sie doch wirkungsvoll zu steigern und sich dienstbar zu machen vermochte.

Das schloss freilich nicht aus, dass der Nationalismus sich dabei immer stärker mit konservativen Restaurationsbestrebungen verbündete. So revolutionär sein Appell wirkte, so stark war er doch der Anschauung verpflichtet, es gelte die lange verlorene Einheit des jeweiligen Volkes wiederherzustellen: ein konservativer Geschichtsmythos wurde konstruiert und popularisiert zum Antrieb und zur Legitimierung der nationalen Bewegung erhoben. Es kam hinzu, dass die Auflösung der alten Ordnungen nur langsam und schmerzlich vonstatten ging; dass die Identifizierung von Volk und Nation zu unlöslichen Problemen der Grenzziehung im ethnisch gemischten Mittel- und Osteuropa führte; dass die Assimilierung der nationalen Minderheiten zu brutalen Exzessen nationaler Machtpolitik und Unterdrückung führte und wiederum tiefgreifende Ressentiments der Betroffenen erzeugte. Dies galt besonders für Österreich-Ungarn, den Vielvölkerstaat aus Deutschen, Tschechen, Slowaken, Ungarn; Serben, Rumänen, Kroaten, Slowenen, Italienern. Die Eindrücke, die dann Hitler empfing, sind von der fanatischen Intensität dieser Problematik gekennzeichnet. Aber auch der italienische Faschismus ist, am sichtbarsten in der Gestalt d'Annunzios, vom nationalen Irredentismus gespeist worden. Und vor allem steht dann der Antisemitismus

ganz im Zeichen des national und sozial begründeten Einheitswillens gegen jene zum Feind gestempelten Minderheiten, an denen sich das Kampfbedürfnis des Nationalismus entzündete.

So stand also das neu erwachte Nationalgefühl, das eine so wichtige Rolle bei der Emanzipation des Staatsbürgers und der Demokratie gespielt hat, in der steten Gefahr des Umschlagens. Das Europa der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts zeigt Beispiele dieser entscheidenden Wendung. In Frankreich etwa, auch schon mit antisemitischer Tönung, die Schriften von Maurice Barrès, von Charles Maurras, die Dreyfus-Affäre. In Italien die Wandlung des grossen Propheten der nationalen Einigung, Giuseppe Mazzini, vom liberal-demokratischen Republikaner zum Verkünder des machtstaatlich-imperialistischen Nationalgedankens, der schon deutlich auf die Imperialansprüche des Faschismus vorausweist. Und in Deutschland der viel beachtete Historiker Heinrich v. Treitschke, der sich ähnlich vom Liberalen zum Ideologen des preussisch-deutschen Machtstaates mit national-imperialistischer Sendung entwickelt. Aber auch die Ideologen des englischen Kolonialimperialismus manifestieren diesen Zusammenhang, und selbst in den polyethnischen USA gewinnt mit den Ideen der »American Mission« und des »manifest destiny« der machtstaatlich-nationale Sendungsgedanke Ausdruck und Einfluss.

So ist diese um die Mitte des 19. Jahrhunderts einsetzende Wendung des Nationalismus zum radikalen Imperialismus von entscheidender Bedeutung für die Stosskraft der antidemokratischen Bewegungen geworden, die dann im Faschismus und Nationalsozialismus die höchste Steigerung gefunden haben. Die zwischenstaatliche Politik hat damit eine unerhörte Verschärfung bekommen; das Zeitalter der begrenzten Kabinettskriege mit Söldnerheeren war zu Ende, während der Staat durch die nationale Legitimation und eine alles umfassende Bürokratie immer grösserer Machtansprüche nach innen und aussen entfaltete. Die soziale Frage spitzte sich mit der rapiden Ausweitung von Wirtschaft und Technik weiter zu: ihr Druck fand einen psychologischen Ausweg in der Steigerung des nationalen und imperialen Machtbewusstseins. Man hat diese Ablenkung der inneren Dynamik nach aussen treffend als Sozialimperialismus bezeichnet. Durch die Gewinnung neuen »Lebensraumes« sollte der wachsende Bevölkerungsdruck aufgefangen werden, wobei nun auch geopolitische Begründungen allenthalben, auch in den USA, eine wichtige Rolle zu spielen begannen.

Vor allem aber wurden nun den marxistischen Doktrinen vom Klassenkampf und der Diktatur des Proletariats, die eine grundlegende Umwandlung des politisch-gesellschaftlichen Gefüges als perfekte Lösung aller Probleme verhießen, die Ideologien eines *nationalen Sozialismus* entgegengestellt. Dem international-weltrevolutionären Sozialismus trat die national-revolutionäre Idee einer alles umfassenden Volksgemeinschaft mit einem freilich vagen Programm der nationalstaatlichen Sozialisierung zum Nutzen aller entgegen. Geschlossenheit nach innen statt Klassenkampf, Mobilisierung nach aussen statt Internationalismus waren die Postulate dieser Abwehr-ideologie; sie zielte auf ein Bündnis des vom Proletariat bedrohten Kleinbürgertums mit den Führungsschichten ab. Trotz aller Gegensätze ist dabei aber die Fluktuation zwischen Sozialismus und Faschismus ein bezeichnendes Indiz für die politische Verwandtschaft beider Bewegungen. Die ehemaligen Sozialisten Georges Sorel und Mussolini demonstrieren diesen Zusammenhang.

Auch die letzte und für den Nationalsozialismus wichtigste Komponente, der *Antisemitismus*, entwickelte sich aus den politischen und sozialen Wandlungen dieses Revolutionszeitalters. Während die Theoretiker der Rassendoktrin in Deutschland den religiösen Judenhass in einen politisch-sozialen und biologischen Antisemitismus verwandelten, (1873 Terminus »Antisemitismus« erstmals in dieser Bedeutung in der Schrift von Wilhelm Marr: Der Sieg des Judentums über das Germanentum; dann Eugen Dühring, Die Judenfrage als Rassen-, Sitten- und Kulturfrage, 1881), haben andererseits die Nachfolger von Charles Darwin, die Sozialdarwinisten, das Prinzip des »Kampfes ums Dasein« als »Recht des Stärkeren« auch in das soziale und politische Leben eingeführt. Im Siegeszug der modernen Naturwissenschaften erscheinen nun auch Geschichte und Völkerschicksal als biologische Gegebenheit; die Qualität und die Förderung von Volk und Rasse entschieden wie in der Natur in dem Kampf um Auswahl, Überleben, Sieg des einen Volkes über das andere. Der pseudowissenschaftliche Charakter dieser Thesen, die einfach Volk und Rasse gleichsetzten und entgegen historischer Wirklichkeit die Rassenmischung als Degenerationserscheinung bekämpften, hat ihre weite Popularisierung eher erleichtert.

Dabei war schon hier die enge Verbindung mit antidemokratischen Ideologien charakteristisch. Der Gleichheits- und Freiheitsgedanke wurde mit dem Unheil der Rassenmischung identifiziert, und die ersten grossen Ideologien der Rassentheorie, der französische Graf

Gobineau und der Engländer und Wahldeutsche Houston Stewart Chamberlain (Schwiegersohn Richard Wagners), traten als scharfe, konservativ profilierte Gegner der Demokratie auf: Gobineau schon vor Darwin mit seinem pseudowissenschaftlichen Buch «Über die Ungleichheit der menschlichen Rassen» (1853—55), das die Überlegenheit der weissen Rasse, unter ihnen der Arier, unter diesen der Germanen postulierte; ihnen stellte er als Gegentyp die Semiten gegenüber und verkündete den geradezu totalitären Primat der Rasse über den Einzelnen wie sogar über die Nationen.

Das waren noch blossе Gedankenkonstruktionen. Und sie stehen bei Gobineau wie auch noch in Chamberlains weitverbreiteten pseudo-historischen Werk über die Geschichte als Rassenkampf («Die Grundlagen des 19. Jahrhunderts», 1899) im Zeichen einer religiös getönten Kulturphilosophie, die ein durchaus konservatives, ja christliches Gepräge hat. Auch Renan und Drumont in Frankreich haben den Antisemitismus in diesem Sinne entwickelt: als pseudowissenschaftliche Sektiererei, doch ohne weiterreichende politische Konsequenz. Aber besonders Chamberlains gut geschriebene Bücher fanden rasch Eingang in weiten Kreisen des deutschen Bürgertums: bis hin zu Kaiser Wilhelm II. Und der Chefideologe des Nationalsozialismus, Alfred Rosenberg, hat sein Machwerk »Der Mythos des 20. Jahrhunderts« (1930) weitgehend aus Chamberlain abgeschrieben. Auch als blossе Theorien waren diese Bücher und Broschüren Waffen in den Händen der Demagogen, und sie haben nun tatsächlich anders als im übrigen Europa in Deutschland und Österreich auch eine steigende politische Wirkung erzielt.

III

Welches waren nun die Gründe und Umstände, die diese gemeineuropäischen Strömungen gerade im geistigen, sozialen und politischen Leben Deutschlands so rasch zu Einfluss und schliesslich zur zerstörerischen Herrschaft kommen liessen, so wenig sie dort allein entstanden und entwickelt worden waren? Ganz offenbar genügt es nicht, eine blossе Ahnenreihe aus Personen und Zitaten von Fichte bis Hitler aufzuzählen, wie sie auch in ähnlicher Weise aus anderen Ländern zusammengestellt werden könnte. Dass die nationalistischen, etatistischen, pseudosozialistischen und rassistischen Ideologien im deutschen Raum zu besonders extremen Wirkungen und Konsequenzen führten, lag nicht so sehr an einigen ideologischen

Vorläufern des Nationalsozialismus als vielmehr an der besonderen politischen und sozialen Entwicklung im 19. und 20. Jahrhundert. Es war die Verknüpfung der schwierigen nationalstaatlichen Frage mit dem Scheitern der demokratischen Bewegung und der besonderen Intensität des deutschen Sozialismus, die den Boden für die Verschmelzung mit der national-imperialistischen und rassistischen Gewaltphilosophie bereitet hat. Und es war die Katastrophe des 1. Weltkriegs, die diese theoretischen Ideologien und Propagandismen in ein Vakuum hineinstossen und zur politischen Bewegung werden liess. Woher kommt die Anfälligkeit und geringe Widerstandskraft der führenden Schichten wie der Masse der Bürgertums in Deutschland, aber letztlich dann auch der Demokraten und Sozialisten? Diese Frage ist nicht zu beantworten, wenn man in der üblichen Weise nur die Äusserungen deutscher Philosophen, Dichter, Publizisten aneinanderreihet, so wichtig diese auch erscheinen mögen.

Historisch gesehen sind es vier grosse Perioden, in denen sich die spezifisch deutschen Voraussetzungen des Nationalsozialismus herausgebildet haben. Der erste wichtige Zusammenhang ist die Sonderlage und das Sonderbewusstsein der Deutschen gegenüber der französischen Revolution und ihren Folgen. Der zweite grosse Komplex ist das Scheitern der Revolution von 1848 und seine Konsequenz, Bismarcks konservativ-nationale Revolution von oben. Drittens schufen die inneren Strukturprobleme des 2. Reiches von 1870 und sein im 1. Weltkrieg gipfelnder Drang zur Weltmacht die unmittelbaren Voraussetzungen für das Entstehen und die Entfaltung des Nationalsozialismus selbst; das bestimmte dann — viertens — die Nachkriegsgeschichte der Weimarer Republik. Ich kann hier natürlich nur einige knappe Erläuterungen zu dieser Entwicklung des deutschen Staatsproblems geben.

1.) Die geographische Mittellage im Herzen Europas und die besondere Führungsstellung im mittelalterlichen Imperium hatten Deutschland nach dem Zerfall des Reiches in lose verbundene Territorialstaaten daran gehindert, gleichzeitig mit den westlichen Mächten eine zentral regierte, historisch-national begründete Staatlichkeit zu finden. Im Unterschied zu Frankreich jedoch hatten die deutschen Teilstaaten im 18. Jahrhundert eine gemässigte Form des aufgeklärten Absolutismus entwickelt, der einen organischen Übergang zum modernen Staat ohne revolutionären Bruch zu ermöglichen schien. Die anfängliche Begeisterung für die Prinzipien der französischen Revolution machte dann unter dem Eindruck des Terrors und der

aggressiven Expansion der Revolution und Napoleons einer tiefgreifenden Ernüchterung Platz. Es begann die romantisch-mystische Begründung eines nationalen Sonderbewusstseins, einer Sonderstellung der Deutschen. Die rasche Wandlung im Denken von Schiller, Fichte, Hegel und ihrer Zeitgenossen um 1800 ist dafür charakteristisch. Indem der Krieg gegen Napoleon den nationalen Interessen den Vorrang gab, ermöglichte er zugleich der Restauration den Sieg über Reform- und Revolutionsbestrebungen.

2.) Die weitgeschichtliche Folge war, insbesondere nach dem Scheitern der liberalen Revolution von 1848, eine Entfremdung und Trennung des deutschen Staatsdenkens von der westeuropäischen Entwicklung; auch die starke liberale Bewegung propagierte nun zunehmend den Primat eines aussenpolitisch bestimmten Freiheits- und Einheitsideals vor dem innenpolitisch bestimmten Freiheits- und Verfassungsideal. Mit diesem Primat der äusseren Einheit vor der inneren Freiheit unterwarf sich die konstitutionell-demokratische Reformbewegung unter die reaktionären Gewalten der Höfe, des Militärs und der Bürokratie; Bismarck und Preussen — Hauptstütze und Symbol dieser Reaktion der alten Ordnungsmächte — vermochten den ersehnten deutschen Nationalstaat, das »Zweite Reich« in einer Revolution von oben zu erzwingen. Es war eine preussische, autoritäre Ersatzlösung für den liberal-demokratischen Nationalstaat, den man vor 1848 erstrebt hatte. Aber er erfüllte den ersten Wunsch der Einheitsbewegung und konnte deshalb zugleich auch die bürgerlich-liberale Emanzipationsbewegung in die Struktur eines scheinkonstitutionellen, semiabsoluten Feudal-, Militär- und Beamtenstaats absorbieren. Sie kapitulierte vor dem vielzitierten Wort Bismarcks, nicht durch Reden und Majoritätsbeschlüsse würden die grossen Fragen der Zeit entschieden, sondern durch Eisen und Blut. Das deutsche Bürgertum unterwarf sich unter dem Eindruck der Bismarckschen Erfolge einer vulgären, zynischen Auffassung von »Realpolitik«, nach der es in der Politik allein auf die Macht und nicht auf Recht und Moral ankomme. Es dominierten von nun an jene autoritären Ordnungs- und Prestigevorstellungen, die Thomas Mann einmal treffend ironisch in dem Idealbild des deutschen Bürgers charakterisiert hat: »General Dr. von Staat«. Machtkult und Untertanengeist waren die Pole dieser Fehlhaltung.

3.) So war das Bismarckreich von Anfang an durch schwere Spannungen und Strukturfehler belastet, die durch den Glanz der Gründerzeit nur oberflächlich verdeckt wurden. Sie behinderten die

Entfaltung eines funktionsfähigen parlamentarischen Systems und verantwortungsfreudiger Parteien. Zugleich blockierte der militärisch-bürokratische Obrigkeitsstaat die Mitwirkung der wachsenden Arbeitermassen und ihrer sozialdemokratischen und gewerkschaftlichen Organisationen. Es bestand eine tiefe Diskrepanz zwischen gesellschaftlicher Struktur und politischer Ordnung, die die mit der industriellen Revolution geänderte soziale Situation kaum berücksichtigte. Insbesondere nach dem Sturz Bismarcks wuchs die Neigung, dies Problem durch eine Ablenkung des Interessendrucks nach aussen (im Sinne eines Sozialimperialismus) zu neutralisieren. Auch aussenpolitisch verstand sich das neue deutsche Einheitsreich als »verspätete Nation« (Helmut Plessner, 1959). Konservative und Liberale trafen sich in der Überzeugung, Deutschland müsse möglichst rasch den nationalen und imperialen Vorsprung der Weltmächte aufholen, es habe einen natürlichen Anspruch, als Grossmacht die Hegemonie über Mitteleuropa zu erringen und sich an der kolonial- und wirtschaftspolitischen Durchdringung und Verteilung der Welt zu beteiligen. Bismarck hatte diese Tendenzen noch durch eine besonnene Politik des Gleichgewichts, der wechselseitigen Sicherheit und des sorgfältigen Interessenausgleichs zu verzögern vermocht. Nach seinem Abtreten gewann der nationalimperialistische Machtstaatsgedanke seinen extremsten Ausdruck im Pangermanismus der Alldutschen. Der Zusammenschluss aller Deutschen in einem ethnisch-national geschlossenen Reich, das sie mit historischen, kultur- und auch schon rassenpolitischen Argumenten verfochten, sollte Deutschland zu einer erstrangigen Weltmacht neben England, Frankreich, Russland oder auch gegen sie machen. Freilich handelte es sich bei dem 1894 gegründeten Alldutschen Verband um eine kleine, wenn auch aktive und einflussreiche Minderheit. Wichtiger noch erscheinen die kolonial-imperialen Bestrebungen, die die Expansion der deutschen Wirtschaft begleiteten. Im Verein mit militärpolitischen Argumenten erreichten sie ihren Höhepunkt in jener Kriegszielplanung des Ersten Weltkriegs, die jetzt das Buch Fritz Fischers mit dem bezeichnenden Titel »Griff nach der Weltmacht« (1961) aufgedeckt hat. Auch in der gemässigten Form der »Mitteleuropa«-Idee musste der deutsche Hegemonialanspruch, Gemeingut weiter Bevölkerungsschichten, den Nachbarn als drohender Imperialismus erscheinen.

4.) Die reale Lage der Weimarer Republik war zwar durch die eindeutige Niederlage des Deutschen Reiches und seine rigorose Be-

schneidung im Versailler Friedensvertrag bestimmt. Aber gerade der Protest, die Nichtanerkennung dieses Rückschlags hat dem nationalen Machtstaatsgedanken auf Kosten der demokratischen Neuordnung eine besondere Intensität verliehen. Die Versuche einer friedlichen Erfüllungs- und Verständigungspolitik (Stresemann) waren, durch auch das Misstrauen der Westmächte, die Schwäche des Völkerbunds und die Isolationspolitik der USA gegenüber Europa beeinträchtigt. Sie standen aber vor allem unter dem Druck eines nationalistischen Revisionismus, der zumal seit dem Ausbruch der Wirtschaftskrise weite Kreise der deutschen Bevölkerung erfasste. Die Weimarer Aussenpolitik, zwischen Ost und West schwankend, vermochte diese Dynamik nicht aufzufangen. Der Nationalsozialismus stand mit seinen aussenpolitischen Zielsetzungen in diesem doppelten Zusammenhang. Tagespolitisch trat er als schärfster Exponent der Anti-Versailles-Bewegung auf; ideologisch griff er auf die älteren Vorstellungen von der deutschen Sonderstellung in Europa zurück und entwickelte die Doktrin von der kultur- und rassenpolitischen Führungsrolle eines künftigen »germanischen Reiches deutscher Nation«. In der Persönlichkeit und Gedankenwelt Hitlers war dieser nationalimperialistische Hegemonialanspruch noch um die spezifisch österreichische Volkstumsideologie des grossdeutschen Gedankens erweitert; sie hat die preussisch-deutschen Komponenten des Expansionsdenkens auf bedeutsame Weise überlagert. Hinter dem Schleier einer geschickt missbrauchten Revisionstaktik, die viele innerhalb wie ausserhalb Deutschlands getäuscht hat, hielt Hitler von Anfang an unbeirrt an seinem unverrückbaren Fernziel fest: nicht nur die Abrundung des nationalstaatlichen Territoriums, sondern die gewalt-same Vergrösserung des »Lebensraums« weit um den »Rassekern« des deutschen Volkes herum, im Sinne der Erweiterung, ja, Sprengung des bloss nationalstaatlichen Expansionsprinzips durch das imperiale Prinzip der biologisch-rassisch bedingten Herrschaft des Stärkeren — mit der Hauptstossrichtung nach Osten.

IV

Die besonderen geschichtlichen Vorbelastungen der deutschen Staats- und Nationalidee sammeln sich so in ihrer äussersten Zuspitzung in der Ideologie des Nationalsozialismus. Man hat mit Recht darauf hingewiesen, dass der nationalsozialistischen »Weltanschauung« im tiefen Unterschied zu Marximus und Kommunismus

keine konsistente Philosophie oder Theorie zugrunde lag. Es war ein eklektizistisches Konglomerat von Ideen, Vorstellungen, Wünschen, Emotionen der verschiedensten Herkunft, das erst durch die Manipulation einer radikalen politischen Bewegung in einer Krisensituation zusammengeschweisst worden ist. Wir stehen damit wieder vor der zentralen Frage nach Kontinuität und Singularität in der deutschen Geschichte, nach Notwendigkeit und Freiheit der deutschen Entscheidung zur Kapitulation vor dem Nationalsozialismus. Lassen Sie mich deshalb noch an drei entscheidenden Punkten begründen, weshalb Deutschlands Weg zum »Dritten Reich« nicht zwangsläufig war, weshalb er aber doch gerade in Deutschland und nicht in anderen Ländern besritten wurde. Zunächst noch einige Bemerkungen zu der antidemokratischen Strömung in Deutschland und ihren Ursachen.

1.) Der Abbau der humanitären und naturrechtlichen Bindungen hat durch den Bruch mit dem westlichen Denken die deutsche Intelligenz und das Bürgertum, insbesondere auch die Professoren und Lehrer, die Publizisten, Beamten, Militärs und Wirtschaftsführer mehr als anderwärts der Verführungskraft der antidemokratischen und antiindividualistischen Ideologien ausgeliefert. Schon Treitschke konnte mit grosser Wirkung postulieren, das Individuum soll »sich opfern für eine höhere Gemeinschaft, deren Glied es ist«; es besitze somit auch kein Recht auf Widerstand gegen die Staatsautorität. Der Mensch wird zum blossen Objekt, zum Material der politischen Macht des Staates und des Volkes erniedrigt; die Rassentheoretiker und Sozialhygieniker konnten hier mit ihrer Forderung staatlicher Hochzüchtung der »Höherwertigen« und Aus-tilgung der »minderwertigen« Menschen einsetzen. Es war nur noch ein kleiner Schritt zu der totalen Unterwerfung des Einzelnen unter das Staats- und Volksprinzip.

Der hektische neudeutsche Nationalismus des 2. Reiches, in dem der alte preussische Disziplin- und Gehorsamsbegriff veräusserlicht und übersteigert wurde, gab einen reichen Nährboden für alle derartigen Vorstellungen. Studentenverbindungen, patriotische Klubs, Militärvereinigungen und eine Fülle anderer »nationalen Organisationen«, aber auch die konservativ-national orientierten protestantischen Kirchen wirkten an ihrer weiten Verbreitung mit. Nationales und imperiales Prestigedenken überdeckte und kompensierte die Minderwertigkeitskomplexe einer spät geeinten Nation und steuerte ihre sozialen Missgefühle (Wirtschaftskrise, Kulturkampf, Sozialisten-

gesetz) in das Bett eines wachsenden Antisemitismus. Zugleich förderte es eine zynische Verachtung überstaatlicher Rechtsordnungen und internationaler Vereinbarungen. Solchen (wie man meinte) feigen, sentimental Schwärmereien stellte man den Wert des Krieges als Erneuerer des Lebens entgegen, dessen höchstes Gesetz der Kampf war. Ihren stärksten Ausdruck suchten und fanden diese Tendenzen in der Philosophie Friedrich Nietzsches, der selbst zwar ein scharfer Kritiker des 2. Reiches wie des Antisemitismus war, dessen Schlagworte vom Willen zur Macht, vom Herrenmenschen und Übermenschen, von der blonden Bestie und vom Sieg der starken über die schwachen Völker sich aber allem Missbrauch anboten. Nietzsches Verfälschung durch seine Jünger und dann seine Manipulation durch den Nationalsozialismus ist inzwischen nachgewiesen worden. Aber in popularisierter Form hat seine heroische Elitephilosophie dieselbe grosse Wirkung getan wie die antirationalen Gewalt- und Elitephilosophien Georges Sorels und Vilfredo Paretos mit ihrem Einfluss auf Mussolini und den italienischen Faschismus. Bei Oswald Spengler, dem propheten vom »Untergang des Abenlandes«, konnten dann später die vielen Leser den Satz finden: »Der Mensch ist ein Raubtier«.

Noch ein weiteres spezifisch deutsches Element kam hinzu. Ihre geschichtliche Begründung suchte diese im Grunde substanzlose nationalistische Macht- und Einheitsideologie in der Beschwörung einer eigenständigen germanisch-heidnischen Vorgeschichte, deren heldische Tradition man nur durch römische und christliche Überfremdung überdeckt glaubte. Nicht freie Zustimmung und Wahl des Staatsbürgers, sondern eine unentrinnbare Schicksalslinie der Abstammung band den Deutschen an die Nation, ob er nun wollte oder nicht. Auch hier bedurfte es im Unterschied zum westlichen Nationsbegriff nur noch weniger Stationen bis zur Blut- und Bodenideologie des Nationalsozialismus. So gewiss das alles vor 1914 die Politik noch nicht zu bestimmen vermochte, so lange die liberalen und humanistischen Traditionen noch lebten, so weit war es doch als gedankliche Möglichkeit und als Sentiment verbreitet. Auch der germanisierende Kult der Wagner-Opern, den ja dann Hitler aufgegriffen hat, hat hier eine bedeutsame Rolle gespielt.

Umstritten ist nach wie vor die Frage, welche Rolle der vielzitierte deutsche Militarismus gespielt hat. Sie ist sicher nicht entscheidend, wenn man darunter militärische Aggressivität versteht. Aber richtig ist doch, dass das Vorbild und die Tradition eines

weitgehend militärisch organisierten Staates wie Preussen die Gesellschafts- und Prestigestruktur des Bismarckreiches tief beeinflusst hat. Die Armee galt als Schule der Nation, der Status des Reserveoffiziers hob die soziale Stellung des Zivilisten, der militärische Aspekt des Denkens beherrschte auch die politischen Vorstellungen weiter Kreise. Auch hieran konnte die nationalsozialistische Kampfideologie mühelos anknüpfen; die militärische Mobilisierung des Volkes und die Gewinnung der Armee ist Hitler viel leichter gelungen als etwa Mussolini. Doch darf generell die Bedeutung des preussisch-militärischen Komponente gegenüber der österreichisch-grossdeutschen Konzeption Hitlers nicht überschätzt werden. Gegen die kleindeutsch-preussische Lösung des Bismarckstaates, die mit Österreich-Ungarn einen Grossteil der deutschen Nation ausgeschlossen hatte, hat sich denn auch zuerst der Expansionswille Hitlers gerichtet. Und es ist kein Zufall, dass die eigentlichen Vorläufer der nationalsozialistischen Partei um die Jahrhundertwende in Österreich und Böhmen entstanden, wo der antisemitische Nationalismus sozialer und völkischer, aber auch christlich-klerikaler Prägung (Lueger) schon um die Jahrhundertwende eine besondere Schärfe besass, und dass die Nazi-Partei selbst in München gegründet wurde, wo wie in Wien obskure Sekten eine schwärmerische Germanenmystik betrieben und wo nicht die protestantisch-preussische, sondern die katholisch-grossdeutsche Konzeption dominierte. Kein Zufall auch schliesslich, dass auch das nationalsozialistische Führungskorps stets mehr Süddeutsche, Österreicher und Auslandsdeutsche als Preussen aufwies. Aber freilich ist ohne die militärische und staatliche Ordnungstradition Preussens vor allem dann der Aufbau und die Kampfkraft des totalen Staates nicht zu denken. Die Allianz von Nationalismus und Militarismus im 1. Weltkrieg war Hitlers grosses Erlebnis, ihr Zusammenwirken beim Kampf gegen die Weimarer Republik und im Bündnis der reaktionären Nationalisten Hugenberg und Hindenburg mit Hitler hat 1933 erst möglich gemacht.

2.) Damit sind wir bei der zweiten Frage, die noch einer Antwort bedarf: der Frage nach den besonderen Umständen, unter denen sich der Aufstieg des Nationalsozialismus in der Weimarer Republik vollzog. Dies führt uns zu der neuartigen Technik der Machtergreifung, mit der die Hitlerbewegung so rasch und fast widerstandslos zum totalen Sieg gelangte. Trotz allen Entartungserscheinungen deutscher Politik seit dem 19. Jahrhundert haben doch erst die fatale Entstehungssituation der Weimarer Republik und ihre

krisenreiche Entwicklung den Aufstieg und Triumph einer organisierten Massenbewegung diktatorischer und nationalimperialistischer Prägung ermöglicht. Indem die Demokratie für die Hypotheken des Krieges und die Erbschaft des verlorenen Krieges verantwortlich gemacht wurde, die sie dem Kaiserreich dankte, erschien sie als willkommenener Sündenbock und Hassobjekt: sowohl für die restaurativen und reaktionären Kräfte in Staat, Gesellschaft und Wirtschaft, wie für die in militanten Freikorps, völkisch-antisemitischen Sekten und paramilitärischen Gruppen formierten Diktaturbewegungen. Das »rote Gespenst« eines bolschewistischen Umsturzes von links tat ein übriges, um Armee und Bürokratie, Bürgertum und Wirtschaft anfällig für solche Bestrebungen zu machen. Die demokratischen Kräfte liessen ihre Gegner mit der Toleranz des liberalen Rechtsstaats gewähren. Sie mussten überdies mit einem vom obrigkeitlichen Verwaltungsstaat geprägten Autoritätsbedürfnis rechnen, das sich in schweren Strukturproblemen der Republik manifestierte.

Das Verharren in einer der neuen Form der Demokratie widersprechenden Tradition des autoritären Obrigkeitsstaats wirkte sich vielfach aus: im Nichtfunktionieren der parlamentarischen Regierungspraxis; im Drang zu einem Präsidialsystem, das als »Ersatzkaisertum« wie als Quasidiktatur wirkte; in der Zersplitterung und Kooperationsunfähigkeit der ideologisch verhärteten Parteien; im Aufstieg antidemokratischer Bewegungen, die als Staatsopposition den Bewegungsspielraum der Koalitionen unerträglich einengten; in der »Militarisierung« des ausserparlamentarischen Raumes durch militante Kampfverbände; in der Popularisierung einer terroristischen Machtphilosophie, die dem demokratischen Kompromissgedanken das Freund-Feindprinzip (Carl Schmitt) als barbarisches Grundprinzip des Politischen entgegensetzte; in der Radikalisierung der wirtschaftlich und sozial bedrohten Mittelschichten in Stadt und Land; in der Anfälligkeit von Bürokratie und Justiz für hierarchisch-autoritäre Ordnungsideologien, und nicht zuletzt in der misstrauischen Abschliessung der vorrepublikanisch gesinnten Reichswehr — Staat im Staate — gegen die demokratische Republik.

Vor diesem Hintergrund vollzog sich die *Entfaltung des Nationalsozialismus in Gestalt einer Integrationspartei neuen Stils*. Er war als spezifisch deutsche Ausprägung des europäischen Antidemokratismus ganz auf Deutschland bezogen, wie der spezifisch italienische Faschismus nicht als »Exportartikel« konzipiert; hier liegen auch die Grenzen eines generellen Faschismus-Begriffe, der die im

nationalistischen Ansatz liegenden Unterschiede zu wenig berücksichtigt. Ebensovienig ist eine monokausale Erklärung möglich, ob sie nun von ökonomischen, politischen, ideologischen Bedingungen ausgeht. Der Nationalsozialismus war wie Hitler ein direktes Produkt des ersten Weltkriegs, aber er gewann sein Wesen und seine Wirkung aus jenen Grundproblemen der neueren deutschen Geschichte, über die wir gesprochen haben. Dazu gehören: die Schwäche demokratischer Tradition und die machtvolle Fortdauer obrigkeitlicher Staats- und Gesellschaftsstrukturen (nach 1848); die aus der späten und nur unvollständigen Verwirklichung eines deutschen Nationalstaates rührende Anfälligkeit für nationalistisch-imperialistische Ideologien; die Problematik einer unerwarteten Niederlage mit dem Resultat der Dolchstosslegende und des allgemeinen Protests gegen den Frieden von Versailles; die Dauerkrise der von der Bevölkerungsmehrheit nie voll akzeptierten Republik; speziell dann die sprengende Wirkung, die die Weltwirtschaftskrise auf diesen hochindustrialisierten, sozial und konfessionell zerspaltenen, mit feudalistisch-traditionalistischen Residuen belasteten Staat ausübte; und nicht zuletzt die Furcht des Kleinbürgertums vor einem Absinken ins Proletariat, die Furcht vor dem Kommunismus, die sich mit dem Radikalismus einer vom Industriezeitalter bedrohten Agrarbevölkerung verband; im agrarischen Schleswig-Holstein und Niedersachsen hat der Nationalsozialismus dann auch seine grössten Wahlerfolge erzielt.

Zu den besonderen Voraussetzungen gehört nun freilich noch die entscheidende Rolle, die der spektakuläre Aufstieg und die pseudo-religiöse Verherrlichung eines »Führers« gespielt haben. Struktur und Wirkung dieser Bewegung neuen Stils waren ganz auf das Führerprinzip abgestellt. In ihrem Mittelpunkt stand die Gestalt Adolf Hitlers. Man könnte ihn sozialpsychologisch mit einer kurzen Formel als den deklassierten Kleinbürger mit neurotischer Kriegsbegeisterung und politischem Radikalismus als Kompensationsmittel bezeichnen. Seine österreichische Herkunft, seine verwirrenden Erfahrungen in der Vielvölkerstadt Wien und schliesslich sein Erlebnis der Weltkriegs-Männergemeinschaft haben auch der Ideologie des Nationalsozialismus ihre wesentlichen Züge aufgeprägt. Sie war im Grunde nichts andere als ein kruder Sozialdarwinismus, wie er in den Broschüren radikaler Sektierer allenthalben popularisiert feilgeboten wurde. Aber zugleich war sie darauf angelegt, durch eine eklektische Mischung doktrinärer und tagespolitischer Programma-

tik alle Schichten der Bevölkerung zu erfassen. Das ältere Schlagwort vom »nationalen Sozialismus« diente dazu, die aufsteigende Arbeiterschaft durch einen expansionistischen Sozialimperialismus von innenpolitischen Forderungen abzulenken und mit dem modernen Nationalismus zu versöhnen. Das Leitbild der »Volksgemeinschaft« wurde als Patentlösung der wirtschaftlichen und sozialen Probleme an die Stelle des Pluralismus der Demokratie und der Klassenkampf-Gesellschaft gesetzt. Primat des militärischen Denkens und Rassendoktrin als weltpolitisches Gestaltungsprinzip waren Mittel, mit denen die Bevölkerung in diesem Sinne mobilisiert und gleichgeschaltet werden sollte. Ein aggressiver Nationalismus, anknüpfend an die Tradition eines deutschen Sonderbewusstseins im Herzen Europas und an den Traum eines grossdeutschen Einheitsreiches, popularisierte zunächst den Kampf gegen Versailles, um dann zur Ausdehnung der Staats- zu den Volkstumsgrenzen und zur Forderung eines nach Osten erweiterten »Lebensraumes« für die angeblich überlegene deutsch-germanische Rasse fortzuschreiten.

Neben dem Führerkult, der im autoritären Ordnungsbedürfnis weiter Schichten Widerhall fand, wurde vor allem der vom Religiösen ins Soziale und Biologische übersetzte Antisemitismus früh zum fanatisch fixierten Orientierungspunkt Hitlers und seiner Bewegung; in einer starken Unterströmung des deutsch-österreichischen Nationalismus begründet, konnte der Antisemitismus zu jener absoluten Feindvorstellung ausgebaut werden, deren jede totalitäre Bewegung zur Lenkung und Ablenkung der von ihr mobilisierten Aggressivität bedarf. Zentrales Prinzip der nationalsozialistischen Ideologie und der konsequent aus ihr hervorgehenden politischen Strategie war das sozialdarwinistisch formulierte »Recht des Stärkeren«, höchster Wert die im Schlepptau der Lebensphilosophie entwickelte Verherrlichung der »Tat« (ihr Vorrang vor der Vernunft begründete den irrationalistischen Grundcharakter des Nationalsozialismus), letztes Ziel die unbegrenzte Macht durch Unterdrückung nach innen und Expansion nach aussen. Die tatsächliche Entfaltung der nationalsozialistischen Herrschaft ist in der Geschichte des »Dritten Reiches« entgegen den abschätzigen Prognosen der zeitgenössischen Kritiker durchaus nach diesen frühen Entwürfen Hitlers verlaufen. Die Geschichte des Nationalsozialismus ist wesentlich die Geschichte seiner Unterschätzung.

3.) Das gilt auch für seinen Triumph von 1933. Die Begründung des »Dritten Reiches« stütze sich auf eine Reihe wirkungsvoller

Täuschungsmanöver, ohne die Hitler wohl nicht zur Macht gekommen wäre. Einen Schlüsselbegriff bildete das nationalsozialistische Schlagwort von der »legalen Revolution«. Durch die paradox-gewaltsame Verknüpfung dieser ursprünglich gegensätzlichen Begriffe haben die Nationalsozialisten sowohl dem Legalitätsbedürfnis der Bevölkerung wie ihrem Wunsch nach Änderung aller Dinge in der Krisensituation der Wirtschaftsdepression Rechnung getragen. Hitler hat konsequent die pseudolegale Taktik verfolgt, nachdem sein Putsch von 1923 (wie schon der reaktionäre Kapp-Putsch von 1920) an der Abneigung gerade auch des obrigkeitstgläubigen Bürger- und Beamtentums gegen offenen Staatsstreich und Revolution gescheitert war. Statt eines Putsches gegen die Republik nutzte Hitler die Möglichkeiten, die der Notstandsartikel (48) der Weimarer Verfassung zur Beseitigung eben dieser Verfassung bot. Der Weg über eine Präsidialdiktatur war stets von konservativen Gegnern der parlamentarischen Demokratie propagiert und seit 1930 von dem autoritär-monarchistisch gesinnten Reichspräsidenten Feldmarschall v. Hindenburg gedeckt und gefördert worden. Er befreite nun die NSDAP aus dem Dilemma einer Minderheitspartei, die in freien Wahlen nie viel mehr als ein Drittel der Bevölkerung gewinnen konnte. Die Verkopplung der Ausnahmegewalt mit dem Recht zur Auflösung des Reichstags und zur Ernennung des Reichskanzlers ermöglichte eine legale Diktatur des Reichspräsidenten: mit ihrer Hilfe und nicht als Führer einer Mehrheitsregierung ist Hitler an die Macht gelangt.

Die rasche Durchsetzung der Alleinherrschaft ist ihm aber erst mit Hilfe eines zweiten Zauberworts gelungen, das die Geister verwirrt, die Gegner abgelenkt, die Verbündeten getäuscht und verführt hat. Das ist die Parole von der »Nationalen Revolution«. Anders als 1923 hat Hitler seit 1929 und 1931 (Harzburger Front) sein Bündnis mit den Rechtsparteien, mit Kreisen der Industrie, der Agrarier und der Militärs nur noch als taktisches Mittel verstanden. Er kam zwar angesichts einer bedrohlichen Parteikrise Ende 1932 den selbstbewussten Protagonisten einer »nationalen Konzentration« wie Hindenburgs Vertrauensmann v. Papen weit entgegen und liess sich als Reichskanzler von konservativen Ministern »einrahmen«; er bestand aber auf der Verfügung über die präsidiale Diktaturgewalt. Die programmatische Verkleidung der nationalsozialistischen Machtansprüche mit den Schlagworten einer überparteilichen »christlich-nationalen Erhebung« hat ihre grosse Wirkung im Kabinett wie in der Öffentlichkeit getan, ohne die rücksichtslose Unterdrückungs-

politik zu hindern, die Hitler mit Hilfe jener »legalen« Diktaturgewalt durch die Notverordnungen des Februar 1933 durchsetzte. Hitlers Partner haben zunächst ihre Macht überschätzt und dann durch Mitwirkung die Revolution in geordnete Bahnen zu lenken gesucht. Sie haben ihren pseudolegalen Verlauf dadurch jedoch erst ermöglicht; ähnliche Motive bewogen die bürgerliche Opposition zur Kapitulation vor dem Ermächtigungsgesetz und die Beamtenschaft zur Mitwirkung an den Legalisierungsakten der nationalsozialistischen Revolution.

Auch die rasche Überwältigung der politischen Linken war durch diese Täuschung und Selbsttäuschung bestimmt. Die KPD hatte im Kampf gegen die Republik oft genug Seite an Seite mit den Nationalsozialisten die demokratische Abwehr geschwächt; sie hatte ungeachtet ihrer antifaschistischen Propaganda die SPD zum Hauptfeind erklärt und in Hitlers Machtergreifung nur die Endkrise des Monopolkapitalismus, die kurzfristige Vorstufe für eine kommunistische Revolution erblickt; Stalin selbst hat ungeachtet der blutigen Unterdrückung der KPD die engen handels- und militärpolitischen Beziehungen sogleich auch mit dem Hitler-Regime fortzusetzen gesucht. Diese grandiose Verkennung des revolutionären Charakters des Nationalsozialismus hat alle Widerstandskräfte gelähmt, zersplittert, in die falsche Richtung gelenkt. Sie bestimmte auch den Attentismus der SPD, die sich zur Bewahrung der Organisation auf legalen Widerstand beschränken und ihren Hauptkampf den kapitalistischen Reaktionären in der Hitlerregierung, also dem Hugenbergkreis liefern zu müssen glaubte. Die Täuschung der legalen und nationalen Revolution hat auch hier ihre Wirkung getan.

So war es zuletzt doch eine Reihe von vermeidbaren Täuschungen und Fehlentscheidungen, die Hitler die Macht zugespielt haben. Weder hat ihm die Mehrheit der deutschen Bevölkerung je frei zugestimmt, noch gab es zwingende Gründe für die Kapitulation der Republik. Aber freilich: auch die demokratischen Kräfte waren nur noch eine Minderheit gegenüber den totalitären Diktaturparteien der Nazis und Kommunisten. Und in dieser Situation schlugen sich die führenden Schichten dann doch nach 1933 zum grössten Teil auf Hitlers Seite. Die Anfälligkeit des Bürgertums hatte also historische wie aktuell-politische Gründe. Aber so verwirrend kompliziert die Geschichte der Nazi-Machtergreifung ist, so entzieht sich im Rückblick auch das Problem der Voraussetzungen des Nationalsozialismus

einer einfachen Erklärung. Es waren zahllose, schwer überschaubare Elemente und Faktoren, die hier zusammengewirkt haben: Kräfte eines düsteren »Untergrunds« der deutschen wie der europäischen Geschichte und Geistesgeschichte.

Wir sind heute in Deutschland nach Kräften bemüht, durch die schonungslose Aufdeckung dieser Zusammenhänge und durch genaue Beobachtung und Entschleierung rechtsradikaler und neonazistischer Strömungen jeder Neubelebung ähnlicher Bestrebungen eine Schranke zu setzen. Kritische wissenschaftliche Aufklärung ist dafür so wichtig wie die energische politische Bekämpfung, die ja schon 1952 zum Verbot der neonazistischen SRP geführt hat. So schwach diese Bestrebungen heute im Zeichen des »Wirtschaftswunders« sind, es wäre sicher eine Illusion anzunehmen, die Bewältigung der nazistischen Vergangenheit sei schon völlig gelungen. Zu eng ist sie mit einer Grundströmung unserer Geschichte verbunden, auch wenn man den Nazismus nicht mit der deutschen Geschichte identifizieren kann. Er war ein »Rückfall in die Barbarei vor jeder Geschichte«.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Konstitutionella och kommunala 1962 års riksdag har ej haft att befrågor vid 1962 års riksdag. handla några större konstitutionella frågor. De konstitutionella frågor som förekommit här i regel varit sådana, vari sedan gammalt delade meningar rått och som i flera fall återspeglat principiella åsiktsskillnader. På det kommunala området har bl. a. en livligt debatterad kontroversiell fråga avgjorts, nämligen den angående översyn av rikets indelning i borgerliga primärkommuner.

Vårssessionen. Frågan huruvida Sverige skall vara en *monarki* (RF 1 §) eller ombildas till republik togs upp i en motion (AK: 465) av hr Gustav Johansson i Stockholm m. fl.

I motionen föreslogs att riksdagen för sin del skulle uttala sig för att Sverige vid den nuvarande konungens bortgång skulle ombildas till republik med en president som statsöverhuvud och att författningsutredningens direktiv skulle vidgas till att omfatta förslag om de författningsändringar som en sådan förändring måste medföra. I motiven framhölls, att hr Hallén, medlem av författningsutredningen, i en riksdagsdebatt 1958 förklarade, att direktiven utesluter en sådan utvidgning av frågan och att utredningen själv inte hade någon avsikt att begära en sådan utvidgning. Såsom ett med monarkiens fortvaro förbundet negativt drag framhölls i motiven bl. a. »de allt annat än demokratiska ceremonierna vid riksdagens högtidliga öppnande, då konungen, kungahuset, hovet och livregementenas generaler framträder med maktens symboler i glänsande prakt, medan de folkvalda riksdagsledamöterna sitter väl påpälsade i sina specialbänkar, där ... 'ingenting blänker utom galoscherna'».

KU (utl. nr 16)anförde, att i de förslag som under de senaste årtiondena väckts om en allmän revision av grundlagarna hade frågan om införande av republik i Sverige icke direkt berörts men däremot hade motioner som syftat till enbart en sådan ändring väckts vid ett flertal tillfällen och i samtliga fall avslagits av riksdagen, sedan de avstyrkts av konstitutionsutskottet (utl. nr:ris 38/1912, 18/1914 B, 48/1919, 40/1920, 17/1924, 5/1925, 1/1928, 1/1932, 8/1933, 15/1958 A). Dessutom, erinrade utskottet, hade vid 1958 års A-riksdag väckts motioner om att författningsutredningen jämväl skulle erhålla i uppdrag att genomföra en förutsättningslös utredning angående statschefens ställning i en modern svensk parlamentarisk demokrati, vilka motioner avstyrkts av utskottet (utl. 14/1948 A) och avslagits av riksdagen. Efter denna återblick över tidigare förslag, avstyrkte utskottet motionen. Mot utlåtandet avgav hr Spångberg blank reservation, medan utskottets övriga socialdemokrater förenade sig om ett särskilt yttrande, som utmynnade i att de ansåg att först sedan författningsutredningens förslag framlagts och övervägts av statsmakterna och de fundamentala principerna i författningen därigenom fastlagts, tiden vore inne att pröva frågan om statschefens

ställning och befogenheter i ett parlamentariskt demokratiskt statskick. Riksdagen följde utskottets förslag.

Under 1920-talet var frågan om *lagrådets* ställning och uppgifter upprepad gång efter gång för motioner i riksdagen. Förslagen åsyftade i flera fall att avskaffa lagrådet eller att inskränka antalet ledamöter till enbart de tre justitieråden (i sistnämnda hänseende begärde riksdagen år 1927 utredning). I andra fall föreslogs att begränsa lagrådets kompetens, varvid framhölls att lagrådet icke borde uttala omdömen om lagarnas allmänna politiska grunder. Ingen av motionerna ledde till ändring av bestämmelserna om lagrådet och dess granskning av författningsförslag (RF §§ 21, 87 och 89 sista p.).

Vid 1949 års riksdag väcktes två motioner som åsyftade att vidga området för lagrådets granskningsverksamhet till att omfatta viktigare lagfrågor även i fall där granskning icke förekom. Såsom exempel därpå nämndes vissa delar av grundlagarna samt kommunallagarna och skattelagarna. Konstitutionsutskottet uttalade då (utl. 8/1949) att enighet torde råda om att lagrådets granskning icke bör omfatta lagförslagens politiska grunder utan uteslutande ägnas deras juridiska sida. Utskottet avstyrkte emellertid motionerna och riksdagen följde utskottet.

Även vid 1954 års riksdag återkom frågan om en utvidgad granskning. Konstitutionsutskottet uttalade att vägande skäl kunde anföras för en viss utvidgning av området för lagrådets granskning men framhöll att en sådan kunde åstadkommas genom att även icke obligatoriska lag- och författningsförslag av Kungl. Maj:t remitterades till lagrådet. Utskottet avstyrkte motionen. Riksdagen följde utskottet.

Vid 1962 års riksdag hemställdes i två motioner (I: 384 av hrr Holmberg och Virgin och II: 464 av hrr Bohman och Cassel) om en utredning rörande lämpliga former för en utvidgad granskning från juridisk synpunkt av sådana författningsförslag över vilka lagrådets yttrande icke inhämtats. Riksdagen avlog emellertid motionerna på hemställan av KU. I sitt utlåtande (nr 8) anförde KU, att den svenska lagrådsgranskningen, som i de nordiska länderna har motsvarighet endast i Finland (»laggranskningsråd») men i flertalet övriga europeiska länder saknar motsvarighet, avser att säkerställa att de remitterade författningsförslagen får en ur juridisk synpunkt tillfredsställande utformning. Utskottet pekade bl. a. på den förstärkning som skett av departementens tillgång till för lagstiftningsarbete skolade jurister, rätten för Kungl. Maj:t att inhämta lagrådets yttrande även i icke obligatoriska fall och på det förhållandet att författningsförslagen underkastas en granskning jämväl i riksdagen.

Stadgandet i RO § 57 att *svenska folkets urgamla rätt att sig beskatta* utövas av riksdagen allena har under riksdagen aktualiserats vid ett par tillfällen. Ett av dessa rörde ett i proposition (nr 140) framställt förslag att riksdagen genom antagande av en förordning skulle bemyndiga Kungl. Maj:t att provisoriskt förordna om ändring av de skattesatser, som gäller enligt 1957 års förordning om skatt på sprit och vin. Enligt förslaget skulle vidare sådant av Kungl. Maj:t meddelat förordnande underställas riksdagen för godkännande senast en månad efter förordnandets meddelande eller, om riksdagssession ej pågick, inom en månad från början av nästföljande session. I propositionen hänvisades till att Kungl. Maj:t av riksdagen fått

bemyndigande dels för viss tid att självständigt förordna om uttagande av antidumping- och utjämningstullar, dels ock att, där särskilda skäl föreligger, under förutsättning av riksdagens efterföljande prövning provisoriskt förordna om förhöjd tull eller särskild tullavgift. Det framhölls också, att då en höjning av spritskatten skulle bli av allenast provisorisk natur och fortsatt giltighet förutsatte riksdagens snara godkännande, bevarades riksdagens i RF fastslagna befogenheter. Förordningen i ämnet föreslogs äga giltighet till och med den 30 juni 1967. I ett flertal motioner yrkades avslag å fullmaktsförslaget med motiveringar, i vissa fall att fullmakten skulle kunna medföra att skatterätten icke utövades av riksdagen allena och, i andra fall, att en sådan delegering förhindrades av 57 §. Bevillningsutskottet framhöll i sitt betänkande att i motionerna huvudvikten lagts på de rent konstitutionella synpunkterna och att utskottet biträdde vad som i motionerna i denna del anförts och därför ansåg sig böra avstyrka förslaget till förordning. De socialdemokratiska ledamöterna avgav reservation som visserligen avstyrkte förordningen men som skäl angav att de för fullmaktsförslaget redovisade skälen inte kunde anses vara av den vikt att de motiverade diskussion och meningsmotsättningar om väsentliga konstitutionella frågeställningar. Riksdagen avlog propositionen. Beträffande motiveringen därför antog Första kammaren reservationen men Andra kammaren utskottets skrivning (r. skr. 337).

Enligt ett stadgande i RF § 110, vilket i sak icke ändrats sedan RF:s tillkomst och historiskt sett går tillbaka till frihetstidens konungaförsäkringar, må ej någon riksdagsman under »tilltal ställas eller sin frihet berövas för sina gärningar eller yttranden i denna egenskap, utan att den kammare, till vilken han hör, sådant tillåtitt genom uttryckligt beslut, däruti minst fem sjättedelar av de röstande instämt». Bestämmelsen rör alltså frågan om *riksdagsledamots immunitet*.

Denna fråga har varit föremål för riksdagsbehandling dels 1960, (KU:s utl. nr 28/1960) dels ock 1961 genom en interpellation den 7 februari 1961 i Andra kammaren. Anledningen till att frågan sålunda uppmärksammats torde i samtliga fall ha varit ett yttrande som en riksdagsman fällde den 4 mars 1959 under en debatt i Andra kammaren angående försäljning av en kronoegendom. Den personen till vilken egendomen skulle försäljas, fann yttrandet ärekränkande och instämde därför riksdagsmannen till domstol med yrkande om skadestånd för ärekränkning. Riksdagsmannen invände att skadeståndstalan måste anses innefatta sådant tilltal som avsåges med nämnda grundlagsbestämmelse och att, enär tillstånd av kammaren saknades, rätten saknade behörighet att upptaga målet. Denna invändning ogillades emellertid av samtliga instanser (se ref. H 1960: 758). I KU:s utl. 28/1960, som avgavs efter högsta domstolens beslut i frågan, uttalades att författningsutredningen redan till behandling upptagit frågan om riksdagsmans skydd mot skadeståndstalan, som grundas på gärningar eller yttranden av riksdagsman i denna hans egenskap, varför motionerna i fråga borde avslås. Riksdagen 1960 fattade beslut i enlighet härmed. Justitieministern förklarade i sitt svar på ovannämnda interpellation, att han var beredd att lägga fram förslag till grundlagsändring i ämnet före utgången av innevarande valperiod till Andra kammaren, om författningsutredningens förslag till ny grundlag mot förmodan ej skulle framläggas i så god tid att det kunde antagas som vilande före nästa andrakammarval.

I motionen II: 6 föreslog nu hr Lundberg att RF § 110 skulle omfatta förbud mot allt instämmande av riksdagsman till domstol i anledning av

vad han gjort eller yttrat i denna sin egenskap, såvida ej kammaren givit tillåtelse till talans väckande på sätt nu är föreskrivet. KU (utl. nr 5) hänvisade till att frågan om riksdagsledamots immunitet var föremål för behandling inom författningsutredningen och att justitieministern avgivit ovannämnda förklaring. Därjämte erinrade utskottet om sin egen initiativrätt i grundlagsfrågor. Riksdagen följde i utlåtandet gjord hemställan att motionen icke måtte till någon riksdagens åtgärd föranleda.

Den även åren 1958 och 1960 behandlade frågan om *sänkning av röst-rättsåldern* togs upp i en motion av hr Nilsson i Gävle m. fl. I motionen föreslogs att riksdagen hos Kungl. Maj:t skulle begära utredning och förslag om sänkning av rösträttsåldern vid allmänna val och folkomröstning till 18 år. KU erinrade i sitt utlåtande (nr 4) om de avstyrkta och av riksdagen avslagna motionerna 1958 (B-riksdagen) och 1960 om en sänkning av röst-rättsåldern till myndighetsåret och 1960 om en sänkning av rösträttsåldern till 18 år. Vidare erinrade utskottet om att det i sitt utlåtande i anledning av motionerna 1960 uttalat, att några principiella erinringar näppeligen kunde resas mot en sådan sänkning av rösträttsåldern att denna komme att sammanfalla med myndighetsåldern. Riksdagen avtog motionerna.

Enligt RO § 60 gäller bl. a.: Kammare fattar beslut i fråga genom att med ja eller nej besvara av talmannen framställd proposition. Talmannen skall tillkännagiva sin uppfattning om hur omröstningen utfallit. Beslutet anses ha fattats i enlighet med vad talmannen tillkännagivit, såvida ej votering begäres. Begärd votering får ej vägras. Då votering skall äga rum, bör voteringspropositionen jämte tydlig kontraposition genast författas, justeras och uppläsas samt omröstningen strax därefter verkställas. Omröstningen skall ske öppet.

De närmare bestämmelserna om förfarandet vid *öppen omröstning* återfinnes i 4 § riksdagsstadgan. Bestämmelserna stadgar i fråga om votering i allmänhet huvudsakligen: Omröstningen företages medelst uppresning. Om härvid talmannen finner tvekan kunna råda om omröstningens resultat eller någon av kammarens ledamöter begär rösträkning, verkställs votering medelst namnupprop. Ledamöterna skall sålunda vid omröstning medelst apparaten ånyo avge sina röster. Härvid kan frånsett feltryckning som beror av missuppfattning, felröstning ske därigenom att ledamöter av någon anledning trycker på annan knapp än han avsett.

I motionen II: 25 hemställde hr Hamrin i Jönköping m. fl. att riksdagen måtte hos Kungl. Maj:t begära, att spörsmålet om de från demokratisk synpunkt otillfredsställande konsekvenser, som uppstår i samband med s. k. felröstningar, skulle hänskjutas till författningsutredningen, som därvid också borde få i uppdrag att i görligaste mån undanröja olägenheterna ifråga. KU som lämnade en ingående redogörelse för praxis, särskilt i fråga om möjligheterna till rättelse av felröstningar, hänvisade i sitt utlåtande (nr 14) bl. a. till att författningsutredningen avser att i sitt slutbetänkande taga ställning till beslutsordning och voteringsmetod i riksdagen och att bankoutskottet i utlåtande (nr 14) hemställt om åtgärder för att, om så utan större ingrepp låter sig göra, komplettera voteringsanläggningarna med för den enskilde bättre lämpade anordningar för kontroll av hur han röstat. KU avstyrkte därefter motionen. Såväl KU's som BU's nämnda utlåtanden godkändes av riksdagen.

Med tryckfrihetsbrott förstås enligt TF 7 kap. 1 § brott som innefattar otillåtet yttrande i tryckt skrift eller otillåtet offentliggörande genom sådan skrift. I 4 § anges att såsom otillåtet yttrande i tryckt skrift skall anses sådan enligt lag straffbar framställning som innefattar någon av de gärningar som anges i paragrafen. Av dessa gärningar uppräknas smädelse mot ämbetsmän såsom punkt 6 och ärekränkning mot enskild person såsom punkt 13. Om den ansvarige — i regel utgivaren — fälles för sådant brott, kan enligt 6 § domstolen, då fråga är om periodisk skrift, på yrkande förordna att domen skall införas i skriften. Bortsett härifrån innehåller vår tryckfrihetsrätt — till skillnad från vad som gäller bl. a. i övriga nordiska länder — intet stadgande om rätt för den, som finner sig kränkt genom framställning i tryckt skrift, att få infört ett s. k. gemmäle i skriften. Det enda lagrum som har avseende på denna i åtskilliga rättssystem stadgade »gemmälesrätt» är bestämmelsen i 1 kap. 4 § andra stycket tryckfrihetsförordningen att vid bestämmande av påföljd för tryckfrihetsbrott skall, då meddelad uppgift påkallat rättelse, särskilt beaktas huruvida sådan på lämpligt sätt bringats till allmänhetens kännedom. Frågan om införande av gemmälesrätt i svensk tryckfrihetslagstiftning har emellertid övervägts vid flera tillfällen och senast i 1948 års proposition (230 s. 114 f) med förslag till nu gällande TF. I propositionen avvisades tanken och uttalades att det borde vara en uppgift för pressens egna organisationer och den av dem tillsatta Pressens opinionsnämnd att på detta område främja god publicistisk sed. KU ansåg sig (utl. 30/1948) icke heller böra framställa något förslag om gemmälesrätt och något sådant blev ej heller infört i TF.

I motion II: 24 hemställde nu hr Börjesson i Falköping att riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t måtte begära en skyndsam utredning om införande av *gemmälesrätt*. KU hänvisade emellertid i sitt utlåtande (nr 7) till vad som förekommit vid antagandet av TF och uttalade bl. a., att den verksamhet som Pressens opinionsnämnd utövar för främjande av god publicistisk sed har medverkat till att tidningarna i allmänhet numera anser sig böra bereda plats för gemmälen. Utskottet fann sig icke ha anledning att »nu tillstyrka en utredning i motionens syfte». Riksdagen följde utskottets avstyrkande hållning.

Samma öde rönt även motionen I: 245 av fru Segerstedt Wiberg om utredning angående sådan *ändring av 1 kap. 3 § tryckfrihetsförordningen* att det av denna klart framgår i vilka avseenden innehållet i tryckt skrift kan beivras i annan ordning än tryckfrihetsförordningen anger. Motionen torde få ses mot bakgrunden av att chefsredaktören för tidningen Expressen genom domar år 1961 i samtliga instanser dömdes till böter för förseelse mot lotteriförordningen. Redaktören erkände sig ansvarig för att i tidningen den 4 juli och den 26 september 1960 funnits införda nyhetsmeddelanden om vinnande nummer vid dragning i ett västtyskt lotteri. Domstolarna fann att redaktören i strid med lotteriförordningens bestämmelser spridit meddelande om vinstresultaten och främjat deltagande i lotteriet.

I motionen framhölls att vissa undantag måste göras från principen att vad som förekommer i tryckt skrift skall kunna beivras endast i de fall som anges i TF. Sådana undantag vore bedrägeri eller illojal konkurrens som skett genom tryckt skrift. Om ej TF tolkades restriktivt i förevarande hänseende, vore det emellertid risk för att TF komme att enkelt kunna kringgås genom ett påstående att en tilltänkt kriminalisering icke åsyftade något ingrepp i meningsbildningen på mera centrala områden och därför kunde genomföras vid sidan av TF. Utskottet avstyrkte emellertid utredningsförslaget bl. a. med den motiveringen att det icke är oförenligt med TF att,

utan ändring av denna, enligt allmän lag straffbelägga förfaranden som sker med begagnande av tryckt skrift och att det sätt, varpå gränsdragningen i praxis skett mellan tryckfrihetsbrott och brott som bedömes enligt vanliga regler, icke visat sig medföra vådor för tryckfriheten.

I KU:s dechargememorial (nr 17) förekom ett annat ärende med anknytning till TF. Utskottet hade vid dechargearbetet uppmärksammat att den 21 augusti 1961 utfärdats *utgivningsbevis* för en periodisk skrift med titeln *Extrapressen*, vilken utkom med sitt första nummer fredagen den 20 april 1962 (Långfredagen). I TF 5: 5 stadgas att ansökningar om utgivningsbevis för periodisk skrift må avslås, om dess titel företer sådan likhet med titeln på skrift, för vilken utgivningsbevis tidigare utfärdats, att förväxling lätt kan ske. Utskottet anförde från senare års praxis att utgivningsbevis vägrats på grund av lätt förväxlingsbar likhet i bl. a. flöjande fall: *Österhaningebladet* med hänsyn till *Haningebladet*, *Byggfocus* med hänsyn till *Focus* och *Stockholmsbladet* med hänsyn till *Stockholms Dagblad*. Utskottet fann att utgivningsbevis för *Extrapressen* icke bort utfärdas och tillkännagav enhälligt detta för riksdagen. Någon tid därefter återkallades utgivningsbeviset med stöd av 5 kap. 6 § TF.

Sekretesslagens regler om rätt att hålla allmänna handlingar hemliga befinnes tid efter annan för snäva. Nu föreslogs i en proposition (nr 149) dels beträffande upphandlingsärenden i statens affärsdrivande verk en förstärkning av sekretesskyddet för handlingarna genom förlängning av den möjliga sekretesstiden från två till fem år, dels ock ett för handlingar rörande signalskyddstjänsten utökad sekretesskydd. KU hemställde (utl. nr 18) om bifall till propositionen. Riksdagen följde utskottet (r. skr. nr 305).

I *vallagarna* föreslogs flera ändringar. Sålunda bifölls (KU utl. nr 9, r. skr. 137) en proposition (nr 53), vari i huvudsak föreslogs dels utsträckning från 18 till 30 dagar av tiden för röstmottagning före valdagen och jämkning i samband därmed av vissa tidsgränser, dels rätt för personal och passagerare å svenskt fartyg att i vissa fall rösta å fartyget utomlands, dels medgivande till sjukhusröstning även för personal som tjänstgör på sjukhuset, dels uppmjukning av reglerna om verkan av att valsedlar icke förvarats under stadgad försegling eller eljest på föreskrivet sätt därhän att valsedlarna icke skulle förklaras ogiltiga om skäligen anledning förekom till antagande att obehörig åtgärd icke vidtagits med dem, dels ock förtydligande av vissa regler av betydelse för bruket av s. k. riksvaledel.

Förslag om ändringar av *vallagarna* väcktes emellertid även genom motioner. I motionen I: 386 av hrr Birger Lundström, Torsten Bengtsson och Sven Aspling framhölls att genom beslut vid 1956 och 1957 års riksdagar borttogs i riksdagsordningen samt i lag om val till riksdagen och kommunala vallagen kravet på att äkta make, som vid valförrättningen (i vallokal) röstar för andra maken, själv skall vara röstberättigad, medan bestämmelsen härom för röstning inför röstmottagare, dvs på postanstalt, beskickning eller konsulat bibehölls. Vid sistnämnda slags röstning gäller dessutom, framhöll motionärerna, att den make som framlämnar valsedeln själv måste rösta samtidigt. Motionen utmynnade i en begäran om slopande av sistnämnda villkor. — Tiderna för vallokals öppethållande vid riksdagsmannaval har noggrant fixerats i 58 § lagen om val till riks-

dagen, medan i kommunala vallagen endast angivits vissa bestämmelser om främst längden av öppethållandet och i övrigt överlämnats åt de kommunala myndigheterna att själva bestämma tiderna för öppethållandet. Detta har medfört att valtiderna starkt varierat inom skilda kommuner och vid olika val. Länsstyrelserna bör emellertid enligt Kungl. Maj:ts i prop. 175/1961 uttalade mening verka för så stor enhetlighet som möjligt inom länen i detta hänseende. I propositionen tillfogades, att valtiderna för riksdagsmannaval i allmänhet borde kunna tillämpas. I motionerna I: 555 av hr Dahlberg m. fl. och II: 671 av hr Johansson i Trollhättan m. fl. föreslogs att reglerna för kommunala val skulle ändras så, att valen av stads- och kommunalfullmäktige samt landstingsmän obligatoriskt skulle förrättas inom samma tidsram som riksdagsmannavalen. — Röstberättigad som vistas utom riket, kan enligt 70 § lagen om val till riksdagen avlämna valsedel å svensk beskickning eller svenskt konsulat, som Konungen bestämmer. Motsvarande bestämmelse återfinnes i 35 § kommunala vallagen. I Schweiz tillåtes emellertid icke utländsk röstmottagning, vilket medfört att svensk röstmottagning under senare år icke anordnats där. I motion II: 467 föreslog nu hr Rimmerfors, att frågan om svensk röst avlämning i Schweiz måtte utredas genom utrikesdepartementets försorg. — KU behandlade samtliga dessa tre grupper av motioner i ett utlåtande (nr 13) och anbefalldes förslagen till Kungl. Maj:ts övervägande. Riksdagen följde utskottet (r. skr. nr 185).

Bland de *kommunala frågorna* märktes främst den från 1961 års riksdag uppskjutna propositionen (180/1961) om översyn av rikets indelning i borgerliga primärkommuner (*kommunindelningen*). Propositionen grundar sig som bekant på ett av indelningssakkunniga år 1961 i februari avgivet betänkande angående principer för en ny kommunindelning, vilket betänkande utmynnade i ett förslag till lag om kommunala samarbetsnämnder. Propositionen avsåg införande i 1919 års indelningslag av en tilläggsparagraf med innehåll att för varje län skall finnas en av Konungen fastställd plan utvisande lämpligaste kommunindelningen och att förslag till sådan plan eller ändring därav skall upprättas av länsstyrelse efter samråd med företrädare för kommunerna och vissa myndigheter. Lagförslaget antogs av riksdagen (r. skr. nr 64), sedan det tillstyrkts av KU (utl. nr 1). Samtidigt antogs de av utskottet i utlåtandet angivna principerna för uppgörande av planer för kommunindelning och ansågs besvarade ett stort antal motioner som behandlats i samband med propositionen. Utskottet uttalade i motiveringen, bl. a. att den indelningsreform, som kan väntas efter hand växa fram på grundval av indelningsplanerna, avses få helt frivillig karaktär och att statsmakterna borde verka för att samarbetsnämnder inrättades för varje område (kommunblock), som enligt indelningsplanen skall utgöra en ny kommun. Inrättandet av och deltagandet i samarbetsnämnd bör emellertid, framhöll utskottet vidare, vara frivilligt.

En annan mycket uppmärksammas kommunal fråga var frågan om *ersättning till kommunala förtroendemän*. Kungl. Maj:t föreslog i proposition (nr 71) bl. a. att kommunerna skulle få möjlighet att efter grunder, som kommunerna själva bestämde, allmänt och fullt ut gottgöra förtroende-

männen inte bara för kostnader på grund av uppdragen utan även för det arbete som är förenat med uppdragen. Ersättningsformerna föreslogs bli arvode för utfört arbete, traktamente, resekostnadsersättning och ersättning för särskilda utgifter. De i propositionen framlagda lagförslagen, avseende bl. a. ändringar i kommunallagarna, landstingslagen och den nya lagen om församlingsstyrelse antogs av riksdagen efter tillstyrkan av KU (utl. nr 15, r. skr. 159).

Även i ett annat avseende berördes de för de kommunala förtroendemännen gällande reglerna. I motion I: 199 av hr Ragnar Bergh och II: 301 av hrr Palm och Boman begärdes nämligen att riksdagen hos Kungl. Maj:t skulle anhålla om utredning av de för de kommunala förtroendemännen gällande jävsbestämmelserna. Det grundläggande stadgandet om *jäv för kommunala förtroendemen* återfinnes som bekant i 16 § första stycket kommunallagen och innehåller att fullmäktig ej må deltaga i behandling av ärende, som personligen rör honom eller någon honom närstående, som sägs i 4 kap. 13 § 2. rättegångsbalken om jäv emot domare. Motionärerna aktualiserade nu frågan om ändringar av de kommunala jävsreglerna i två avseenden; *dels* kunde det ifrågasättas att *begränsa* det för fullmäktige gällande jävet till att omfatta endast ledamoten och hans familj, *dels* borde beträffande ledamöter i kommunernas styrelse och nämnder jävet *utvidgas* till att omfatta i vart fall sådana jävsgrunder som anges i 4 kap. 13 § 4 och 9 punkterna rättegångsbalken. Utskottet, som lämnade en redogörelse för regeringsrättens praxis angående kommunala jäv efter ikraftträdandet av kommunallagen, avstyrkte motionerna. Riksdagen följde utskottet.

Municipalsamhällena är som bekant ställda på avskrivning. I en proposition (nr 12) föreslog Kungl. Maj:t riksdagen att antaga ett förslag till ny brandlag, att yttra sig över ett förslag till ny brandstadga och slutligen att antaga ett förslag till ny lydelse av 79 § kommunallagen. Ändringen av sistnämnda paragraf avsåg att borttaga möjligheterna till municipalsamhällsbildning för brandförsvarsändamål och att även beträffande existerande municipalsamhälle låta de kommunala uppgifterna inom brandförsvaret bli en uppgift för hela kommunen. Tredje lagutskottet (utl. nr 11) och, beträffande ändringen av 79 § kommunallagen, KU (utl. nr 6) tillstyrkte lagförslagen och fann ej anledning till erinran mot förslaget till brandstadga. Riksdagen beslöt i enlighet därmed (r. skr:er 127 och 135).

Den nya lagen om församlingsstyrelse har trätt i kraft den 1 januari 1963. I lagens 17 § 1 mom. andra stycket föreskrives att kungörelse om kyrkofullmäktigesammanträde skall anslås på visst sätt ävensom delgivas envar fullmäktig senast fyra söckendagar före sammanträdet. Beträffande *kyrkostämman* har i 37 § bl. a. föreskrivits, att vad i 17 § 1 mom. är stadgat med avseende å kyrkofullmäktige och deras sammanträden skall tillämpas, dock att vad som stadgas om fullmäktig (delgivningen med envar) i stället skall avse röstberättigad. Bestämmelsen har såunda enligt ordalydelsen den innebörden att *kungörelse om kyrkostämman* skall delgivas envar röstberättigad. Av vissa motiv till lagen framgår emellertid, att hittills tillämpat förfarande (utan delgivning) avsetts skola fortsättas. I en motion, II: 69, hemställde hr Staxäng, att riksdagen måtte för sin del besluta sådan ändring av den nya lagen om församlingsstyrelse, att det icke bleve erforderligt att del-

giva envar röstberättigad kungörelse om sammanträde med kyrkostämman. KU (utl. nr 10) fann det angeläget att lagtexten ändrades till överensstämmelse med lagstiftarens avsikt och framlade ett ändringsförslag. Mot utlåtandet avgavs emellertid reservation av samtliga socialdemokrater som deltagit i utskottsbehandlingen. Utskottets ändringsförslag bifölls av Andra kammaren men avslogs av Första kammaren. Till följd härav föll förslaget (sammanjämkning var ej möjlig), och den kritiserade lydelsen av ifrågasättande bestämmelse står således kvar.

Med anledning av en riksdagsskrivelse (381/1956) tillsattes år 1958 en utredning, som antog benämningen 1958 års utredning kyrka—stat. Enligt utredningens direktiv, som ansluter sig till uttalande i KU:s utl. nr 17/1956, har den att utföra ett förberedelse- och planläggningsarbete och att, sedan detta fullgjorts i sådan omfattning att det utgör en lämplig grundval för utredningens fullföljande i andra former, anmäla detta förhållande. Det avses att Kungl. Maj:t därefter skall besluta om det fortsatta utredningsarbetet. I motionen II: 630 föreslogs nu att riksdagen skulle hos Kungl. Maj:t hemställa om sådana ändrade direktiv för utredningen, att bl. a. utredning rörande genomförandet av *kyrkans skiljande från staten* komme att ingå i de sakkunnigas uppdrag. KU avstyrkte (utl. nr 3) och riksdagen avslog motionen.

KU:s dechargememorial (nr 17) uppvisar vissa intressanta förhållanden. Varken utskottet eller någon av reservanterna fann skäl för tillämpning av RF 106. § eller skäl till anmärkning jämlikt 107 §. Redogörelsen för dechargeärendena börjar under avd. C med ett för vederbörande statsråd positivt tillkännagivande om att utskottet beträffande exportlicenser för krigsmateriel enhälligt funnit sig sakna anledning till erinran av något slag. Därefter följer tre likaledes enhälliga negativa tillkännagivanden — uttalanden av den typ som brukat kallas omförmålan. Uttrycket »omförmålan» har emellertid i memorialet ersatts av ordet »tillkännagiva». Någon ändring av vederbörande erinrans valör torde dock icke därigenom vara avsedd. Denna framgår nämligen av de övriga ordalag utskottet använder.

De tre enhälliga 'negativa tillkännagivandena' inleds med det bekanta ärendet angående dåvarande utrikesministerns »atomklubbstal». Denne hade den 26 oktober 1961 i Förrenta nationernas politiska utskott framlagt en plan om en atomfri klubb. I 54 § RF föreskriven rådplägningsmed utrikesnämnden hade emellertid före talet ej förekommit beträffande planen. Utskottet uttalade, att planen tillhörde den kategori spörsmål i vilken rådplägningsmed utrikesnämnden bör äga rum. Utskottet angav därefter vissa omständigheter, som kunde anses utgöra förklaringar till underlåtenheten, och uttalade, att ehuru utskottet ej fann skäl att framställa någon anmärkning i anledning av att nämnden ej hörts, utskottet dock ansåg sig icke kunna underlåta att understryka betydelsen av att nämnden hördes i alla de fall, då dess medverkan bör äga rum enligt paragrafen. Riksdagsdebatten i frågan kom i stor utsträckning att röra sig om huruvida uttalandet innebar klander eller ej. Från regeringshåll betonades att utskottet ej funnit skäl att framställa någon anmärkning, medan oppositionens talesmän underströk att ordet anmärkning i detta sammanhang åsyftade anmärkning jämlikt 107 § och därför ej förtog verkan av utskottets uttalande om betydelsen av att utrikesnämnden alltid hördes då grundlagsenligt så borde ske.

Det tredje enhälliga tillkännagivandet avser att till revisor i ett ställtigt aktie-

bolag utsetts en byråchef i försvarsdepartementet, trots att den honom överordnade statssekreteraren i samma departement valts till styrelsesuppleant i bolaget. Utskottet klandrade förfarandet dels ur synpunkten av att till revisor icke må utses den som intager en i förhållande till styrelseledamot underordnad eller beroende ställning (107 § aktiebolagslagen), dels ock ur synpunkten av att det enligt utskottets mening genom uppdragen tillskapats ett i vad gäller arbetet inom Kungl. Maj:ts kansli ur principiella synpunkter icke lämpligt beroende-förhållande.

Det fjärde enhälliga tillkännagivandet gäller det tidigare refererade ärendet angående utgivningsbevis för tidningen *Extrapressen*.

I sex fall avgavs reservationer med förslag till erinran. Dessa fall, i vilka majoriteten således avlog förslagen om att utskottet skulle finna anledning till erinran, rörde befogenheten att använda vissa medel för utbildningen av s. k. gymnasieingenjörer, grundlagsenligheten (§ 54 RO) av att till 1961 års riksdags höstsession avlämnats prop. (nr 107) angående en reform på beskattningens område (det s. k. skattepaketet), beslut om vägrad förhandlingsrätt i visst fall för syndikalistiska organisationer, det förhållandet att statssekreteraren i kommunikationsdepartementet under år 1961 varit förordnad till ledamot av och ordförande i representantskapet för statens aktier i ABA, viss fråga om underlåtenhet att delgiva riksdagsutskottet en norsk framställning av betydelse för behandlingen av en proposition (199/1961 ang. avvecklingen av verksamheten vid det statliga skifferoljebolagets anläggningar i Kvarntorp) samt tillstånd för bank att anordna utlottning av penningbelopp. I vissa fall innehåller emellertid även majoritetens motiveringar principiellt viktiga uttalanden, såsom beträffande 'skattepaketet' och Kvarntorpsfrågan.

Höstsessionen. RF § 57 st. 2 omtalar att kommunerna må för »egna behov» utöva beskattningsrätt. Menigheternas egna behov är, enligt Malmgrens grundlagskommentar, sådana uppgifter som blir gemensamma för kommunmedlemmarna därigenom att de uppstår såsom en naturlig följd av samboendet. Staten anses emellertid kunna genom särskilda författningar uppdraga åt kommunerna att handhava olika uppgifter, vilka på detta sätt blir kommunala behov. I proposition (nr 191) om rätt för kommun att bistå utländska studerande anförde departementschefen att såsom kommunala angelägenheter anses också sådana angelägenheter som kommun i lag eller författning bemyndigats att ombesörja. Departementschefen fortsatte: »Genom ... bemyndigandet blir angelägenheten kommunal och kostnaden därför ett kommunalt behov. För detta behov har kommunen beskattningsrätt, därest åläggandet eller bemyndigandet tillkommit i den ordning § 57 andra stycket regeringsformen föreskriver, nämligen genom en av Kungl. Maj:t och riksdagen gemensamt stiftad lag. Enligt min mening utgör därför grundlagsstadgandet intet hinder för att i särskild lag bemyndiga kommuner att medverka i det internationella hjälparbetet, trots att detta eljest inte kan anses vara en kommunal angelägenhet.»

På grundval av detta principiella betraktelsesätt föreslog Kungl. Maj:t, att *kommun och landstingskommun skulle beträffande dem som i anslutning till svenskt utvecklingsbistånd vistas i kommunen för studier eller annan utbildning, äga vidtaga åtgärder i syfte att underlätta deras vistelse där och främja deras välfärd och trivsel*. Förslaget avsåg i första hand att kommunerna skulle erhålla rätt att vidtaga åtgärder av socialt eller kurativt slag, såsom tillhandahållande av kost, bostäder, studielokaler och samlingslokaler för studerande från utvecklingsländerna. KU (utl. nr 21) tillstyrkte proposition, och den bifölls också av riksdagen (r. skr. 415).

Stadgan den 21 februari 1941 (nr 98) om *ersättning för riksdagsmannapuppdragets fullgörande* och de år 1960 ändrade bestämmelserna om *riksdagsmannapensioner* underkastades en i vissa stycken genomgripande revidering genom riksdagens bifall (r. skr. nr 414) till vad KU i sitt betänkande

nr 20 föreslagit. Bland nyheterna märkes, att riksdagsmannaarvodets grundbelopp höjes från 24 000 till 26 000 kr. Med rörliga tillägg kommer efter höjningen arvodets bruttobelopp att år 1963 utgöra cirka 32 200 kronor.

Arvodet har länge varit konstruerat som ett årsarvode men har enligt stadgan icke skolat utgå förrän från och med den dag riksdagsmannen tagit plats i riksdagen. Denna regel har nu ändrats därhän, att arvode utgår från och med den månad då riksdagsmannen *skall* taga plats i riksdagen, dock ej för tid innan han blivit ledamot. I anslutning härtill har även bestämts att arvodet skall utgå till och med den månad då riksdagsmannauppdraget upphör. Enligt förut gällande regel upphörde arvodet, då uppdraget upphörde. I praxis hade dock en uppmjukning av denna regel skett, då vid ledamots dödsfall dödsboet redan hunnit uppbära arvodet för ifrågavarande månad.

Bland övriga ändringar märkes, att riksdagsmannauppdraget nu medför rätt till grupplivförsäkring med 25 000 kr. samt att det månatliga traktamentet under sessionstiden höjts till 705 kr. för månad. Införandet av den nya förmånen rätt till grupplivförsäkring har skett på grundval av den uppfattningen, att när i 23 § RO talas om att ledamot av riksdagen äger av statsmedel åtnjuta arvode och reseersättning, begreppet arvode måste anses innefatta ej endast årsarvodet utan även andra förmåner, vilka kan anses utgöra ersättning för uppdragets utövande. Som bekant har redan förut rätt till egenpension (1947) och efterlevandepension (1952) tillerkänts riksdagsmännen, utan att detta ansetts strida mot grundlagsstadgandet. — En principiellt viktig nyhet är en bestämmelse i stadgans 1 § 3 nkom. att om riksdagsman, som fyllt 65 år, uppbär tilläggspension jämlikt lagen om allmän försäkring eller egenpension på grund av anställning i allmän tjänst, han skall vidkännas avdrag å arvodet med pensionens belopp, dock högst med hälften av arvodet. — Reglerna i den nya lagen om allmän försäkring medför att arvodet grundar rätt till tilläggssjukpenning (sådan har förut utgått endast för anställningsinkomst). Den sjukpenning till vilken arvodet grundar rätt höjes sålunda från grundsjukpenningens belopp (förut 3 kr) till högsta möjliga sjukpenning (28 kr om dagen). Förhållandet har föranlett revidering av reglerna om avdrag vid sjukdom och annan frånvaro. Avdraget per dag har bestämts till två tredjedelar av arvodet (offentligt uppdrag föranleder dock ej avdrag). De första femton dagarna av »annan frånvaro» är dock fria från avdrag.

Beträffande riksdagsmannapensionerna må först nämnas, att riksdagsman som avgått fått möjlighet till pension redan vid 65 år, därigenom att temporär pension för tid mellan 65 och 67 år kan beviljas. Detta gäller dem, vars riksdagsår ej ger rätt till 'gammal' riksdagsmannapension (arvodet är fr. o. m. år 1960 pensionsgrundande inom den allmänna tilläggspensioneringen). Finnes sådan rätt, sker den temporära höjningen i detta riksdagens egna pensionssystem, vilket redan från början haft pensionsåldern 65 år. Bland övriga nyheter inom pensioneringens område märkes, att den år 1960 införda 'tabellen' som reducerade antalet intjänta pensionsgrundande år borttagits och att i samband därmed en ny reduceringsregel införts, gemensam för dem som vid sidan av (den gamla) riksdagsmannapensionen uppbär allmän tilläggspension eller egenpension på grund av anställning i allmän tjänst. Slutligen är i detta sammanhang att notera, att även änklingar till riksdagskvinnor nu erhållit rätt till efterlevandepension, att skäligen sådan pension kan beviljas fränskild make till riksdagsledamot samt att pension i princip skall beviljas såväl bröststarvingar som adoptivbarn men att beloppet av pensionen kan sänkas med hänsyn till beloppet av andra till barnet utgående pensioner. — De nya reglerna trädde i kraft den 1 januari 1963, dock att tillämpning av regeln om pensionsavdrag på arvodet ej i något fall skall ske förrän från och med den 1 januari 1965 eller under mandatperiod som för vederbörande börjat före den 1 januari 1963.

Slutligen skall noteras att två vid föregående års riksdag väckta men till 1962 års riksdag uppskjutna motioner om införande i riksdagsstadgan av bestämmelser i syfte att ernå *en effektivare budgetbehandling* nu upptogs till behandling (KU:s utl. nr 22). Utskottet avstyrkte motionerna, ehuru

med en välvillig skrivning. Med hänsyn till att författningsutredningens slutbetänkande kunde väntas föreligga våren 1963, ansåg sig utskottet icke nu böra förordna någon revision av gällande bestämmelser angående riksdagens budgetarbete. Riksdagen följde utskottet.

Erling Green

Konstitutionella och kommunala frågor förelagda 1963 års riksdag. Väntan på författningsutredningens förslag har påtagligt sänkt motionsaktiviteten på det konstitutionella området under senare år. Årets riksdag utgör inte något undantag. Årets motioner av statsrättsligt intresse är inte många och berör knappast de större frågor, som författningsdebatten i pressen kretsat kring.

Från 1962 års riksdag har följande ärenden uppskjutits för behandling vid årets riksdag:

Likalydande motionerna I: 89 av fru Segerstedt-Wiberg och II: 122 av herr von Friesen om reglering av riksdagstjänstemännens avlöningsförhållanden.

Motion II: 420 av herr Bohman m. fl. angående överenskommelse med främmande makt innebärande ömsesidig suveränitetsbegränsning.

Likalydande motionerna I: 515 av herr Bengtsson m. fl. och II: 629 av herr Hedlund m. fl. om ökat rättsskydd för den enskilde i skatteärenden.

Frågor väckta vid 1963 års riksdag:

Konstitutionella. Likalydande motionerna I: 187 av herrar Ekegren och Torsten Andersson och II: 222 av herrar von Friesen och Braconier om stärkande av riksdagens ombudsmäns ställning.

Motion II: 321 av herr Ohlin m. fl. om en utredning rörande JO-ämbetets organisation och personalbehov.

Likalydande motionerna I: 306 av herr Arvidson m. fl. och II: 359 av herrar Fröding och Anners angående JO-ämbetets organisation.

De till konstitutionsutskottet hänvisade motionerna rörande riksdagens ombudsmän och rättsskydd i skatteärenden har givit anledning till ett sammansatt utskott. Första lagutskottet hänvisade för sin del JO:s framställning om ändring i 24 § instruktionen för ombudsmännen till det sammansatta utskottet och bankoutskottet hänvisade vissa personal- och anslagsfrågor till gemensam behandling. Härigenom har det ganska ovanliga inträffat att riksdagen fått ett av tre utskott sammansatt utskott. Genom denna form får de relativt omfattande frågorna rörande ombudsmannaämbetena en enhetlig beredning.

Motion II: 361 av herr Spångberg m. fl. om utbyte i grundlagarna av ordet »Konungen» mot ordet »statschefen».

Likalydande motionerna I: 307 av herr Georg Carlsson och II: 358 av herr Börjesson i Falköping om rätt till genmäle i tidningspressen.

Motion I: 467 av herr Sundin m. fl. om förslag till 1964 års riksdag

angående förlängning eller omläggning av den s.k. allmänna motionstiden.

Motion II: 360 av herr Hamilton om ändring av § 21 riksdagsstadgan.

Allmänna val. Kungl. prop. ang. vissa ändringar i vallagstiftningen har avlämnats i början av mars månad.

Likalydande motionerna I: 1 av herr Dahlberg m. fl. och II: 1 av herr Haglund m. fl. om sänkning av rösträttsåldern m. m.

Likalydande motionerna I: 98 av herrar Thorsten Larsson och Ernst Ohlsson och II: 115 av herrar Wahrendorff och Svensson i Vä om slopande av kravet att valsedel upptar valbart namn m. m.

Likalydande motionerna I: 188 av herrar Kristiansson och Mossberger och II: 221 av herr Bengtsson i Halmstad angående ytterkuvert till äktamakeförsändelse.

Kommunala frågor. Likalydande motionerna I: 97 av herrar Adolffson och Lager och II: 114 av herr Holmberg m. fl. om slopande av kyrkofullmäktigeinstitutionen.

Likalydande motionerna I: 190 av herrar Yngve Nilsson och Arvidson och II: 223 av herrar Nilsson i Bästekille och Darlin om vidgning av kommunernas bestämmanderätt över hamntaxorna.

Likalydande motionerna I: 265 av herrar Arvidson och Per Petersson och II: 317 av herr Hedin m. fl. om utredning rörande bestämmelserna om jäv för kommunala förtroendemän.

Slutligen kan anmärkas, att ett initiativ tagits från konstitutionsutskottet rörande TV-utsändning av kammardebatter. Från Sveriges Radios sida har framförts önskemål att TV utöver sändningar av större debatter också skulle få möjlighet att fortlöpande följa riksdagsarbetet i kammarplena. Utskottet har föreslagit att sådana sändningar får äga rum under innevarande år.

Hans Meijer

Till tolkningen av RF § 110. Å s. 435—450 i denna tidskrifts årg. 1962 har numera framlidne aktuarien Hjalmar Fredelius publicerat en artikel rörande riksdagsledamöters immunitet, som ofrånkomligen måste föranleda ett par kommentarer. Artikeln innehåller främst en redogörelse för de olika faserna i det bekanta målet Torgny André mot Valdemar Svensson i Ljungskile rörande skadestånd för ärekränkning — vilket mål vad avser frågan om Svenssons immunitet såsom riksdagsman avgjordes genom Högsta domstolens beslut den 5 december 1960 (se NJA 1960: s. 758) — samt för målets efterverkningar i riksdagen. I redogörelsen har emellertid inströtts en rad märkliga uttalanden, uppenbarligen föranledda av ett starkt känslomässigt engagemang för en annan tolkning av RF § 110 än den som Högsta domstolen omfattat. Enligt nämnda beslut avser förbudet i RF § 110 att utan vederbörande kammares medgivande ställa riksdagsman »under tilltal» för bl. a. yttranden, fällda i egenskap av riksdagsman, ej civil talan om ersättning för skada föranledd av sådant yttrande.

I sin artikel gör sig Fredelius skyldig till en rad missförstånd. Försök skall göras att här tillrättalägga några av dessa.

Högsta domstolens beslut har ej karaktären av en grundlagsförklaring enligt RF § 83. För en sådan fordras samma formella procedur som vid en grundlagsändring. Denna metod att explicera grundlagen har för övrigt numera helt kommit ur bruk.

I förevarande fall är helt enkelt fråga om ett avgörande av Högsta domstolen i anledning av besvär av enskild part. Det hör till den dagliga rutinen i domstolsarbetet, att domstolar i samband med sitt dömmande har att tolka innebörden av olika begrepp i lagar och författningar av skilda slag. I detta mål gällde tolkningsfrågan innebörden av ordet »tilltal» i RF § 110. Uppgiften att närmare bestämma vad som skall förstås med »tilltal» i detta grundlagsbud är till sin karaktär icke annorlunda än andra tolkningsfrågor domstolarna ständigt ha att besvara.

Fredelius förfäktar den meningen att domstolarna icke skulle äga ingå på tolkning av grundlagsparagrafer. Denna ståndpunkt är så uppenbart orimlig, att den knappast förtjänar bemötas. Om en domstol, för att avgöra ett under dess jurisdiktion hörande mål, måste prejudiciellt taga ställning till hur en viss grundlagsbestämmelse skall förstås, kan den självfallet icke skjuta målet från sig under förklaring att med detta mål kan domstolen ej taga befattning, enär det inrymmer en fråga om grundlagstolkning. Domstolsmedlemmar, som skulle förfara på dylikt sätt, kunde icke undgå åtal för tjänstefel.

Föreställningen att endast riksdagen skulle kunna tolka grundlagarna saknar allt statsrättsligt underlag. Riksdagen tillämpar i sitt dagliga arbete en mängd olika grundlagsbud och måste då taga ställning till dessas närmare innebörd. Därvid ställes den mången gång inför vanskliga spörsmål. På alldes samma sätt nödgas också Kungl. Maj:t att för sitt vidkommande i en mängd situationer tolka grundlagarna. Även andra myndigheter ställas i sitt arbete inför uppgiften att tillämpa och tolka grundlagsregler. Riksdagen har icke någon exklusiv befogenhet att uttala sig om grundlagarnas rätta innebörd.

Vidare gör Fredelius gällande att genom Högsta domstolens grundlagstolkning ett helt nytt rättsläge inträtt. Situationen är emellertid den, att genom Högsta domstolens prejudikat en latent rättslig fråga, som tidigare icke blivit underkastad prövning, nu blivit besvarad. Rättsläget kan sägas, teoretiskt sett, ha varit detsamma före som efter detta prejudikat. Vad som skett är att säkrare kunskap nu vunnits om bestämmelsens innebörd.

Vad gäller själva rättsfrågan de lege ferenda kan den icke anses så solklar, som framställningen i artikeln giver vid handen. Bakgrunden till RF § 110 är uppenbarligen att riksdagsman icke av ingripanden av straffprocessuell eller straffrättslig karaktär riktade mot hans person skall hindras i utövandet av riksdagsmannaskapet. Därmed är ingalunda sagt att vid en konflikt mellan intresset av att riksdagsledamot skall kunna yttra sig fritt utan att behöva befara ekonomiska påföljder och enskilds intresse av att ej utsättas för årekränkning det förra intresset i varje situation skall givas företräde. Detta visst icke lättlösta spörsmål överväges nu närmare av författningsutredningen, och jag avstår från att uttala någon personlig mening om denna rättspolitiska fråga.

Det kan tilläggas att, som naturligt är, det bland riksdagsmännen finns en utbredd opinion för att stärka den egna ställningen och öka immunitetsskyddet, även om det måste ske på enskildas bekostnad. Dock bör påpekas, att meningarna inom riksdagen långtifrån varit så onyanserade, som det delvis ensidiga referatet i artikeln kan giva vid handen. Bl. a. har Per Edvin Sköld bestämt uttalat sig för en noggrann avvägning av olika berörda intressen på förevarande punkt.¹

Att riksdagen beviljat Svensson viss ersättning av statsmedel för hans kostnader i samband med målet kan på intet sätt fattas som ett ställningstagande vare sig mot eller för Högsta domstolens grundlagstolkning. Snarare torde man få se beslutet som ett uttryck för att riksdagen funnit det naturligt att icke en ensam riksdagsman skall personligen behöva bära kostnaden för erhållande av ett riksdagsrättsligt så väsentligt prejudikat som det förevarande.² Medlen ha också utgått från anslaget för övriga omkostnader för riksdagen (se Banko Utsk. 1962: 11).

Gustaf Petrén

Folkomröstning. Val. Den 28 oktober 1962 ägde en *folkomröstning* rum i Frankrike om president de Gaulles förslag till ändring av §§ 6 och 7 i 1958 års författning. Förslaget innebär att Frankrikes president skall väljas i allmänna val i stället för av den i författningen föreskrivna elektorsförsamlingen; absolut majoritet krävs vid den första valomgången, och om ingen kandidat uppnår detta skall valet i en andra omgång komma att stå mellan endast de två som erhållit mest röster och som inte avstår från att fullfölja sin kandidatur. Liksom tidigare blir mandattiden sju år, och senatens talman skall även i fortsättningen fungera som tillfällig president om den ordinarie avlider eller inte kan utöva sitt ämbete. Förslaget, som beämpades av alla större partier utom det gaullistiska UNR (Union pour la Nouvelle République), erhöll majoritet i Frankrike och de fyra utomeuropeiska departementen med 13.053.234 röster (62,1 %) mot 7.964.478 nejroster (37,9 %). Valdeltagandet uppgick till 76,9 %, och ja-rösterna erhöll därför inte den majoritet av antalet röstberättigade som de Gaulle stundom antagits kräva för att kvarstanna (förslaget stöddes av 46,5 % av de röstberättigade mot 28,4 % för nejfronten).

Den 18 och 25 november 1962 förrättades *val till Frankrikes nationalförsamling*. Valrörelsen präglades av samma motsättningar som folkomröstningskampanjen. Alla de äldre partierna, som framtingat nyvalen genom att deras deputerade i början av oktober antagit ett missstroende votum mot ministären Pompidou, stod mer eller mindre kritiska mot de Gaulles politik, som helhjärtat understöddes av blott UNR och dess nybildade vänsterfraktion, UDT (Union Démocratique de Travail). Endast socialistpartiet (SFIO, Section Française de l'Internationale Ouvrière) och delar av det radikala partiet var dock beredda att gå så långt i sin opposition mot regimen att man accepterade sådana överenskommelser med

¹ Se AK 14/12 1960 (nr 30 s. 124—125).

² Jfr debatten i AK 4/4 1962 (nr 14 s. 180—182).

kommunisterna som valsyste­met framtvingade om man ville begränsa UNR:s frammarsch. Den franska varianten av majoritetsval i enmanskretsar, med dess krav på absolut majoritet i första omgången och relativ majoritet i den andra, medför som bekant, att mindre, någorlunda närstående partier för att i någon mån kunna hävda sig inför det andra och som regel avgörande valtillfället måste ingå överenskommelser på det nationella planet om att genomgående satsa på den kandidat i varje valkrets inom respektive gruppering som varit framgångsrikast vid den första valomgången. Samverkan av detta slag med kommunisterna vägrade framför allt två av de större oppositionspartierna att medverka till, nämligen de katolska folkrepublikanerna (MRP, Mouvement Républicain Populaire) och de oberoende konservativa (CNI, Centre National des Indépendants). Vid 1958 års val hade denna inställning delats även av socialisterna och radikalerna, och kommunisterna hade varit helt isolerade.

Valdeltagandet var vid första valomgången lägre än vid något parlamentsval sedan 1881 (68,7 %) men ökade något vid andra omgången (72,1 %).

En jämförelse med valet 1958 kräver ett par upplysningar om förändringar i partibilden. Républicains indépendants kallar sig en utbrytning ur CNI av främst sådana konservativa som motsatt sig misstro­endevotum mot ministären Pompidou. Under rubriken yttersta vänstern återfinns olika utbrytningar ur SFIO:s vänsterflygel, kompletterade med en del framträdande vänsterradikaler. Yttersta högern betecknar kvarlevorna av poujadismen och Algerie française-rörelsen.

Nedan anges partiernas röstetal och procentuella väljarandelar vid de båda valomgångarna i 1958 och 1962 års val samt mandatfördelningen efter den andra valdagen vid de båda valen.

	1958		1962	
	1:a valomg.	2:a valomg.	1:a valomg.	2:a valomg.
Ytt. hög.	669.518 (3,3 %)	—	159.682 (0,9 %)	—
CNI	4.092.600 (19,9 %)	4.250.039 (23,6 %)	1.660.896 (9,1 %)	1.125.988 (7,4 %)
UNR	3.603.958 (17,6 %)	4.769.052 (26,4 %)	798.092 (4,4 %)	241.853 (1,7 %)
MRP	2.378.788 (11,7 %)	1.365.064 (7,6 %)	5.847.403 (31,9 %)	6.165.929 (40,5 %)
Radikaler	983.201 (4,8 %)	362.784 (2,0 %)	1.635.452 (8,9 %)	806.908 (5,3 %)
Centre gauche	1.364.788 (6,8 %)	1.035.625 (5,8 %)	81.627 (0,5 %)	51.164 (0,4 %)
SFIO	3.167.354 (15,6 %)	2.484.417 (13,8 %)	679.812 (3,7 %)	635.712 (4,2 %)
Ytt. vänstern	347.298 (1,4 %)	—	705.186 (3,8 %)	432.389 (2,8 %)
Kommunister	3.882.204 (18,9 %)	3.741.384 (20,7 %)	2.319.662 (12,6 %)	2.304.330 (15,2 %)
			449.743 (2,4 %)	183.844 (1,2 %)
			3.992.431 (21,8 %)	3.243.041 (21,3 %)

Kravet på absolut majoritet för att avgöra valet redan vid den första valdagen medför som regel att i det alldeles övervägande antalet valkretsar en andra valomgång kommer till stånd. Främst genom UNR:s dominans blev dock denna gång 96 mandat besatta redan vid första valet mot 39 vid 1958 års val.

Genom valsamverkan mellan socialister och kommunister blev den andra valomgången i 161 kretsar en duell mellan UNR och något av vänsterpartierna. Av dessa var kommunisterna ensamma vänsterrepresentanter i 103 kretsar men förlorade i alla utom 13. Av de 58 duellerna mellan socialisterna och UNR vann däremot socialisterna 35. Kommunisterna bidrog vidare till oppositionsmåns val genom att ensidigt dra tillbaka sina egna kandidater till förmån för 10 radikaler, 2 folkrepublikaner och 3 oberoende konservativa.

UNR:s för franska förhållanden enastående valframgång, som gör dess partigrupp till den största parlamentsgrupp som någonsin funnits i nationalförsamlingen, framstår som än mer markant om man tar hänsyn till de 33 konservativa républicains indépendants som valts i gaullismens namn, även om de kommer att bilda en egen grupp i nationalförsamlingen, och till de övriga deputerade som kvarstår i sina gamla partigrupper men under valkampanjen angav sin progauillistiska hållning genom att ansluta sig till den s.k. Association pour la Ve République (7 folkrepublikaner och 2 radikaler).

Den personella omsättningen i nationalförsamlingen blev också betydande: 225 av de 465 deputerade i den nya församlingen är debutanter. Av de 280 ledamöter som röstade för misstroendevotum mot ministären Pompidou återkommer endast 113. Endast 8 kvinnliga kandidater valdes. De största yrkesgrupperna i nationalförsamlingen blir enligt preliminära uppgifter tjänstemän (53), småföretagare, affärsmän och direktörer (50), läkare och apotekare (49), advokater (45), lärare på alla stadier (45), jordbrukare (42), ingenjörer (17), arbetare (15) och journalister (14).

Krister Wahlbäck

Afrikastudier. Sverige och Norden har fått sitt eget Afrikainstitut i Uppsala — om även ännu så länge i provisoriskt tillstånd. Inrättandet av institutet kan öppna dörrarna till ett nytt för de flesta svenska forskare orört område. I anslutning därtill kan det finnas anledning att stanna inför den situation som den i hög grad internationella Afrikaforskningen befinner sig i, dessutom några av de problem som kan utgöra lämpliga studieobjekt samt slutligen några av de teorier och metoder som använts i de studier som hittills presenterats.

Det råder ingen tvekan om att den motion med hemställan om inrättandet av ett Afrikainstitut i Sverige, som väcktes vid vårriksdagen 1961 var en av frukterna av det engagemang som svensk opinion tagit i utvecklingsländernas problem. Motionen hänsköts till den utredning som under professor Sune Carlsons ordförandeskap sysslade med biståndet till utvecklingsländerna. De förslag som presenterades i utredningsbetänkandet upptogs i Uppsala universitets riksdagspetita för budgetåret 1962/63. Detta

ledde dock inte till någon åtgärd, men en utredning rörande Afrikainstitutets vid Uppsala universitet definitiva organisation fr. o. m. budgetåret 1963/64 förordades i proposition nr 100 år 1962. Riksdagen beslöt i enlighet med propositionen och anvisade dessutom ett reservationsanslag för institutets provisoriska verksamhet till 1 juli 1963. Den kommitté som tillsattes för att fullgöra utredningsuppdraget avslutade sitt arbete i augusti 1962.

Institutet i Uppsala är en nyhet för Skandinavien. Däremot har i europeiska länder med kolonialtraditioner Afrikaforskning pågått i årtionden. I dessa länder har den på sistone givits en allt större omfattning och delvis också en ny inriktning, vilken pekar bort från den i flera länder vanliga »policy-orienterade» forskningen.

Detta är märkbart speciellt inom västtysk forskning där man kan notera ett ökat inflytande från modern amerikansk samhällsvetenskap.

I Västtyskland har intresset för Afrika verkligen spirat och bl. a. satt resultat i utvidgad forskningsaktivitet vid Deutsche Afrika-Gesellschaft i Bonn samt i inrättandet av ett s. k. u-landsinstitut i Saar.

Den franska forskningen har varit koncentrerad till Paris, men ända till på sistone har franska samhällsforskare mer eller mindre avrått från att ge sig i kast med Afrikastudier, varför de statsvetenskapliga arbeten som gjorts rörande de franska territorierna till största delen är skrivna av amerikanska forskare. Fransmännen upprättade emellertid ett flertal universitetsinstitutioner i de olika kolonierna. Dessa har nu tagits över av afrikanerna även om samarbetet med Frankrike fortfarande är nära.

Även i Belgien har den vetenskapliga forskningen rörande Afrika varit av begränsad omfattning. De två senaste åren har detta inte minst haft sina politiska skäl. Desto större intresse för Afrika har däremot holländarna visat. Såväl vid universitetet i Rotterdam som vid Leiden-universitetet har stora Afrikaprogram lanserats.

I de länder som haft erfarenhet av kolonier i olika världsdelar har studier rörande Afrika i en del fall kombinerats med institut som söker sitt arbetsfält även utanför Afrika. I Amsterdam existerar sålunda sedan en lång tid tillbaka det s. k. Tropikinstitutet.

Liknande institut finns även i England. De mest kända är de två Institute of Commonwealth Studies i Oxford och London, som länge varit centra för vetenskaplig forskning rörande samväldesländerna. I övrigt har Afrikastudier under det senaste årtiondet introducerats vid flera andra universitet i England, t. ex. Birmingham, där man koncentrerar sig på studier rörande Västafrika.

Signifikativt är att England genom sin traditionella indelning i forskningsgrenar vid universiteten berörts minst av inflytanden från modern amerikansk samhällsforskning. En intressant kompromiss mellan en traditionell brittisk historisk och en modern amerikansk statsvetenskaplig metod är George Bennetts och Carl Rosbergs¹ studie av valet i Kenya 1961. Boken är en utmärkt framställning av orsakerna till den nuvarande partistrukturen samt villkoren för en politisk valkampanj i ett av utvecklingsländerna.

¹ G. Bennett—G. Rosberg: »The Kenyatta Election 1960—61», Oxford University Press 1961.

Vid en jämförelse mellan de tre kolonialmakterna, England, Frankrike och Belgien uppvisar det förra landet nästan dubbelt så många Afrikaforskare som de bägge andra tillsammans. En siffra från 1953 ger en antydning därom²:

Antalet Afrikaforskare registrerade i:

England	Frankrike	Belgien
124	50	20

Förutom vid ovannämnda universitet har forskning rörande Afrika i Västeuropa bedrivits i Rom och Neapel samt i Portugal. I det senare landet har forskningen emellertid nästan uteslutande varit avsedd att främja Dr Salazars kolonialpolitik.

Afrikastudierna har också expanderat bakom järnridån de två senaste åren. De mest betydande instituten i Sovjetunionen är knutna till universiteten i Moskva och Leningrad.³ Ännu så länge tycks de ryska forskarna dock vara mycket beroende av västerländska och afrikanska källor. Men ryssarnas frammarsch på området är betydelsefull och inte minst har chefen för Afrikainstitutet i Moskva, I. I. Potekhin, medverkat därtill.

I Asien har forskning rörande den afrikanska kontinenten haft sitt centrum vid universitetet i New Delhi som haft ett eget institut sedan 1955.

Även om Västeuropa haft den kvantitativt största vetenskapliga produktionen om Afrika har de ur statsvetenskaplig synvinkel mest betydelsefulla arbetena på sistone kommit från amerikanska forskare. Här behöver bara nämnas sådana namn som David Apter, James Coleman och Gabriel Almond, vilkas arbeten alla på sitt sätt varit banbrytande.⁴

Det är nu drygt tio år sedan Ford Foundation lanserade sitt första Afrikaprogram, en milstolpe i Afrikaforskningens historia.

De stora privata vetenskapliga fondernas betydelse för forskning i USA kan inte nog framhållas. Deras vilja att satsa medel på nya forskningsområden och oprövade idéer har gjort frontier-andan till en realitet inom samhällsvetenskaplig forskning i USA. Fonderna har också bidragit till att skapa en större flexibilitet mellan de vid skilda universitetsinstitutioner bundna forskningsgrenarna. För amerikanska humanister såväl som samhällsvetare har Afrika framstått som ett stort laboratorium och de amerikanska universiteten — privata såväl som statliga — har heller inte varit sena att inrätta speciella Afrikainstitut.

Sådana existerar nu vid ett tiotal universitet i USA. Världens bäst utrustade Afrikainstitut är knutet till det statliga University of California i Los Angeles (UCLA). Tack vare universitetets stora ekonomiska resurser

² African Studies Bulletin, New York, Vol. II, nr III, 1958, J. Coleman: »African Studies in Europe».

³ Ibid., Vol. V, nr I, 1962, M. Holdsworth: »African Studies in USSR».

⁴ David Apter: »The Gold Coast in Transition», Princeton, N. J. 1955.

— »The Political Kingdom in Uganda», Princeton, N. J. 1961.

James Coleman: »Nigeria, Background to Nationalism», University of California Press, Berkeley, 1958.

Gabriel Almond—James Coleman: »The Politics of the Developing Areas», Princeton, N. J. 1960.

samt goda lärarkrafter har UCLA blivit ett alltmer eftertraktat mål för studenter intresserade av Afrika. Genom sin nära kontakt med fredskårens arbete kan universitetet t. ex. erbjuda undervisning i varje afrikanskt språk som bakgrund för studenter som ämnar bedriva forskning eller undervisning i Afrika.

Förutom vid UCLA bedrivs forskning rörande Afrika bl. a. vid Northwestern University, Boston University, Columbia samt vid Johns Hopkins och Howard University.

Men det översvallande intresse för Afrika som inte minst varit en återklang av tidningarnas rubriker, vilka givit utvecklingsländernas problem allt större vikt, tycks nu vara i avtagande — åtminstone i USA. För amerikanerna har Latinamerika med Castros Cuba blivit av allt mera strategisk betydelse och man kan förvänta att amerikanska forskningsmedel i ännu större utsträckning än tidigare kommer att ägnas Latinamerika. En antydning därom är att en av de stora privata fonderna för det kommande året beslutat satsa mer pengar på Latinamerika än Afrika.

Ännu har inget sagts om de Afrikastudier som bedrivs i Afrika. Det mest omfattande programmet torde vara knutet till University College of Ghana i Accra. Andra universitet där betydelsefulla studier rörande Afrika genomförs är Ife University i Ibadan, University of East Africa i Makerere, Rhodes-Livingstone Institute i Lusaka samt University of Dakar.

Av naturliga skäl har alla dessa universitet starkt influerats av organisation och institutioner i de länder de varit beroende av. Men den starka vågen av nationalism i flera av de nya staterna har ställt universitetslärare inför problemet huruvida de skall söka sig en egen väg oberoende av erfarenhet från Västeuropa och USA, m. a. o. »afrikanisera» forskning och undervisning, eller om de skall fortsätta att använda västerländska metoder och teorier och ge dem ett afrikanskt innehåll, d. v. s. fortfarande associera sig med den intellektuella traditionen i Västerlandet.

Detta problem har bl. a. professor Thomas Hodgkin, chef för Afrika-institutet vid University College of Ghana ställts inför. Å ena sidan har han att ta hänsyn till att han verkar i ett land där den afrikanska nationalismen starkt penetrerat samhällsmaskineriet, å den andra riskerar han att acceptera »afrikaniseringen» så långt att den leder till att afrikanska forskare ställs utanför huvudstråken på ett internationellt forskarplan.

För de flesta européer är, trots de kontakter kolonialsystemet utvecklade, Afrika ett fjärran begrepp. Afrikas historia är fortfarande känd endast i europeiska termer och många av de faktorer som gett kontinenten dess intressanta och skiftande politiska mönster är fortfarande outforskade. En förbättrad och vidgad forskning kan sålunda medverka till en bättre förståelse och en rikligare kunskap om Afrika.

Här skall endast i korthet presenteras några av de ur statsvetenskaplig synvinkel viktigaste faktorerna som fortfarande kräver ett närmare studium: a) historisk-traditionella, b) kolonialpolitiska, c) sociala och ekonomiska.

Den traditionella afrikanska politiska gemenskapen kan skifta från ett system byggt enbart på blodsbånd, segmentära åldersklasser till en hierarki med en höyding eller kung med mer eller mindre auktoritet.

tär makt. Dessa olika system existerar i flera fall fortfarande som ett slags substruktur till importerade västerländska politiska institutioner. Graden av lojalitet till den traditionella gemenskapen har tvivelsutan varit av stor betydelse för afrikanerna i deras försök att anpassa sig till främmande politiska institutioner.

Således kan man fråga sig vilken roll det traditionella på åldersklasser uppbyggda systemet spelat för framväxten av politiska eller parapolitiska organisationer bland medlemmar av Ibostammen i östra Nigeria? I södra Sudan finns stammar som är organiserade efter ett liknande system och som utnyttjat det som rekryteringsbas till politiska partier. Är m. a. o. tesen om att stammar, segmentärt uppbyggda på åldersklasser har lättare att anpassa sig till ett främmande politiskt system än en stam organiserad efter ett hierarkiskt mönster, riktigt?

I Ghana existerade inom en del stammar rätten för ett råd av yngre medlemmar att avsätta hövdingen om han inte fullgjort sin uppgift till stammens bästa. Existerar det något samband mellan denna rättighet och framväxandet av Dr Nkrumahs Convention People's Party som med en uppslutning av yngre personer bröt med Dr Danquahs Gold Coast Convention Party på grund av att detta enligt de förras mening inte tillräckligt starkt hävdade afrikanernas intresse gentemot engelsmännen? Överhuvudtaget, hur många av de traditionella värderingarna har av de afrikanska politikererna förts över till det politiska system som introducerats av de olika kolonialmakterna?

Flera av de religiösa separatiströrelserna i Kongo och Centralafrika har haft sin grund i missnöje över de förhållanden som skapats genom införandet av ett sekulariserat västerländskt samhällssystem. Deras budskap kom därför i många fall att ges ett traditionellt ritualistiskt innehåll.

R. H. Wishlade⁵ ger i en studie från södra Nyasaland en detaljerad beskrivning av hur en religiös separatist rörelse 1959, byggd på tanken om en rituell vördnad för förfäderna går hand i hand med det nationella politiska partiet i sitt motstånd till det brittiska förvaltningssystemet och dess afrikanska anhängare. Wishlades rapport är en mikroetnografisk studie och som sådan viktig men av ännu större värde för morgondagens Afrikaforskare skulle vara en komparativ studie av förhållandet mellan religiösa separatist rörelser och framväxten av ett politiskt, nationalistiskt inriktat, medvetande.

Mer uppmärksammat än det prekoloniala inflytandet på dagens politiska system i Afrika har effekten av kontakten med Västeuropas kolonialmakter varit. Men även om studierna varit många i detta spörsmål finns det fortfarande luckor och teser som kan tas upp till omprövning.

Det klassiska verket på området är Lord Lugards »Dual Mandate». Lugard är fader till vad som ansetts som den mest karakteristiska idén i britternas koloniala förvaltningssystem, »indirect rule». Lugards tes var att infödingarna i Afrika skulle få styra sig själva genom traditionella institutioner under brittiskt överinseende. De skulle ej påtvingas ett europeiskt system, för vilket, enligt Lugard, afrikanerna inte var lämpade.

⁵ Africa 1961, Vol. XXXI, R. L. Wishlade: »Chiefship and politics in the Mlanje District of Southern Nyasaland».

Men idén om »indirect rule» som engelsmännen sökte applicera på flera håll i Afrika blev inte framgångsrik mer än i norra Nigeria och Buganda, där det redan existerade ett hierarkiskt system, på vilket kolonialförvaltningen kunde baseras. På andra håll, där stammarna t. ex. var segmentärt organiserade och uppbyggandet av ett artificiellt förvaltningsystem bland stammarna var nödvändigt, blev effekten snarare den motsatta Lugard väntat sig. Ofta uppstod instabilitet i den traditionella ordningen, och flera av dem som inte kom att utnyttjas i den nya förvaltningshierarkin sökte sig nya vägar, t. ex. välfärdsorganisationer, till politisk makt. Vilken betydelse kom misslyckandet att applicera Lugards idé i vissa områden att ha på framväxten av det nuvarande politiska systemet i dessa afrikanska stater? Den frågan är värd en närmare komparativ studie.

Det är svårt att säga något generellt om den brittiska kolonialpolitiken eftersom den utvecklade sig så olika i flera områden. Sålunda lyckades de vita inbyggarna i Kenya och Sydrhodesia vinna en så stark ställning, att de var kapabla att mer eller mindre själva utöva makten över den infödda befolkningen i stället för kolonialministeriet i London. Men en generell faktor som aktivt bidragit till undergrävandet av Lugards idé om infödingarnas integritet var införandet av ett västerländskt undervisningssystem och en modern penninghushållning.

Sekularisering var redan från början en av idéerna i den franska kolonialpolitiken. Målet var att assimilera afrikanerna med den franska civilisationen. Den främsta konsekvensen med det franska systemet var den nära kontakt som upprättades mellan de ledande skikten i koloni och moderland. Kontakten med franska partier resulterade i organiserandet av afrikanerna i en icke-monolitisk partistruktur. I motsats till Lugards idé tillerkände fransmännen inte de traditionella ledarna någon anseelig maktställning.

Skillnaden mellan den franska och den brittiska kolonialpolitiken framställes oftast som mycket markant. Detta tycks vara resultatet av den vikt man fäst vid de olika teorier som varit bakgrunden till de bägge ländernas politik i de afrikanska kolonierna. Men har skillnaden mellan den brittiska, »pragmatiska» och den franska, »cartesianska», attityden verkligen varit så stor?

Ätminstone när det gäller Västafrika tycks denna fråga vara relevant. En fransman, J.-L. Simonet anmärker i en uppsats⁶ att den brittiska kolonialpolitiken i Västafrika har drivits parallellt med den franska, i det att briter tvingats överge den gamla förkrigsprincipen om »indirect rule» till förmån för idén om identitet, d. v. s. i form av export till Afrika av politiska institutioner som parlament, kabinett, o. s. v. Denna politik ledde också, som Simonet påpekar, till att stödet för de traditionella ledarna upphörde och flyttades över till den framväxande medelklassen.

Katolska kyrkans inflytande i skilda afrikanska territorier är fortfarande inte helt utforskat. Katolska missionärer har verkat i brittiska territorier som t. ex. Tanganyika, men deras roll där har uppenbarligen

⁶ Politique Étrangère, XIX, Oct. 1954, J.-L. Simonet: »L'Évolution Institutionnelle dans les Territoires Britanniques de l'Afrique et de l'Ouest».

inte varit densamma som i bl. a. Belgiska Kongo och Franska Västafrika. I dessa territorier har kyrkan kunnat verka i samarbete med officiella politiska institutioner, ett faktum som stärkt katolikernas inflytande. Flera politiker attraherades i Paris av det katolska partiet, Mouvement Republicain Populaire, och bildade »lokala avdelningar» av detta i sina respektive hemterritorier. Tesen om katolska kyrkans stora inflytande tycks stärkt av det slag som drabbade dennas ställning i Belgiska Kongo, när den första antiklerikala koalitionen kom till makten i Bryssel 1954.

Vilken roll har fackföreningar, studentorganisationer, etniska sammanslutningar, förvaltningsbyråkratier o. s. v. spelat för utbildandet av de nuvarande politiska systemens karakteristika i Afrika? I flera f. d. brittiska kolonier har sedan självständigheten idén om en opolitisk förvaltning kommit att utgöra ett hinder för de nationalistiska politikerna. I Ghana har sålunda förvaltningstjänstemännen i flera fall intagit en avvikande mening från Dr Nkrumahs regeringsparti. Många av dessa afrikanska tjänstemän är utbildade i England och genom sin långa erfarenhet från tiden före självständigheten vana vid det brittiska förvaltningssystemets principer.

En intressant komparativ studie av förvaltningsbyråkratins roll i politiken skulle kunna göras mellan Ghana och t. ex. Guinea, där all makt vilar inom det enda partiets — RDA — organisation och inte i neutrala regeringsinstitutioner.

Då Macmillan 1960 talade om »the wind of change» i Afrika inför det sydafrikanska parlamentet lär han ha fått inspiration därtill när han under sin visit i Nigeria strax förut bevittnade en studentdemonstration mot den just ingångna anglo-nigerianska försvarspakten. Oavsett om detta är sant eller inte kan man inte bortse från den jämförelsevis stora roll studenter och studentorganisationer spelat för den politiska utvecklingen i Afrika. De har tjänat som bärare och lärare av den västerländska civilisationen i sina hemland och de har bidragit till att väcka allmänhetens politiska medvetande.

En intressant studie av West African Students Union i London har gjorts av Philip Garigue.⁷ Han visar, hur WASU från en liten klick nigerianska studenter, som 1925 möttes i en studentlya i London, växte till en mäktig organisation som Labour-regeringen 1948 kallade »inget annat än en träningsbas för politiska agitatorer». WASU upprättade också lokala avdelningar i flera städer i Västafrika och flera kända afrikanska politiker har gjort sin karriär genom WASU.

WASU arbetade i nära samarbete med socialistiska och kommunistiska organisationer i London. Vilket inflytande hade denna kontakt på utbildandet av politiska idéer bland afrikanerna i London? Vidare, kan WASU:s roll jämföras med den de franska partierna spelade i Paris för att organisera afrikanska studenter och politiker?

I inget annat territorium i Afrika lär etniska organisationer ha spelat så stor roll som i Belgiska Kongo. Såväl fackföreningar som politiska partier för afrikaner var förbjudna ända till för ett par år sedan. Detta ledde till att i städer och andra tätbebyggda samhällen etniska sammanslutningar

⁷ Africa 1953, Vol. XXIII, Philip Garigue: »West African Students Union».

tjänstgjorde som fokus för politisk aktivitet. Detta accentuerades speciellt vid de val som hölls i Leopoldville, Elisabethville och Jadotville 1957.

Förbudet för afrikanerna att bilda politiska partier samt den starka ställning som de etniska sammanslutningarna skaffat sig i landet kan inte ha varit utan avgörande inflytande på den partistruktur som utbildades i landet när belgarna 1959 lättade på restriktionerna.

I Kenya spelade under 1940-talet och början av 1950-talet Kenya African Union, sedermera av européerna associerat med Mau-Mau-rörelsen, en stor roll som politisk organisation inom Kikuyustammen. Den etniska sammanhållning som utbildades i denna organisation har levat kvar och påverkat partibildningarna bland afrikanerna i landet.

Ett annat förhållande värt närmare studium är förekomsten av, på ett relativt tidigt stadium av kolonialperioden, organiserade intressegrupper och politiska partier i Västafrika samt den nästan totala avsaknaden av aktiva sådana i Östafrika och Belgiska Kongo tills på ett sent stadium av den koloniala eran.

Ovan nämnda områden verkar slumpmässigt valda från den jättegräva som Afrikaintresserade studenter kan ösa ur, men de flesta av dem kan användas för att introducera en ny forskningsinriktning som pekar bort från den nu gängse uppdelningen mellan mikro- och makrostudier. För att få svaret på flera av de frågor som ställts ovan krävs en ökad tonvikt på studiet av relationerna mellan ideologi och de politiska systemens struktur i afrikanska stater. Inte en enda sådan studie har ännu presenterats. Därför bör den vägen snarast beträdas av forskare inom de samhällsvetenskapliga forskningsfälten.

Framställningen ovan ger också en antydning om att de variabler en forskare har att göra med är många. Dessa varierar från område till område i Afrika och bidrager till att göra det politiska mönstret i Afrika mycket mer komplicerat än vad som vanligen antages.

Från en historisk, kulturell, geografisk och ekonomisk synpunkt kan Afrika indelas i tre större områden:

- 1) Nordafrika, alla stater norr om Sahara,
- 2) Afrika söder om Sahara och norr om Sydafrika,
- 3) Sydafrikanska unionen.

Det är speciellt det mellersta området som på senare år blivit objekt för forskning. Även om det politiska mönstret inom detta område är mycket brokigt, är de gemensamma variablerna tillräckligt märkbara för att göra en komparativ studie fruktbar. Ty som professor Gunnar Heckscher⁸ framhåller, »hur skall vi överhuvudtaget få reda på om det existerar gemensamma drag i politiska system innan vi gjort ett försök till komparativ studie baserat på ett områdes uppenbara gemensamma icke-politiska faktorer».

Men vi kan inte nöja oss med endast komparativa studier av skilda politiska system inom Afrika. För att studiet av Afrika skall bli fruktbart krävs att jämförelser också göres med andra områden.

⁸ Gunnar Heckscher: »The Study of Comparative and Government Politics», London, Allen & Unwin Ltd., 1957.

Komparativa studier har först på sistone utsträckts från västerländska politiska system, men de senaste åren har sett flera »area studies». Den komparativa metoden har stimulerats till användning i och med att arbetsfältet utsträckts från den västerländska sfären.

Afrikaforskningen — även om den ännu bara är i sin linda — har avancerat snabbt sedan dess egentliga start inom de samhällsvetenskapliga forskningsgrenarna. 1955 skrev några amerikanska statsvetare i en uppsats⁹ att »för närvarande kan vi karakterisera politiska system i icke-västerländska stater endast med vaga termer som 'ostadiga' och 'oförutsägbara' ... När vi en gång kommer till det läget att vi kan jämföra politiska system i Västerlandet med olika icke-västerländska system kanske vi har grunden till en mer generell politisk teori».

Det bästa försöket att applicera en generell politisk teori till en studie av skilda politiska system har gjorts av Gabriel Almond och James Coleman.¹⁰ De argumenterar sålunda att såväl »strukturer»¹¹ som funktioner i varje politiskt system är av universell karaktär. De förkastar uppdelningen mellan »stat» och »icke-stat» på en institutionell basis och framhåller vikten av en funktionalistisk metod för att nå en adekvat analys av likheter i skilda politiska system.

Om man sålunda försöker jämföra intressegrupper i Sverige och Tanganyika finner man med en institutionell metod att Sverige äger många formellt välorganiserade grupper, medan Tanganyika å andra sidan har relativt få, med små medel samt i många fall fluktuerande medlemskap.

Men angriper man samma problem med en funktionalistisk teori, hur artikuleras intresse i de hägge länderna, vilka strukturer är berörda och hur fogar dessa i sin tur samman olika intressen, finner man att denna politiska process är densamma i Tanganyika som i Sverige, men att funktionen är mer differentierad i vårt land. Detta fenomen är regel i de flesta västerländska demokratier men som Almond i en artikel¹² visar, utövar i Frankrike politiska partier och intressegrupper roller som inte går att klart avgränsa från varandra. Almond fortsätter: »Även om det är ett speciellt fenomen i icke-västerländska stater att byråkratin är penetrerad av intressegrupper och ideologiska tendenser, avviker denna situation endast gradvis från det västerländska systemet där förnuft, ansvar och neutralitet som bäst endast är realiserat till en del.»

En intressant studie av primitiva¹³ samhällen i Afrika har nyligen presenterats av Lucy Mair,¹⁴ antropolog och knuten till London School of Economics. Hon hävdar i motsats till flera av hennes kolleger att även de

⁹ The American Political Science Review, Vol. XLIX, No 4, 1955, George McT. Kahin, Guy J. Parker, Lucian Pye: »Comparative Politics of Non-Western Countries».

¹⁰ Gabriel Almond and James Coleman: »The Politics of the Developing Areas», Princeton, New Jersey, 1960.

¹¹ Författarna använder termen »struktur» i stället för »institution», som de anser ha en alltför formell betydelse.

¹² The American Political Science Review, Vol. LII, No 1, 1958, G. Almond: »A Comparative Study of Interest Groups and the Political Process».

¹³ Termen »primitiv» användes endast för att beteckna de traditionella samhällssystemens rudimentära karaktär jämfört med dem som europeerna utvecklat.

¹⁴ Lucy Mair: »Primitive Government», Penguin Books, 1962.

allra mest primitiva samhällen baserade på blodsband erkänner någon form av lag och myndighet för fattande av för hela samhället avgörande beslut.

Afrikansk historia är ett område som närmare behöver utforskas. Naturligt nog har den hittills nästan enbart skrivits med utgångspunkt från den europeiska expansionen över kontinenten, men som Melville Herskovits¹⁵ påpekar, kan arkeologiska data, lingvistiska upptäckter, muntlig tradition och etnografiskt material kasta nytt ljus över kulturella, sociala faktorer som haft betydelse för utvecklingen under tiden före den skrivna historiens början.

Studiet av Afrika kräver attack på en bred front, och samhällsvetare, humanister samt filologer är överens om vikten av samarbete mellan de olika forskningsgrenarna. Oavsett hur snävt man begränsar statskunskapens arbetsfält är det nödvändigt för alla Afrikaintresserade statsvetare att noga följa upp, framsteg och rön inom andra forskningsgrenar. Inte minst viktigt är den nära förbindelsen med antropologien som etablerats i samband med den expanderande Afrikaforskningen.

Nödvändigt för fältstudier i Afrika är kunskap i det eller de språk som afrikanerna i det berörda området talar. Betydelsen och framgången därav visar David Apter¹⁶ i sin nyligen publicerade studie av det politiska systemet i det traditionella kungadömet Buganda i Östafrika.

Det största problemet för många västerländska statsvetare som ger sig i kast med Afrika är att försöka uppnå den nödvändiga »sympatiska förståelse» av de förhållanden som studeras. De flesta av oss är av naturliga skäl, såväl metodiska som rent politiska, bundna vid de politiska institutioner som utvecklats i vår del av världen. Därför kan det bli nödvändigt att lämna sitt personliga system av värderingar för att nå största möjliga förståelse och opartiskhet kring det berörda studieobjektet.

Bland Uppsalainstitutets uppgifter är att stimulera forskning rörande Afrika samt bedriva undervisning om Afrika. De svenska bidragen på detta område är hittills av begränsad betydelse,¹⁷ men genom det nya institutet bör nya möjligheter öppna sig. Det kommer att ta lång tid innan Sverige och Norden hunnit producera ett team av vältränade Afrikaforskare och lärare i ämnet. För en bra tid framöver kommer Uppsalainstitutet att delvis vara beroende av utländsk lärarkraft.

Men detta bör inte förorsaka något problem. Afrikaforskningen är ett internationellt fält och kontakterna över gränserna är välutvecklade. Som ett bevis därpå får man se den första internationella kongressen av Afrikaforskare som hölls i Accra i december 1962.

Göran Hydén

¹⁵ African Studies Bulletin, Vol. I, No 2, 1958: M. Herskovits: »Some thoughts on American Research in Africa».

¹⁶ David Apter: »The Political Kingdom in Uganda», Princeton, N. J. 1961.

¹⁷ Bland de svenska arbeten som producerats under de senaste åren kan nämnas Efraim Anderssons studie: »Messianic Movements in the Lower Congo», Uppsala 1958.

International Political Science Association. Organisationen (IPSA) publicerade inför årsskiftet 1962—63 en fullständig förteckning över sina medlemmar. Dessa är av tre slag: 1) kollektiva medlemmar, d. v. s. anslutna nationella statskunskapsorganisationer, 2) associerade medlemmar, vilka utgörs av institutioner av olika slag, samt 3) enskilda medlemmar. Följande sammanställning visar de olika medlemskategoriernas utbredning och redovisar även de nationella medlemsorganisationernas adresser:

Land	Nationell organisation	Antal ass. medlemmar	Antal enskilda medlemmar
Australien	Australian Political Science Association, Dep. of Government, University of <i>Sidney</i>	—	—
Argentina	Asociación Argentina de Ciencia Política Solis 443, <i>Buenos Aires</i>	1	11
Basutoland	—	1	1
Belgien	Institut Belge de Science Politique 43, Rue des Champs Élysées, <i>Bruxelles</i>	2	16
Brasilien	Instituto de Direito Público e Ciência Política da Fundação Vargas, Praia de Botafogo 186, C. P. 4081 <i>Rio de Janeiro</i>	—	4
Canada	Canadian Political Science Association 100, St. George Street, <i>Toronto</i>	—	11
Ceylon	—	—	1
Chile	—	1	1
Colombia	—	—	3
Congo	—	1	—
Danmark	Danish Political Science Association Dantes Plads 4, <i>København</i>	1	2
Egypten (UAR)	—	—	1
Finland	Finnish Political Science Association Mannerheimvägen 93 J248 <i>Helsingfors, Tölvö</i>	—	8
Frankrike	Association Française de Science Politique 27, Rue St. Guillaume <i>Paris 7e</i>	7	38
Förenta Staterna	American Political Science Association 1726, Mass. Av., <i>Washington, D. C.</i>	7	294
Filippinerna	—	1	1
Grekland	Association Hellénique de Science Politique 7, Rue Zalacostas, <i>Athènes</i>	—	4
Hongkong	—	—	1

Land	Nationell organisation	Antal ass. medlemmar	Antal medlemmar enskilda
Indien	Indian Political Science Association Muslim Univ., <i>Aligarh</i>	4	7
Indonesien	—	1	—
Iran	—	—	1
Israel	Israel Political Science Association Hebrew Univ., <i>Jerusalem</i>	1	4
Italien	Associazione Italiana di Scienze Politiche 2, Via Lanzzone, <i>Milano</i>	5	13
Japan	Japanese Political Science Association Keio Univ., <i>Tokyo</i>	—	2
Jugoslavien	Association Yougoslave de Science Politique Prol. Brigada 74, P.O.B. 179, <i>Belgrad</i>	1	3
Kina (Formosa)	—	—	2
Libanon	Association Libanaise des Sciences Politiques B.P. 3865, <i>Beyrouth</i>	1	—
Marocko	—	—	1
Nederländerna	Nederlandse Kring voor Wetenschap der Politik O.Z. Voorburgwal 187 <i>Amsterdam</i>	2	16
Norge	Norwegian Political Science Association Munthesgt. 31, <i>Oslo</i>	—	5
Nya Zealand	—	—	1
Polen	Komitet Nauk Politycznych 12, Wiejska, <i>Warszawa</i>	—	3
Puerto Rico	—	—	2
Rhodesia	—	1	—
San Salvador	—	—	1
Schweiz	Association Suisse de Science Politique C.P. 306, <i>Lausanne-Gare</i>	2	11
Sovjetunionen	Sovetskaja Associaja Političeskich Nauk 10 Frunze ul., <i>Moskva</i>	—	—
Spanien	Asociación Española de Ciencia Política 8, Plaza de la Marina Española, <i>Madrid</i>	2	—
Storbritannien	Political Studies' Ass. of the U.K. Department of Social Studies, <i>Leeds Univ.</i>	5	18
Sverige	Swedish Political Science Association Ynglinggat. 6VI <i>Stockholm VA</i>	—	6
Thailand	—	1	—

Land	Nationell organisation	Antal ass. medlemmar	Antal medlemmar enskilda
Turkiet	—	—	5
Tyskland			
Förbundsrepubliken Tyskland	Deutsche Vereinigung für Politische Wissenschaft	4	12
Västberlin	Friedrich-Ebert Anlage 6—10 Heidelberg	—	5
Uganda	—	1	—
Venezuela	—	1	1
Österrike	Österreichische Vereinigung für Politische Wissenschaften Elisabethstr. 9, Wien	1	3
Internationella organisationer		1	2

Den föregående sammanställningen visar att den amerikanska dominansen inom modern statsvetenskap motsvaras av en ännu starkare övervikt i den internationella statskunskapsorganisationen. De nordiska ländernas representation — och inte minst Sveriges — vittnar om ett tämligen svårt intresse för denna form av internationellt samarbete. Detta kan synas överraskande med hänsyn till Sveriges principiella intresse för internationellt samarbete, och det är obetingat beklagligt. IPSA:s verksamhet är så mångsidig och i flera hänseenden så givande att medlemskap borde ge både institutioner och enskilda vetenskapsmän ett utbyte, som väl svarar mot den ekonomiska insats som krävs för att vinna detta. Verksamheten omfattar vetenskapliga rundabordskonferenser och seminarier, som avsätter såväl intressanta arbetsdokument som slutrapporter, ofta i tryckt form, och dessutom världskongresser vart tredje år. Kongressernas vetenskapliga värde är visserligen ofta tämligen blandat. Men programmen är så mångskiftande att flertalet deltagare alltid finner en eller flera punkter som är av särskilt intresse för honom. Framför allt är kongresserna av värde därför att de ger utomordentliga tillfällen till kontakter med forskare från praktiskt taget hela världen (jämför den föregående medlemsöversikten). Slutligen bör tilläggas att medlemmarna erhåller fortlöpande information om de olika medlemsorganisationernas verksamhet samt valfritt endera av publikationerna »International Political Science Abstracts» eller »International Social Science Journal».

Individuellt medlemskap kostar 6 dollar om året och associerat medlemskap 25 dollar. Båda vinnas enklast genom ansökan till IPSA:s generalsekretär, M. Serge Hurtig, 27 Rue St. Guillaume, Paris 7^e.

Av det senaste årets IPSA-publikationer märks de rapporter som framlades för kongressen i Paris 1961 och den av University of Illinois Press, Urbana, 1962 utgivna »Essays on the Behavioral Studies of Politics». Båda kan av medlemmar rekvireras från generalsekretariatet. Paris-rapporterna kostar 5 dollar och »Essays» 3.50 dollar (bokhandelspris 5 dollar). Vidare föreligger även rapporterna från rundabordskonferenserna i Freudenstadt,

Västtyskland (11—15 september 1962). Dessa konferenser behandlade dels domstolarnas politiska roll, dels »konstitutionalismen», med underrubriken »the role of a constitution in a political system». Också dessa rapporter distribueras av generalsekretariatet, pris 1.50 dollar. Av publikationen »International Bibliography of Political Science» har under 1962 publicerats den volym som behandlar år 1960 (Stevens & Sons, London).

Beträffande kommande konferenser kan nämnas följande. Under innevarande år anordnar IPSA 19—24 september i Oxford rundabordskonferenser om »Federalism and Decentralization». Den sjätte världskonferensen kommer att äga rum i Genève 21—26 september 1964. Programmet föreligger ännu icke. Den svenska representationen vid Pariskongressen 1961 var påtagligt svag, särskilt i jämförelse med de manstarkare grupperna från Finland och Norge. Det är angeläget att svensk statskunskap stärker sina internationella kontakter och därmed även sin ställning i organisationen, både genom en bredare anslutning från institutioner och enskilda forskare, lärare och studenter och genom ett talrikt deltagande i Genèvekongressen.

Nils Andrén

STATSKUNSKAPEN VID DE AKADEMISKA LÄROSÄTENA ÅR 1962.

Göteborgs universitet. *Lärare:* Jörgen Westerståhl, innehavare av August Röhss' professur i statskunskap, utn. 1952 (tjänstledig 1.7—31.12); Gunnar Gerdner, docent, universitetslektor, utnämnd 1962 (förordnad att uppehålla professuren 1.7—31.12); Arne Wählstrand, docent, utnämnd 1941; Bo Särilvik, fil. lic., forskarassistent, förordnad 1961; Björn Molin, fil. mag., biträdande lärare 1.7—31.12, förordnad 1962.

Undervisning har även meddelats av professor David Butler (Oxford), professor Fred Neal (Paris), professor L. Milbrath (Illinois), professor K. D. Bracher (Bonn), lagman Einar Holm, lektor Arne Andersson, fil. lic. Elias Berg, fil. kand. Erik Moberg, assistent Lars Strömberg och amanuens Esbjörn Jansson.

Assistent: Fil. mag. Björn Molin (1.1—31.6), förordnad 1958; fil. kand. Lars Strömberg (1.7—31.12).

Förste amanuens: Fil. stud. Esbjörn Jansson, förordnad 1957.

*

En *licentiatavhandling* om »Tjänstepensionsfrågan» av Björn Molin godkändes under vårterminen.

*

Licentianstipendium innehades under vårterminen av fil. kand. Bertil Björklund och under höstterminen av fil. kand. Erik Moberg och fil. kand. Lars F. Tobisson.

*

En *studieresa* till Stockholm, i vilken 18 studenter deltog, företogs den 9—12 maj under ledning av professor Westerståhl och assistent Molin. Besök avlades därvid i riksdagen, statsrådsberedningen, civildepartementet, statskontoret, arbetsmarknadsstyrelsen, Sveriges Verkstadsförening och Kooperativa Förbundet.

*

Institutionen besöktes den 12 november av forskningsleder Stein Rokkan från Bergen, som höll föredrag om planer på en norsk folkomröstning om EEC.

*

Statsvetenskapliga Föreningens styrelse har haft följande sammansättning: ordförande professor Jörgen Westerståhl, vice ordförande docent Arne Wåhlstrand, sekreterare och skattmästare fil. lic. Bo Särilvik, övriga ledamöter: fil. kand. Georg Britberg och fil. lic. Lennart Hanson.

Gunnar Nordenstam

Lunds universitet. *Lärare och tjänstemän* vid Statsvetenskapliga institutionen har varit: professor Nils Stjernquist (tjänstledig under höstterminen för offentligt uppdrag); t. f. professor: docent Back (höstterminen); e. tjänsteman i Bg 1: docent Gunnar Gerdner (vårterminen); universitetslektor: docent Pär-Erik Back; e. universitetslektorer: fil. lic. Sven-Ola Lindeberg (höstterminen) och fil. lic. Hans Wieslander (höstterminen); docent: fil. dr Torbjörn Vallinder (höstterminen); biträdande lärare: fil. mag. Bertil Fiskesjö; e. lärare: docent Gunnar Gerdner (höstterminen), fil. lic. Sven-Ola Lindeberg (vårterminen), docent Olof Ruin (höstterminen), fil. lic. Gunnar Sjöblom, fil. lic. Bo Westerhult, fil. lic. Hans Wieslander (vårterminen) och fil. lic. Hans-Erik Östlundh (vårterminen); forskarassistent: fil. lic. Agne Gustafsson; assistenter: pol. mag. Bengt Johansson, fil. mag. Sven-Erik Strand (vårterminen); förste amanuenser: fil. mag. Sven Kinnander (höstterminen), fil. mag. Sven-Erik Strand (höstterminen); andre amanuenser: fil. mag. Rolf Holmér, fil. mag. Sven G. Ottosson (vårterminen), pol. stud. Lennart Ryde; tredje amanuenser: fil. kand. Ingemar Glans (vårterminen), pol. stud. Carl-Gustaf Carlsson; kanslibitråde: fru Ebba Skjöld; kontorsbiträde: fröken Ingrid Widell.

*

Den 18 maj *disputerade* fil. lic. Torbjörn Vallinder på avhandlingen »I kamp för demokratin. Rösträttsrörelsen i Sverige 1886—1900». Fakultetsopponent var docent Gunnar Gerdner och de av respondenten utsedda opponenter fil. lic. Bo Westerhult och fil. lic. Gunnar Sjöblom. Vallinder förordnades därefter till docent vid universitetet.

*

Följande *licentiatavhandling* har godkänts: fil. mag. Sven René, »Städerna och de statliga allmänna läroverken 1820—1904».

*

Doktorandstipendium har under hela året innehafts av fil. lic. Gunnar Sjöblom och fil. lic. Bo Westerhult samt under vårterminen av fil. lic. Sven-Ola Lindeberg, fil. lic. Torbjörn Vallinder och fil. lic. Hans Wieslander.

*

Licentandstipendium har under hela året innehafts av fil. kand. Göran Hydén, fil. mag. Jan Ringdahl och fil. mag. Dieter Strand, under vårterminen av fil. mag. Sven Kinnander och fil. mag. Rolf Wikstrand samt under höstterminen av fil. mag. Mats Bergquist, fil. kand. Ingemar Glans och fil. mag. Olof Söderberg.

*

Proseminariet har under ledning av docent Gerdner den 8—12 april företagit en exkursion till Stockholm. Deltagarna bereddades därvid tillfälle att besöka bl. a. finansdepartementet, statsrådsberedningen, riksdagen, Sveriges Radio, KF, SAF och LO.

*

Statsvetenskapliga föreningens styrelse har under året haft följande sammansättning: ordförande professor Nils Stjernquist, vice ordförande fil. lic. Hans F. Petersson, sekreterare pol. mag. Bengt Johansson, kassör fil. lic. Agne Gustafsson samt styrelseledamot utan särskild funktion fil. mag. Gunnel Abrahamsson.

Föreningen har under året haft två sammanträden. Den 3 april talade professor Lester Milbrath över ämnet »Washington Lobbyists» och den 18 oktober gästades föreningen av professor Karl Dietrich Bracher från Bonn, som föreläste om »Voraussetzungen des Nationalsozialismus».

Bengt Johansson

Stockholms universitet. *Lärare i statskunskap* har under året varit: Nils Andrén, t. f. innehavare av Lars Hiertas professur i statskunskap, föreståndare för The Stockholm University Institute for English-Speaking Students, förordn. 1962; docent Lars Sköld, universitetslektor, utn. 1960, tjänstledig under ht—62; docent Per Sundberg, universitetslektor, utn. 1961; docent Hans Meijer, rektor för Socialinstitutet i Stockholm, förordn. 1958 (1956), meddelat professorsundervisning och förrättat examination; docent Gunnar Wallin, e. o. docent, förordn. 1961; docent Olof Ruin, förordn. 1960, meddelat professorsundervisning under vårterminen 1962, förordn. till e. o. docenttjänst 1/7 1962; fil. lic. Elmar Nyman, e. universitetslektor, förordn. 1958; fil. lic. Göran Lindahl, e. universitetslektor förordn. 1961; fil. lic. Lars Foyer, e. universi-

tetslektor under ht—62; förordn. 1962; fil. lic. Harriet Lundblad, e. universitetslektor på halvtid under vt—62; extra lärare under ht—62; fil. lic. Birger Hagård, e. universitetslektor på halvtid under vt—62; extra lärare under ht—62; fil. dr Bruno Kalnins, extra lärare, förordn. 1957; fil. kand. Ingemar Mundebo, lektor vid Socialinstitutet i Stockholm, extra lärare, förordn. 1960; jur. kand. Karl-Gustaf Lindelöw, hovrätts-assessor, extra lärare, förordn. 1959; fil. dr Ingemar Lindblad, förordn. till docent 31/12 1962, extra lärare under ht—62; fil. lic. Krister Wahlbäck, extra lärare under ht—62.

Assistenter: under vt—62 fil. lic. Krister Wahlbäck, förordn. 1961, fil. kand. Inger Pålsson, förordn. 1961, fil. lic. Birger Hagård, assistent på halvtid under vt—62, förordn. 1961; under ht—62 fil. lic. Arne Halvarson, förordn. 1962.

Förste amanuenser: under vt—62 fil. kand. Jan-Olof Sundell, förordn. 1960; fil. stud. Göran Boberg, förordn. 1962; under ht—62 fil. kand. Anders Clason, cand. philol. Christian Lange, fil. mag. Stig Thorén, fil. kand. Ulf Åkersten, samtliga förordn. 1962.

Tredje amanuenser: pol. mag. Hadar Cars 1/7—15/10 1962, fil. stud. Kjell Goldmann, båda förordn. 1962.

*

Disputation: Fil. lic. Göran Lindahl disputerade den 6 oktober 1962 på en avhandling om »Uruguay's new path. A study in politics during the first colegiado, 1919—33». Fakultetsopponent var docent Magnus Mörner och de av respondenten utsedda opponenterna docent Olof Ruin och jur. kand. Sven Törnlund.

*

Fil. lic.-examen har avlagts av Harriet Lundblad, Elisabeth Tjerneld, Birger Hagård, Arne Halvarson och Lars Foyer.

*

Följande *licentiatavhandlingar* har godkänts: Harriet Lundblad: »De kvinnliga riksdagsledamöterna åren 1922—1949. Bakgrund och arbete i riksdagen». Elisabeth Tjerneld: »De politiska partiernas propaganda inför 1948 års val». Arne Halvarson: »Studier över den svenska riksdagens sociala sammansättning 1937—1961». Lars Foyer: »Studier rörande remissväsendet och andra former för kontakt mellan staten och organisationerna».

*

Doktorandstipendium har under höstterminen 1962 innehafts av Birger Hagård, Torsten Landelius och Krister Wahlbäck.

*

Licentiandstipendium har under hela året innehafts av Åke Landqvist, Erik Ritzén och Thor Sundberg, under vt av Hadar Cars, Lars Foyer, Erik

Fridlund, Bengt Rur och Elisabeth Tjerneld, under ht av Monika Petré, Henric von Schwerin och Jan-Olof Sundell.

*

Statsvetenskapliga föreningens styrelse har under 1962 haft följande sammansättning: ordf. prof. Gunnar Heckscher, vice ordf. prof. Ole Westberg, sek. r. fil. lic. Göran Lindahl, skattmästare Erik Öhlin, övriga ledamöter: preceptor Nils Andréén, fil. lic. G. Hellström och docent G. Petréén.

Föreningen har under året haft två sammanträden.

Arne Halvarson

Uppsala universitet. *Lärare:* Carl Arvid Hessler, professor skytteanus, Olle Nyman, docent, universitetslektor, Nils Elvander, e. o. docent, Bengt Alexanderson, fil. lic., forskarassistent, Bengt Almerud, fil. lic., e. universitetslektor (fr. o. m. 1/7), Lennart Bodström, fil. lic., e. universitetslektor, Clarence Nilsson, fil. lic., e. universitetslektor (fr. o. m. 1/7), Nils Runeby, docent, e. universitetslektor (fr. o. m. 1/7), Karl Birnbaum, docent, e. lärare, Sven Hamrell, fil. kand., B. A., e. lärare, Sten Sture Landström, fil. lic., e. lärare (fr. o. m. 1/7), Ingemar Mundebo, lektor vid Socialinstitutet i Stockholm, e. lärare, Lars Rudebeck, fil. kand., e. lärare (fr. o. m. 1/7), Stig Strömholm, jur. lic., fil. kand., e. lärare, Carl Wahren, fil. lic., M. A., e. lärare.

Assisterer: fil. lic. Bengt Almerud (t. o. m. 30/6) och pol. mag. Terence Carlbohm (fr. o. m. 1/7).

Förste amanuenser: pol. stud. Torsten Nilsson, tillika bibliotekarie (t. o. m. 30/6) och pol. stud. Bengt Barkfeldt (fr. o. m. 1/7).

Andre amanuens och bibliotekarie: fil. mag. Ingemar Moberg (fr. o. m. 1/7).

Tredje amanuens: pol. stud. Hack Kampmann (fr. o. m. 1/7).

Förste amanuenser och föreståndare för pressarkivet: fil. mag. Göran Dyverfeldt (t. o. m. 30/6) och fil. kand. Tord Strömkvist (fr. o. m. 1/7).

Tredje amanuens med tjänstgöring vid pressarkivet: fil. mag. Göran Dyverfeldt (fr. o. m. 1/7).

*

Filosofie licentiatexamen har avlagts av fil. mag. Bengt Almerud, fil. kand. Lars Beltzén, fil. kand. Clarence Nilsson och fil. mag. Olof Wennås:

*

Licentiatstipendium innehades under hela året av fil. kand. Bo Jonsson, fil. kand. Birgitta Kettner, fil. kand. Reidar Larsson och fil. kand. Lars Rudebeck, under vårterminen av fil. kand. Lars Beltzén, fil. kand. Harald Bohlin och pol. mag. Donald Söderlind, under höstterminen av fil. kand. Mats Bäck, fil. mag. Inger Sjödahl och fil. kand. Viking Winbäck.

*

Det politiska pressarkivet i Skytteanum har föreståtts av amanuensen, fil. mag. Göran Dyverfeldt (t. o. m. 30/6) och amanuensen, fil. kand. Tord Strömkvist (fr. o. m. 1/7). Under höstterminen har magister Dyverfeldt uppehållit en befattning som tredje amanuens vid arkivet. Mag. jur. Artur Mägi har medverkat vid arkivmaterialalets ordnande.

I arkivet är 45 tidningar företrädde. Samtliga har ställt friexemplar till förfogande.

Under 1962 har den utländska avdelningen arkivfotograferats. Kopior av filmen har tillställts de statsvetenskapliga institutionerna i Göteborg, Lund och Stockholm samt Vetenskapliga biblioteket i Umeå, vilka sedan föregående år innehar filmkopior av den svenska avdelningen. Medel för arkivfotograferingen har beviljats av Statens råd för samhällsforskning.

Arkivets klassifikationssystem tillställs på begäran de intresserade.

*

Statsvetenskapliga föreningens styrelse har haft följande sammansättning: professor Carl Arvid Hessler, ordförande och redaktör för föreningens skriftserie, docent Nils Elvander, vice ordförande, fil. lic. Lennart Bodström, sekreterare, stadsbibliotekarie docent Gert Hornwall, skattmästare, amanuens Torsten Nilsson, v. sekreterare och v. skattmästare (t. o. m. 11/12), amanuens Bengt Barkfeldt, v. sekreterare och v. skattmästare (fr. o. m. 11/12), fil. kand. Lars Rudebeck, 6:e ledamot.

Föreningen har under året haft tre sammanträden. Den 8 maj talade lektor Hans-Erik Östlundh över ämnet »Gymnasierreform och lärarutbildning». Den 19 oktober sammanträdde föreningen tillsammans med Historiska föreningen i Uppsala, varvid dr Jörgen Hæstrup höll föredrag om den danska motståndsrörelsens förbindelser i Sverige under andra världskriget. Den 11 december talade docent Olof Ruin över ämnet »Efterkrigstidens samlingsregeringsdebatt».

Lennart Bodström

Säkerhetspolitiska studier. En avdelning för säkerhetspolitiska studier under ledning av docent Karl E. Birnbaum har inrättats vid Utrikespolitiska Institutet i Stockholm.

Studierna skall i första hand inriktas på en analys av maktbalansproblemen: de strategiska doktrinerna, sambandet mellan doktrin och militärpolitiskt handlande, nedrustning och rustningskontroll etc. Studierna skall dels bedrivas av heltidsanställd forskningspersonal, dels i studiegrupper sammansatta av representanter för civila och militära myndigheter samt skilda vetenskapliga discipliner.

Som studieledning fungerar en kommitté bestående av företrädare för Stockholms universitet, Utrikespolitiska Institutet, Utrikesdepartementet, Försvarsstaben samt Försvarets forskningsanstalt. Initiativet till denna nya forskning har tagits av Försvarets forskningsanstalt, som också finansierar verksamheten.

GÖRAN G. LINDAHL: *Uruguay's new path. A study in politics during the first colegiado, 1919—1933.* Akad. avh. Sthlm 1962. 369 s. (Library and Institute of Ibero-American Studies, Stockholm.)

Det är möjligt att vi ännu för ett tiotal år sedan skulle ha uppfattat en statsvetenskaplig avhandling om ett latinamerikanskt land som ett utslag av mindre önskvärd excentricitet. Det torde knappast vara fallet i dag. Göran G. Lindahl, som den 6 oktober 1962 vid Stockholms universitet försvarade en avhandling om Uruguays politiska liv, kan åtminstone i vad gäller ämnesval sägas vara i takt med tiden. Det är ju för närvarande ganska vanligt — särskilt inom anglosaxisk statskunskap — att söka sig forskningsuppgifter utanför de för statskunskapen traditionella geografiska områdena och koncentrera sig på förhållandena i afrikanska, asiatiska och latinamerikanska länder.

Den som idag skulle bestämma sig för att fördjupa sig i dessa tämligen utforskade länders politiska liv skulle naturligtvis inte kunna gå förbi de statsvetenskapsmän som under det sista decenniet varit aktiva på detta område. Jag tänker på män som Gabriel A. Almond, George I. Blanksten, James S. Coleman, Lucian W. Pye, Dankwart A. Rustow och Myron Weiner. De har var för sig gett ut intressanta monografier eller uppsatser om den politiska processen i utvecklingsländerna och de har alla medarbetat i det stimulerande arbetet »The politics of the developing areas». Denna grupp av författare, intresserade av metodfrågor i samband med komparativ statskunskap inom utvecklingsregionerna, har inte lämnat några spår efter sig i Lindahls avhandling. Det är i och för sig förståeligt. Lindahl påbörjade sitt arbete innan någon av dem ännu hunnit publicera sig på detta område. Han har vidare inte sysslät med nutiden utan med åren efter första världskriget och han har valt ett land, som i flera avseenden skiljer sig från det övriga Latinamerika och till sin utveckling snarare liknar ett europeiskt land. Men även om det är förståeligt att Lindahl förbigått just denna grupp av forskare är det ändå beklagligt att han i så liten utsträckning, som synes vara fallet, känt behov av att orientera sig inom internationell statsvetenskaplig litteratur med anknytning till för honom aktuella forskningsuppgifter.

Styrkan i Göran G. Lindahls avhandling ligger framförallt i den imponerande mängd av fakta han lyckats samla in om uruguayansk politik. Svagheten ligger i det sätt på vilket han avgränsat sitt faktainsamlade och fixerat sina problemställningar. Det ter sig naturligt för en recensent, som inte känner sig särskilt insatt i latinamerikanska förhållanden i all-

mänhet eller i uruguayanska i synnerhet, att koncentrera sig på dessa svagheter i presentationssätt i stället för att försöka väga värdet och originaliteten i den rika faktiska kunskap om Uruguay som Lindahl förmedlar.

Lindahl är, som redan antytts, vag och fåordig i sin fixering av arbetsuppgift och målsättning. Det är naturligtvis alltid angeläget för en författare att både för sig själv och sina läsare klarlägga i vilket syfte en mängd fakta samlas in och presenteras. Det är alldeles särskilt angeläget i ett fall som detta, när författaren har att plöja genom ett förut orört material, som i och för sig skulle räcka till ett tiotal intressanta avhandlingar i statskunskap. I slutet av sitt förörd sammanfattar Lindahl syftemålet med sin avhandling på detta sätt: »The principal aim of this thesis, therefore, is to elucidate certain questions of principle, the implication of coparticipación, the meaning of a colegiado constitution, the position of the parties in a democratically organized state, how the parties should, with this in view, be organized, and so on» (s. 8). Denna sammanfattande mening, som glider ut i det onekligen ganska mångtydiga »so on», anger att Lindahl med sin bok om Uruguay är ute efter något mer än att blott och bart skildra vissa väsentliga händelser i uruguayansk politik. Det verkar som om han, med utnyttjande av uruguayanskt material, ville belysa det som är centralproblemet i alla demokratiskt styrda enheter: förhållandet mellan majoritet och minoritet sådant det aktualiseras i samband med regeringsmaktens utövande. Hur skall man kunna lösa regeringsproblemet så att majoritetens åsikter i och för sig blir de utslagsgivande utan att minoriteten känner sig utestängd från allt inflytande och tillgriper utomparlamentariska maktmedel? Hur skall man kunna uppnå jämvikt mellan vitalitet och stabilitet, mellan den splittring som följer av ett demokratiskt styrelseskick och den värdegemenskap som samtidigt krävs för att det hela skall hålla ihop? Uruguay lämpar sig särskilt väl för en analys av dessa problem. Dels har landet upplevt starka, tidvis våldsamma spänningar mellan två partiblock, colorado och blanco (nationalister). Dels har det förts en intensiv debatt om samlevnadsproblemet mellan majoritet och minoritet, liksom det skapats vissa egenartade former för samarbete.

Avhandlingen är — med denna vagt formulerade men utomordentligt intressanta målsättning — indelad i ett kronologiskt avsnitt om uruguayansk politik under 1920-talet och ett systematiskt avsnitt om innebörden av begreppet coparticipación, om 1919 års colegiadoförfattning samt om de politiska partierna. Det kronologiska avsnittet, som med ett understatement kallas »a rather comprehensive chronological account», omfattar nästan 150 sidor, det systematiska knappt 90 sidor. Denna fördelning mellan kronologi och systematik utgör ett ständigt aktuellt avvägningsproblem för statsvetenskapliga författare.

Lindahl motiverar sin långa kronologi med att han inte kan förutsätta att läsarna känner till uruguayansk politik under 1920-talet. Det är ett mycket rimligt antagande. Kronologins främsta funktion får alltså uppfattas vara att informera om skeendet under den period som i bokens andra avsnitt analyseras ur vissa bestämda utgångspunkter. Denna första del har emellertid, genom att den tillåtits bli så omfattande, kommit att

innehålla en redogörelse inte endast för vissa grundläggande händelser utan även för händelser av mera perifer betydelse. Man frågar sig då efter vilka principer författaren valt ut de fakta han bestämt sig för att relatera. Ibland förefaller det som om han tämligen intuitivt valt ut sådant som verkat roande och intressant även om han i princip får sägas ha försökt begränsa sig till sådant som han sedermera får anledning att återkomma till i det systematiska. Han dröjer sålunda i kronologin särskilt utförligt vid spänningarna och brytningarna inom de olika partierna, vid kartell-samverkan vid de olika valen, vid resonemangen om coparticipación och vid fördelningen av olika ämbeten, allt frågor som han tar upp till förnyad behandling i sitt systematiska avsnitt.

Denna önskan att på en och samma gång informera om ett politiskt skeende och skjuta fram sådana händelser i denna skeendeström, som kan vara av värde för en senare systematisk framställning, ger emellertid lätt en skev bild av det historiska händelseförloppet. Två exempel på en sådan snedvridning kan anföras. Dels sägs det ingenting eller mycket litet i denna kronologi om ekonomiska och sociala faktorer, dels lämnas det mycket sparsamma upplysningar om behandlingen av olika sakfrågor. Härigenom får man lätt ett intryck av att sociala och ekonomiska faktorer spelat en underordnad roll i uruguayansk politik, liksom att de politiska instanserna i allmänhet varit oförmögna att samla sig till beslut i sakfrågor. Någon sådan tes har dock inte Lindahl velat förfäktat utan han har endast kommit att förmedla detta intryck därför att han skjutit fram det partipolitiska spelet med dess olika turer på bekostnad av sociala och ekonomiska faktorer, liksom han skjutit fram motsättningar av personlig art på bekostnad av motsättningar i olika sakfrågor.

Den som nalkas Lindahls avhandling från historiska utgångspunkter och väntar sig att finna en analys av Uruguays moderna historia måste, sådan som kronologin nu föreligger, bli besviken. Framställningen är alltför endimensional för att kunna sägas erbjuda en något så när fylig bild av det politiska händelseförloppet under den angivna tiden. Den återigen som nalkas denna avhandling från mera statsvetenskapliga utgångspunkter kan emellertid knappast heller känna sig helt tillfredsställd. Det må vara att författaren för sin kronologiska berättelse valt ut sådana händelser, som är ägnade att belysa det som analyseras i avsnitt II. Detta är man emellertid inte medveten om vid en första läsning; en andra läsning av kronologin blir också mycket mera njutbar än den första, när man i systematiken fått ett visst facit. Vid premiärläsningen är det i alla fall svårt att komma ifrån en känsla av villrådighet och olust över att utan kännedom om målet behöva vada genom alla dessa i kronologisk ordning upp- radade fakta och detaljer.

Det avvägningsproblem mellan kronologi och systematik som Lindahl ställts inför skulle, såvitt jag förstår, enklast ha lösts om han blott hade lämnat en kortfattad redogörelse för de viktigaste händelserna under den tid hans avhandling behandlar och i övrigt grupperat sitt imponerande material kring de frågeställningar som han bestämt sig för att belysa. En sådan kortfattad redogörelse hade räckt för att ge läsaren en nödvändig orientering om händelseförloppet, ett s. a. s. tidsmässigt skelett för den

systematiska framställningen. Och om Lindahl varit på jakt efter att mot uruguayansk bakgrund analysera det alltid aktuella samlevnadsproblemet mellan majoritet och minoritet i en politisk process kunde man i anslutning till hans förut citerade programmatiska mening i förordet ha kunnat tänka sig — bland flera möjliga alternativ — en indelning av avhandlingen i tre huvudavsnitt. Ett första huvudavsnitt kunde ha ägnats åt en analys av huvudaktörerna i den politiska processen, d. v. s. åt en analys av de politiska partierna var för sig. Ett andra huvudavsnitt kunde ha ägnats åt en analys av de åsikter som dessa partier och andra utvecklat om hur denna samlevnad *borde* gestaltas. Ett sista avsnitt slutligen kunde ha ägnats åt en analys av det samarbete som *de facto* etablerades mellan partierna inom ramen för den märkliga författning som var Uruguays under femton år.

De som före Lindahl studerat Uruguays politik tycks i allmänhet ha karakteriserat detta lands partiväsen som ett tvåpartisystem. Lindahl driver en motsatt tes: Uruguay präglades, åtminstone under de år som den första colegiadoförfattningen var i kraft, inte av ett tvåpartisystem utan av ett mångpartisystem. De traditionella partierna — *colorado* och *blanco* — var enligt honom i realiteten splittrade i olika från varandra helt självständiga grupper.

Den dominerande gestalten på *colorado*-sidan och inom Uruguays politiska liv över huvud under 1900-talets tre första decennier var José Batlle y Ordóñez, hjälten i Lindahls avhandling. Han hade varit president i två omgångar under den författning som gällde fram till 1919, han hade drivit igenom sociala reformer av en för sin tid påfallande radikal karaktär, han hade varit den främste förespråkaren för den nya författning som trädde i kraft 1919. Batlle både samlade kring sig entusiastiska anhängare och stötte bort gamla meningsfränder. En första brytning på *coloradosidan* inträffade redan 1913 i samband med att de som var motståndare till den av Batlle förordade nya författningen bildade en egen grupp. De kom att kallas *riverister* gentemot majoriteten som fick namnet *batllister*. En andra brytning inträffade 1919. Dels bildades det en grupp under den förutvarande presidenten Viera — s. k. *vierister* — i opposition mot Batlles uppfattning om den inre partiorganisationen, dels bildades det en grupp kring presidentämbetets dåvarande innehavare, Brum, med syfte att överbrygga existerande motsättningar på *coloradosidan*. En tredje brytning slutligen inträffade i slutet av 20-talet när ytterligare en central politiker bland *batllisterna*, Sosa, gick sin egen väg med några anhängare och bildade en grupp som fick namnet *sosister*. Inom det *partiblock* som kallades *colorado* kunde man alltså, som en följd av dessa spjälkningar, under 20-talets senare del urskilja åtminstone fyra från varandra fristående grupper. Inom *nationalistblocket* inträffade det endast en sprängning under denna tid, även om motsättningarna inom den större och dominerande gruppen, som fick behålla namnet *nationalister*, var ganska stora.

Tesen att Uruguay i realiteten hade ett mångpartisystem verkar övertygande. Det finns ingen anledning att i detta sammanhang ta upp någon diskussion om de kriterier som vi lämpligen bör uppställa för att klassi-

ficera en gruppbildning som parti; Lindahls användning av partibegreppet är ibland något förvillande genom att han låter detta begrepp gälla både för respektive block och för de självständiga gruppbildningarna inom respektive block. Det väsentliga i detta sammanhang är dock att han visat att dessa gruppbildningar — det gäller framförallt på coloradosidan — inte hade några gemensamma organ och inte förfäktade likartade åsikter utan att de var och en hade sin egen organisation och sitt eget program. Deras samarbete inskränktes i huvudsak till kartellverksamhet vid val, dock inte vid alla val. Redogörelsen för hur pass självständiga dessa olika gruppbildningar var framstår som ett av de intressantaste resultaten av Lindahls forskningsarbete.

Lindhahl har i sin analys av Uruguays partiväsende koncentrerat sig på partiernas organisation och program; det är framförallt batllisterna och nationalisterna som analyserats i detta avseende. I sin redogörelse för partiorganisationen har han inte endast nöjt sig med att redogöra för den formella strukturen och de formella regler, som bestämde det inre partilivet, utan han har också försökt — vilket givetvis är alldeles nödvändigt — att i någon mån fixera de interna maktrelationerna. Han visar hur batllistpartiet i någon mån beskrev den utveckling som är välkänd från Väst-europa, utvecklingen från en tämligen lös sammanslutning dominerad av ett fåtal personer till en tämligen väl integrerad enhet. I sin redogörelse för batllisternas och nationalisternas program visar han hur dessa skilde sig enligt ett ganska traditionellt mönster: batllisterna var mer kallsinniga mot kyrkan än nationalisterna, mer intresserade av socialpolitiskt reformarbete och mer benägna att i statlig ägo överföra företag av allmännyttig karaktär.

De politiska partiernas geografiska och sociala struktur berör Lindahl endast i förbigående. Det är en beklaglig inskränkning, åtminstone om målsättningen varit att analysera samlevnadsproblemet mellan majoritet och minoritet. Det är naturligtvis mycket väsentligt för en förståelse av partiernas inbördes förhållande att veta om de varit koncentrerade till vissa bestämda regioner eller om de funnits företrädta över hela landet, liksom om de haft sitt huvudsakliga stöd i vissa speciella socialgrupper eller om de varit representerade i alla sociala skikt. Det lilla Lindahl säger härom kvarlämnar många frågetecken. Han framhåller att nationalisterna var särskilt starka i ett hålte, som gick tvärs igenom landet. Vad kan detta ha berott på, var den sociala och ekonomiska strukturen annorlunda i denna grupp av provinser än i de övriga? Han framhåller vidare att batllisternas väljarkår till inte mindre än 40 % hörde hemma i Montevideo men att en analys av valresultaten i huvudstaten »hardly suggests that the Batllist Party enjoyed the support of the workers» (s. 267). Vilka grupper i Montevideo stödde då batllisterna, när det samtidigt meddelas att medelklassväljarna i stor utsträckning stödde de mindre coloradopartierna? Vilket parti röstade överhuvud arbetarna på om inte på batllisterna? Uruguays socialistiska parti var nämligen mycket litet. Det är frågor av denna typ man gärna hade velat få närmare belysta och om möjligt besvarade.

I Lindahls avhandling är uppmärksamheten hela tiden, såsom också förutsattes i förordets sammanfattande mening, riktad på begreppet *copartido*

cipación. Det är tydligen ett begrepp, som ständigt virvlade runt i Uruguays politiska debatt under den av Lindahl berörda tiden, använt både som honnörord och slagträ. Lindahl har fascinerats och i någon mån också förhäxats av det som är coparticipación. Det verkar som om han i samband med detta begrepp ålagt sig tre uppgifter: för det första att fixera vad som menats med coparticipación, för det andra att kartlägga motiven för coparticipación samt för det tredje att utvärdera i vad mån coparticipación realiserats i det politiska livet.

Det är uppenbart att ordet coparticipación inte hade någon entydig innebörd. Det gavs olika betydelse av olika personer vid olika tillfällen. Dessa skiftningar har lyhört inregistrerats av Lindahl även om vissa oklarheter alltfjämt dröjer kvar. Så sägs t. ex. på några ställen i avhandlingen (ss. 46 och 83) att ordet coparticipación även använts för att beteckna det vi skulle kalla för koalitionsregering, medan Lindahl i sitt systematiska avsnitt återigen hävdar att coparticipación »had little in common with government by a coalition» (s. 194). Lindahl försöker — trots att han är väl medveten om ordet coparticipacións skiftande betydelser — finna en minsta gemensamma nämnare i det sätt på vilket detta ord använts. Han gör sammanfattande definitioner på olika ställen i sin bok; i sitt systematiska avsnitt gör han dock en skillnad mellan tiden före och efter den nya författningens ikraftträdande. Före 1919 säges t. ex. den principiella innebörden i begreppet coparticipación ha varit dels någon form av samarbete mellan de två blocken, dels garantier för att oppositionen skulle få en viss representation i parlamentet och därmed kunna påverka valet av president, dels en av presidenten driven »non-exclusive policy» över partierna och utnämning av företrädare för bägge partierna till poster inom förvaltningen (s. 195). Samtidigt som Lindahl på detta sätt försöker fixera innebörden i begreppet coparticipación har han emellertid tidigare visat att inte ens de här uppräknade momenten var gemensamma för alla som använde sig av detta begrepp. På nationalistsidan avsåg man tydligen i huvudsak allt detta, men på coloradosidan gavs ordet i allmänhet en snävare betydelse. Det ter sig m. a. o. som en ganska fåfång och meningslös uppgift att ifråga om detta kontroversiella och värdeladdade begrepp mera i detalj försöka finna en definition som motsvarar den huvudsakliga användningen i alla politiska läger. Lindahl kunde ha nöjt sig med att endast redogöra för vad olika grupper av personer vid olika tillfällen menat när de talat om coparticipación.

Det angavs i den politiska debatten några mycket rimliga motiv för det som kallades coparticipación. Inom nationalistblocket, som så gott som hela tiden befann sig i minoritet, var man sålunda enligt Lindahl angelägen om att få en viss insyn och delaktighet i regeringsmakten för att därmed få garantier mot övergrepp från majoritetens sida, medan man å andra sidan inom coloradoblocket var intresserad av att ge oppositionen viss delaktighet i regeringsmakten för att därigenom pacificera sina politiska motståndare. Lindahl hävdar emellertid att det förutom dessa ganska naturliga motiv även fanns ett annat av mera teoretisk och sofistikerad typ. Det skall ha bottnat i föreställningen om att det i alla situationer finns en och endast en riktig handlingslinje. Och denna föreställning om någon sorts objektiv

given, riktig politik skall enligt Lindahl ha uppvisat platonska drag. Så heter det på s. 192: »Lines of thought that can be traced back to Plato can be found in Uruguayan politicians and others who had expressed themselves as favouring coparticipación».

Denna hastiga parallell med Platon beläggs i det systematiska avsnittet med två uttalanden. Det ena är ett uttalande av en rättslärdd, som i slutet av 1800-talet vände sig mot principen om imperativa mandat och tillade att presidenten inte skulle söka stöd från något speciellt parti utan föra en »noble and honest policy to the benefit of all» (s. 192). Det andra belägget är ett citat från nationalisternas program från år 1872 i vilket det sades att till parlament och president skulle väljas medborgare, som är kapabla genom sina dygder och kvaliteter, och att man inte skulle tveka att även välja personer utanför partiet om de ansluter sig till partiets fundamentala idéer och syften (§, 326, not 10). Uttalandena verkar inte särskilt övertygande som belägg för ett samband mellan coparticipación och Platons idévärld. För det första hör det alltjämt till god ton att säga att politiker skall föra en politik som gagnar alla och det händer alltjämt, även om det inte är särskilt vanligt, att partier utser icke-partibundna till olika valda poster. Vi talar för den skull inte om platonsk påverkan! För det andra var det ju ingalunda förutsatt i Platons resonemang — något som det inte finns anledning att närmare utveckla här — att den norm utanför sinnevärlden som filosofen-statsmannen hade att realisera behövde vara »to the benefit of all».

Sina största svårigheter i samband med begreppet coparticipación har emellertid Lindahl mött när han själv försöker använda det i instrumentellt syfte, d. v. s. när han använder det för att analysera och karakterisera det som sker. Vid ett flertal tillfällen deklarerar han friskt att nu föreligger det coparticipación, utan att han först för sig själv och sina läsare klart angett vad han å sin sida lägger in i detta oklara begrepp. Det verkar dock — av vad han säger i förbigående — som om han med detta begrepp närmast avser en situation när oppositionen får besätta en del poster i administrationen (jfr ss. 154 och 172).

Denna benägenhet att använda ett mångtydigt begrepp instrumentellt utan att för eget bruk ge det en klar innebörd har, som man kunde vänta sig, lett till oklarheter och motsägelser. Det får illustreras med ett exempel. På s. 73 konstaterar Lindahl utan några reservationer att det följde coparticipación i spåren på den nya författningen. På s. 196 talar han likaledes om att det uppstod »an increasing coparticipación». På s. 212 gör han däremot en reservation: »From what has been said, the period 1919—1933 cannot, without detailed definitions and explanations, be characterized as one of coparticipación or gobierno de partido». Litet längre ner på samma sida gör han en ytterligare nyansering: »If the period of the second constitution is characterized by increased coparticipación, it is mainly because of the increase of institutional coparticipación». Och denna specificering av coparticipación-begreppet sägs innebära att oppositionen fick besätta en andel platser i administrationen, d. v. s. det verkar som om med »institutional coparticipación» menas i stort sett samma sak som författaren tidi-

gare — visserligen i förbigående och oklart — sagt sig mena med blott och bart coparticipación.

Lindahl, som under många år borrat sig in och levt med i en debatt, där man ständigt talat om något som kallas coparticipación, har inte förmått skaka av sig detta begrepp, när han väl ställts inför uppgiften att analysera skeendet. Det skall gärna medges att det kan vara praktiskt och klokt att i analysen av ett skeende i största möjliga mån använda de begrepp, som varit gängse under ifrågavarande tidpunkt. Men det förutsätter, vilket i denna situation inte varit fallet, att begreppet helst har en entydig innebörd och åtminstone att författaren själv, om han använder sig av begreppet, mycket bestämt anger vad han lägger in i detsamma.

Två önskemål bestämde utformningen av den märkliga författning — *The first colegiado* — som gällde i Uruguay under åren 1919—1933. Det ena önskemålet, som under förhandlingarna om denna författnings tillkomst framförallt framfördes från nationalisthåll, var att skapa konstitutionella förutsättningar för ett visst samarbete mellan majoritet och minoritet vid regeringsmaktens utövande. Det andra önskemålet, som var det centrala för Batlle och hans anhängare, var att skapa konstitutionella garantier mot uppkomsten av en för demokratin skadlig maktkoncentration till en enda person. Den nya författnings utmärkande drag, ägnat att tillfredsställa bägge dessa önskemål, var en exekutivmakt delad på två organ: på en direkt av folket vald president och på ett likaledes direkt av folket valt råd. Presidenten och rådet hade var sitt kompetensområde och utnämnde var sin andel av ministrarna.

Det samarbete som etablerades mellan partierna inom ramen för denna författning har Lindahl utförligt uppehållit sig vid i den mån det var fråga om val och utnämningar. Han visar noggrant hur posterna inom rådet fördelades mellan majoritet och minoritet; regeln var den att vartannat år skulle tre av rådets nio poster besättas för en sexårsperiod och en av dessa tre poster skulle alltid tillfalla minoritetsblocket. Lindahl dröjer också utförligt vid alla de olika förhandlingar som fördes mellan partierna om fördelning av befattningar inom administrationen; departementschefsposterna kom dock alltid att besättas av politiker från coloradoblocket. Lindahl svävar däremot på målet i fråga om det samarbete som kan tänkas ha ägt rum vid lösningen av olika sakfrågor. I vilken utsträckning hände det m. a. o. att partiernas representanter — i rådet och i parlamentet — kompromissade sig fram till en enhetlig ståndpunkt? I vissa ögonblick ges läsarna intryck av att rådets beslut som regel trumfades igenom mot minoritetens vilja. I andra ögonblick antyds det att det inom rådet skapades ganska stor enhetskänsla, liksom att råd och parlament — även om de under vissa perioder hade olika majoritet — kunde komma fram till samlande lösningar, d. v. s. att samarbete mellan partierna kunde etableras inte endast vid fördelningen av åtråvärda befattningar utan även vid beslut i sakfrågor.

Det sätt på vilket de olika organen förhöll sig till varandra har även behandlats av Lindahl. Han visar på ett åskådligt sätt hur relationerna utvecklades mellan presidenten och rådet; det uppstod mindre friktioner dem

emellan än man kanske kunde ha väntat sig. Han är kanske mindre koncis i sin redogörelse för relationerna mellan denna »bicephalous executive» och parlamentet. Detta sammanhänger delvis med hans ovilja att klart referera de i den skrivna författningen intagna bestämmelserna om olika organs funktioner och kompetens. Det må vara att de skillnader, som brukar uppstå mellan skrivna normer och praxis, är särskilt stora i latinamerikansk miljö men det vore det oaktat värdefullt för en förståelse av maktrelationerna inom denna beslutshierarki, om man klart finge veta hur dessa relationer var tänkta att bli utformade. Författaren har f. ö. förespeglat oss något sådant när han i sitt förord säger att det är naturligt för en statsvetenskapsman »to devote interest to the factual content of the constitution in relation to the legal content» (s. 7).

Det är möjligt att Lindahl utförligare skulle ha kunnat belysa både graden av samarbete mellan partierna vid lösningen av olika frågor och graden av inflytande mellan olika organ, om han mera i detalj hade uppehållit sig vid ett antal beslutsprocesser. Hur gick det t. ex. till när det genomfördes en lagstiftning om minimilön och allmän pensionering, när det inrättades statliga företag som ANCAP och Frigorificio Nacional, när det skapades en ny vallag — allt åtgärder som han i förbigående berör? I vad mån lyckades de olika partierna jämka samman sina åsikter i dessa frågor och i så fall *var* inom denna beslutshierarki ägde sammanjämkningen rum? Det är klart att en närmare analys av ett antal beslutsprocesser skulle ha gett ännu mera arbete åt Lindahl, som redan lagt ner mycken möda på denna avhandling. Men återigen: med utgångspunkt från den problemställning som förefaller ha varit den centrala för författaren är det möjligt att en del av det som nu gjorts inom denna avhandlings ram kunde ha förblivit ogjort om vi i stället fått en sådan analys.

Lindahl har tydligen haft som sin princip att inte försöka göra jämförelser mellan förhållandena i Uruguay och förhållandena i andra länder. Det verkar att vara en klok begränsning av arbetsuppgiften. Ett försök att dra paralleller av detta slag blir lätt ytligt och impressionistiskt utan omfattande och tidsödande forskning. Denna föresats att enbart koncentrera sig på Uruguay har han också hållit fast vid i sin text, även om han på några ställen gör sig skyldig till litet slarviga generaliseringar. En sådan återfinnes t. ex. på s. 203, där han hävdar att direkta val av presidenter i allmänhet innebär »the election of a prominent person, for political parties can hardly nominate second-rate politicians». I USA, som erbjuder ett av de bästa exemplen på ett system där presidenterna i realiteten väljes direkt av folket, fungerade Harding, Coolidge och Hoover som presidenter under de år som Lindahl uppehållit sig vid för Uruguays del. Dessa herrar torde knappast, åtminstone inte de två första, bekräfta författarens svepande omdöme om samband mellan direkta val och prominens.

I sin inledning och avslutning gör emellertid Lindahl avsteg från principen att inte göra jämförelser mellan Uruguay och omvärlden. I inledningen deklarerar han utan någon reservation att de politiska partierna i Uruguay »neither by their structure nor by the ideas they advocate, are at all similar to those in other countries» (s. 7). Varje lands partisystem

skiljer sig naturligtvis på någon punkt från övriga länders partisystem. Det är en truism att påpeka detta. Men att påstå, såsom här göres, att partisystemet i Uruguay är väsensskilt från allt övrigt förutsätter givetvis omfattande jämförelser, särskilt med andra länder i Latinamerika. I sin avslutning återigen deklarerar Lindahl, à propos de fakta som kan tänkas förklara uppkomsten av en jämförelsevis framgångsrik demokrati i Uruguay under 20-talet, att man i många andra latinamerikanska länder uppfattar förändringar i själva författningen som ett verksamt medel på väg mot mera demokrati: »These changes have seldom led to such progress as that achieved in Uruguay by the Constitution of 1918. This may possibly be because the Constitution was the outcome of a compromise backed up by a broad popular opinion, and also because the Constitution was conceived in such a way that it was an expression of social realities» (s. 276). Lindahl tycks med denna mening implicera att det han funnit karakteristiskt för Uruguays skrivna författning — att den var en kompromissprodukt och att den speglade den sociala strukturen — var någonting unikt för latinamerikansk miljö. Det är kanske ett riktigt påstående. Men han har, lika litet som i fråga om sitt inledningsvis fällda omdöme om de politiska partierna i Uruguay, brytt sig om att närmare motivera och belysa detta påstående.

Det får bli en annan forskares uppgift att på grundval av det material som Lindahl samlat in om Uruguays politiska liv göra jämförelser med andra politiska system. Denne forskare kommer att finna ett rikt och intressant material om ett land och en tid, som länge varit orörd mark.

Olof Ruin

Den utrikespolitiska beslutsprocessen. En orientering.

Den uppmärksamhet som samhällsvetenskaperna i de anglosaxiska länderna under de sista årtiondena ägnat åt ett systematiskt studium av beslutsprocessen har betingats av de stora framsteg som på 1930- och 1940-talen gjordes inom framför allt den amerikanska beteendeforskningen. Utanför de egentliga beteendevetenskaperna var det till en början främst företagskonomin som visade intresse för denna nya undersökningsmetod,¹ även om en rad framstående forskare tidigt sökte tillämpa den även på de politiska studierna.²

Det var inte förrän under loppet av 1950-talet som man framför allt i Föränta staterna på allvar började intressera sig för en vetenskaplig utforskning av den *utrikespolitiska* beslutsprocessen. Det skedde då som ett led i ett intensifierat studium av den internationella politiken i allmänhet och i en medveten strävan att med utnyttjande av beteendevetenskapernas landvinningar uppställa riktlinjer för ett rationellt handlande på ett område, där konsekvenserna av felaktiga beslut framstod som alltmera ödes-

¹ Jfr Paul Wasserman & Fred Silander, »Decision-Making. An Annotated Bibliography», Ithaca, N. Y. 1958.

² Se t. ex. Herbert A. Simon, »Administrative Behavior: A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organization». New York 1947 (2nd ed. 1957).

digra. »The decision-making approach» var också en reaktion mot det under mellankrigstiden i den anglosaxiska världen dominerande betraktelsesättet, som utgick ifrån uppfattningen av en grundläggande konformitet i de enskilda staternas handlande.³ Genom en inriktning av undersökningen på de individer och grupper som utgör eller påverkar de beslutande instanserna i de enskilda staterna hoppades man kunna komma fram till en mera differentierad och realistisk bild av staternas handlingssätt på den internationella scenen.

I det följande skall några viktigare arbeten rörande den utrikespolitiska beslutsprocessen tas upp till granskning, vilka kan sägas representera olika typer av undersökningar i genren.

Det faller sig då naturligt att börja med pionjärarbetet på området: Richard C. Snyder, H. W. Bruck & Burton Sapin, »Decision-Making as an Approach to the Study of International Politics».⁴ Denna studie är ett försök att på deduktiv väg utforma ett allmängiltigt analytiskt schema för den utrikespolitiska beslutsprocessen. Utgångspunkten är därvid 1. att den enskilda staten under överskådlig tid framåt kan väntas förbli den grundenhet på den internationella arenan från vilken allt väsentligt politiskt handlande emanerar; 2. att statligt handlande baserar sig på beslut av dem som handlar å statens vägnar, d. v. s. dess officiella representanter. Kärnpunkten i Snyders rätt komplicerade modell är tesen, att den enskilda statens handlingssätt bestäms av hur dess officiellt beslutande organ (»the decision-makers») definierar den situation som ger anledning till ett beslut. Denna situationens definition är enligt Snyder i sin tur resultatet av en process inom en organiserad grupp, för vars funktionssätt uppställs mycket ingående normer. En av modellens huvudförtjänster består i att den förutser en ytterst detaljerad analys av den beslutande gruppens uppbyggnad och metoderna för dess sammansättning.

Genom att ställa de officiella »decision-makers» i centrum för sitt schema har Snyder kommit att mycket starkt framhäva perceptionsbegränsningens betydelse vid tillkomsten av utrikespolitiska beslut. Modellens konstruktion syftar till att i möjligaste mån rekonstruera de beslutande individernas »värld» sådan som de uppfattade den, däremot inte den objektiva situation som förelåg vid tidpunkten för avgörandet. Det utesluter emellertid ingalunda att det inflytande beaktas som utövas av personer utanför den officiella beslutande gruppens ram. Snyder har ägnat åtskillig uppmärksamhet åt de icke-officiella rådgivarnas och de i de moderna demokratierna så mäktiga intressegruppernas och organisationernas roll. Han är givetvis fullt medveten om att det faktiska avgörandet i många viktiga utrikespolitiska frågor kan fällas av individer som inte tillhör det egentliga rege-

³ Jfr Arnold Wolfers, »The Actors in International Politics» i *Theoretical Aspects of International Relations*, ed. by William T. R. Fox, Notre Dame, Indiana, 1959, s. 84, 90.

⁴ Richard C. Snyder, H. W. Bruck & Burton Sapin, »Decision-Making as an Approach to the Study of International Politics», Princeton 1954. I det följande hänvisas till detta arbete endast under författarnamnet Snyder. En ny bok om beslutsprocessen har av samma författargrupp utgivits på sommaren 1962. Den hade inte anlänt till Sverige vid tidpunkten för utarbetandet av denna uppsats men lär inte innehålla några väsentliga begreppsliga nyheter.

ringsmaskineriet. Med utgångspunkt från sitt ursprungliga antagande att statligt handlande under alla förhållanden förutsätter att någon av dess officiella representanter träder i aktion hävdar Snyder emellertid att det i dylika fall gäller att klarlägga *hur* intressegruppers eller privata individers inflytande »översätts» till officiellt handlande. Det räcker då icke att förklara på vilket sätt dessa personer får tillfälle att framföra sin mening och därmed påverka »the decision-makers», utan man måste också söka påvisa varför dessa senare i det givna fallet låter sig påverkas.

Den mångfald av faktorer utanför regeringsmaskineriets ram som inverkar på utrikespolitikens utformning har Snyder sökt inordna under begreppet »setting», varmed förstås dels de potentiellt relevanta faktorerna och omständigheterna utanför den egna statens gränser (»external setting»), dels den totala nationella samhällsstruktur inom vars ram den beslutande gruppen fungerar (»internal setting»).

För en kartläggning av vad som egentligen försiggår inom »the decision-making unit» uppställer Snyder följande analytiska kategorier: 1. kompetensfärens struktur, 2. kommunikation och information samt 3. motivation. Ett beaktande av dessa variabler liksom av en hel rad andra, som här av utrymmesskäl inte kan redovisas, avser att skapa största möjliga klarhet beträffande den situation i vilken »the decision-makers» agerar. I sista hand har det utrikespolitiska beslutet emellertid karaktären av ett val mellan olika alternativ som träffas av vissa enskilda individer. Utslagsgivande för detta val blir dessa personers individuella preferensskalor, vilka enligt Snyders schema bl. a. bestäms av de regler som tillämpas i den organisatoriska enhet inom vilken de ifrågavarande personerna verkar samt av deras individuella livserfarenheter.

Den av Snyder och hans medarbetare utformade modellen utgör en nyttig inventering av de olika faktorer som kan inverka på den utrikespolitiska beslutsprocessen. Dess empiriska användbarhet begränsas dock i hög grad av en svårbegriplig och delvis för ändamålet nydanad terminologi samt av vad som enligt min mening måste betecknas som en allmän överdimensionering.⁵ Därtill kommer att den saknar varje antydning om sannolika prioriteter i relevans mellan olika faktorer, varför deras inbördes samband blir otillräckligt belyst.⁶ Modellens största värde består antagligen däri att den kan tjäna som utgångspunkt för förenklade och empiriskt mera brukbara analytiska systembyggen.

En helt annan typ av undersökning representerar Bernhard C. Cohens tre år senare utgivna arbete om den politiska beslutsprocessen i samband

⁵ Snyder har tillämpat sin modell i en fallstudie om det amerikanska beslutet att intervensera i Korea. Se Richard C. Snyder & Glenn D. Paige, »The United States Decision to Resist Aggression in Korea: The Application of an Analytical Scheme», i *Administrative Science Quarterly* Vol. 3, No. 3 (December 1958), s. 341 ff. Diskrepansen mellan å ena sidan den omständliga beskrivningen av tillvägagångssättet vid tillämpningen av det analytiska schemat på detta fall och å andra sidan konklusionernas torftighet synes mig utgöra en bekräftelse på modellens överdimensionering.

⁶ Jfr Stanley Hoffmanns kritik i *Contemporary theory in International Relations*, ed. by Stanley Hoffmann, Englewood Cliffs, N. J., 1960, s. 52.

med det amerikanska fredsfördraget med Japan.⁷ Här är det fråga om en fallstudie rörande en begränsad händelsekedja i amerikansk efterkrigs-politik. Den utgör emellertid också ett medvetet försök att påvisa möjlig-heten att på induktiv väg nå fram till vissa giltiga generaliseringar om den process genom vilken ett lands utrikespolitik utformas.

Den modell som Cohen utgår ifrån i sin studie är mycket enklare än Snyders. Dess huvudelement presenteras av Cohen på följande sätt:

»... a general and somewhat amorphous climate of public opinion; articulate private citizens and political interest groups; the media of mass communication; specific agents and agencies in the Executive branch; and specific committees of the Congress, informal political groupings in the Congress, and the two Houses themselves.»⁸

Modellen omfattar således endast de inhemska faktorer och agerande som deltar i eller påverkar utrikespolitikens utformning i Förenta staterna. Det finns ingen anledning att resa principiella invändningar mot valet av de huvudelement som ingår i Cohens modell. Den överensstämmer i stort sett med vad som allmänt anses vara de viktigaste komponenterna i det utrikes-politiska beslutsmaskineriet i Förenta staterna. Likväl kan det vara skäl att konstatera, att modellens utseende är resultatet av ett tillvägagångssätt, där författaren knappast går utanför gränserna för den vedertagna institutio-nella strukturen. I det föreliggande fallet fanns det förmodligen inte någon anledning därtill. Men det kan ifrågasättas om förfaringssättet är tillämpligt på alla stater och alla historiska tillfällen. Såsom närmare skall utvecklas nedan synes mycket tala för att man vid framtida modellbyggen bör komplettera den traditionella institutionella strukturen med andra »agerande» eller »faktorer», vilkas existens och relevans överhuvudtaget inte kan konstateras annat än genom en systematisk inventering av alla de funk-tioner som utövas vid utrikespolitikens utformning.

I slutet av sin bok uppställer Cohen en rad hypoteser angående olika instansers, gruppers och individers roll i den utrikespolitiska beslutsproces-sen i Förenta staterna. Han är dock själv mån om att understryka den be-begränsade giltigheten av dessa hypotetiskt utformade konklusioner och framhåller att det behövs många fler fallstudier av samma art för att komma fram till empiriskt underbyggda generaliseringar om hur den amerikanska utrikespolitiken utformas. Cohen avstår därför från att uttala några mera allmänna omdömen om den relativa betydelsen av olika instan-ser och faktorer. Men han är en av de få på detta område verksamma vetenskapsmän som åtminstone uppmärksammat den i och för sig själv-klara men likväl ofta förbisedda omständigheten att den utrikespolitiska beslutsprocessen också kan betingas av arten av de problem som de age-rande har att ta ställning till. Det är ju t. ex. i hög grad sannolikt att be-slutsprocessen blir en annan om de gäller en fråga, där landets självstän-dighet kan stå på spel än om endast dess ekonomiska intressen berörs av beslutet. Den relativa betydelsen av denna variabel kan emellertid för varje stat fastställas endast genom en rad fallstudier, där beslutsförfarandet vid

⁷ Bernard C. Cohen, »The Political Process and Foreign Policy: The Making of the Japanese Peace Settlement», Princeton, N. J. 1957.

⁸ Ibid., s. 6.

ställningstagande till olikartade utrikespolitiska problem blir föremål för en systematisk undersökning.

Det senaste och mest ambitiösa bidraget till litteraturen om den utrikespolitiska beslutsprocessen är Joseph Frankels arbete »The Making of Foreign Policy: An Analysis of Decision-Making.⁹ Frankel innehar en professur i statskunskap vid universitetet i Aberdeen och hans studie är sålunda den första större undersökningen på området som publiceras på denna sidan Atlanten. Frankel har gjort ett försök att med utgångspunkt från en ny modell beskriva de viktigaste komponenterna i den utrikespolitiska beslutsprocessen och sambandet dem emellan. I förordet framhåller författaren att hans syfte inte har varit att formulera en teori med generell tillämpning utan snarare »to establish generalizations valid within the historically limited context of our time».¹⁰ Frankel har strävat efter terminologisk enkelhet, vilket gör hans studie njutbar även för den som inte är förtrogen med den behavioristiska nomenklaturen.

Liksom Snyder utgår Frankel i sin modell från de individer som i varje stat har den formella beslutanderätten. Kärnpunkten i beslutsprocessen är enligt denna modell att dessa personers värderingar konfronteras med deras uppfattning av omgivningen (miljön). Perceptionsaspekten spelar sålunda en viktig roll även i Frankels schema. Men den är hos honom icke lika dominant som hos Snyder. Frankel skiljer mellan den psykologiska och den objektiva miljön inom vilken »the decision-makers» agerar. Den förra representerar den »värld» som forskaren kan konstatera att de beslutande hade inför ögonen när de träffade sitt avgörande; den senare är den som en »allvetande åskådare» skulle kunna bli varse. Den förra bestämmer gränserna för möjliga beslut, den senare gränserna för effektivt handlande. I motsats till Snyder inkluderar Frankel även den objektiva miljön i sin beslutsmodell och han motiverar det med att icke varseblivna faktorer visserligen inte kan påverka själva besluten men däremot de ur dessa emanerande handlingarna, vilket i sin tur kan leda till att den objektiva miljön spolieerar förväntningar hos »the decision-maker». Distinktionen mellan den psykologiska och den objektiva miljön är under alla förhållanden fruktbar då den ger möjlighet att t. ex. undersöka, varför i efterhand konstaterade handlingsmöjligheter icke utnyttjades av de beslutande personerna.

Den centrala delen av Frankels modell utgöres av det egentliga beslutsmaskineriet, d. v. s. de myndigheter som äger det konstitutionella ansvaret att fatta för staten bindande utrikespolitiska beslut. Denna kärna av officiella »decision-makers» är omgiven av en hel rad element, vilka bildar modellens mera perifera del och som alla faller under begreppet miljön (environment). De senares roll i beslutsprocessen kännetecknas av att de

⁹ Frankels bok, som utges av Oxford University Press, kan väntas i början av år 1963. Tack vare författarens vänliga tillmötesgående har jag haft möjlighet att ta del av hans arbete i manuskript. — Ett kapitel av boken har tidigare publicerats i The Yearbook of World Affairs, London 1960, under titeln »Rational Decision-Making in Foreign Policy».

¹⁰ Hur långt tillbaka Frankel sätter gränsen för »vår tid» är dock något oklart. Flertalet exempel är hämtade från efterkrigstiden men det saknas ingalunda dylika från 1800-talet.

utöver inflytande på de legala beslutande organen t. ex. i form av information eller rådslag. Inflytande innebär sålunda att vederbörande deltar i beslutsprocessen utan att äga befogenheter att fatta formella beslut. Frankel är fullt på de klara med att dessa distinktioner är analytiska förenklingar som ofta saknar exakt motsvarighet i verkligheten. Han fäster sålunda bl. a. uppmärksamhet på den byråkratiseringsprocess som kännetecknar den moderna statsapparaten utveckling och som i vissa fall kan innebära att de instanser som »the decision-makers» behöver anlita för att t. ex. skaffa sig informationer och erhålla expertutlåtanden utöver ett så stort inflytande på det slutliga avgörandet att de i realiteten kan sägas inneha beslutande makt. Det gäller särskilt, när besluten rör för lekmännen svårbedömbara tekniska eller vetenskapliga problem som t. ex. kärnvapenfrågan.

Bokens första häfte består av en detaljbeskrivning av de olika instansernas roll i den utrikespolitiska beslutsprocessen och miljöns inverkan på densamma. Framställningen är underbyggd med en mångfald exempel, de flesta hämtade från amerikansk och brittisk men några även från sovjetisk, japansk, fransk och västtysk politik. Först diskuteras regeringschefens, utrikesministerns, parlamentets, utrikesministeriets och den övriga regeringsbyråkratins funktioner och betydelse, varpå ett särskilt kapitel ägnas åt subsidiära instanser som militären, atomvetenskapsmän, ekonomiska organ samt underrättelse- och propagandaväsendet.

I sin analys av omgivningens inverkan på den utrikespolitiska beslutsprocessen skiljer Frankel först och främst mellan den internationella och den inhemska miljön, vilka i sin tur var för sig kan uppdelas i en fysisk och en samhällselig sektor.¹¹ Han konstaterar att »the decision-makers» i allmänhet påverkas mycket starkare och mera omedelbart av den inhemska miljön. Därmed berör Frankel det av honom inte närmare diskuterade paradoxala förhållandet, att i ett alltmera interdependent världssamfund, där de enskilda staternas möjligheter att förverkliga sina nationella målsättningar även på inrikespolitikens område i allt högre grad betingas av förhållanden och utvecklingstendenser utomlands, genom utrikespolitikens »demokratisering» beslutsprocessen blivit mera beroende av inrikespolitiska faktorer och konstellationer. Han påpekar i detta sammanhang med rätta att även i länder med ett totalitärt statsskick folkets inflytande på utrikespolitikens utformning icke bör underskattas. Den roll som folket spelar i den utrikespolitiska beslutsprocessen kan först och främst sägas bestå däri att det rådande opinionsklimatet (»the mood» som Gabriel Almond kallar det¹²) sätter vissa gränser för de beslutande myndigheternas (regeringens) handlingsfrihet. Denna begränsning varierar från stat till stat och från fall till fall beroende på samhällsskick och folkligt engagemang i olika frågor, men i någon viss grad kan den alltid antas före-

¹¹ Den fysiska sektorn utgöres av de faktorer som kan föras tillbaka på naturen (land, hav, luft) och det sätt på vilket den förändrats av människan; den samhällseliga dels av statssystemet (den internationella miljön) dels av »folket», allmänna opinionen, partierna, intressegrupperna etc. (den inhemska miljön).

¹² Gabriel Almond, »The American People and foreign policy», (kap. IV—VI), New York 1950.

ligga. Medan »folket» som amorf, ostrukturerad massa snarast utövar ett negativt inflytande, kan det göra sig mera positivt gällande genom organiserade grupper: politiska partier, organisationer, intressegrupper etc.

Informationen skärskådas i Frankels undersökning i första hand i dess funktion såsom förbindelselänk mellan »the decision-makers» och deras miljö eller såsom medlet att förvandla den objektiva miljön till den psykologiska.¹³ Ju högre upp på den hierarkiska rangskalan de verkliga besluten fattas desto större är vanligen distansen mellan »the decision-makers» och de ursprungliga informationskällorna och därmed också avståndet mellan dem och den objektiva miljön. Med nödvändigheten av informationsmaterialets komprimering och förenkling ökar givetvis risken för feltolkningar. Frankel diskuterar även möjligheten att informationer avsiktligt feltolkas på väg mellan ursprungskällan och de beslutande instanserna, t. ex. för att motsvara dessa senares förväntningar. Det är ett källkritiskt problem som den diplomatiska historikern ofta möter i form av diplomatrappporter som mera återspeglar avsändarens strävan att behaga sina överordnade än hans verkliga uppfattning av läget.

Även utan direkta förvrängningar frammanar informationer hos »the decision-makers» ofta föreställningar som så litet motsvarar den objektiva verkligheten att det är mera adekvat att tala om deras »bild» av läget än om deras kännedom om detsamma. Sambandet mellan dessa »bilder» och den ständigt flödande informationsströmmen kännetecknas av en ömsesidig växelverkan: å ena sidan kan »bilden» mer eller mindre radikalt ändras genom att nytt informationsmaterial bearbetas och smältes av »the decision-makers», å andra sidan är det just utmärkande för »bildens» funktion att den predestinerar till att vraka sådana informationer som inte låter sig förenas med den. Vilken tendens som i det enskilda fallet får överhanden beror bl. a. på vederbörandes allmänna värdeskalor.

Därmed kommer Frankel in på den roll som värderingar spelar i den utrikespolitiska beslutsprocessen. Det skulle föra för långt att här redovisa hans ingående analys, som sträcker sig över tre kapitel. Hans uppfattning kan sammanfattas därhän att ett utrikespolitiskt beslut inte är något automatiskt utflöde av en eller flera personers bedömning av en situation. Det är vanligen först när denna bedömning av omgivningen (situationen) hos vederbörande konfronteras med ett värdeelement som resultatet blir ett beslut.

Särskilda kapitel i boken ägnas åt problemet determinism-voluntarism samt åt rationaliteten och dess gränser. Arbetet avslutas med en redogörelse för beslutsprocessens olika stadier.

Gemensamt för Snyder, Cohen och Frankel är deras intresse för den utrikespolitiska beslutsprocessen i dess helhet och för alla faktorer som kan tänkas påverka densamma. Det är inte minst härigenom som den genre dessa tre arbeten representerar skiljer sig från den traditionella statsvetenskapliga behandlingen av utrikespolitiska problem, vilken kännetecknats av undersökningens begränsning till en eller ett par statliga instansers befogenheter och funktionssätt.¹⁴

¹³ Jfr ovan.

¹⁴ Det finns givetvis en rad arbeten som står på gränsen mellan det traditio-

Frankels arbete kan utan tvekan betecknas som en viktig etapp i utvecklingen av den vetenskapsgren som ägnar sig åt utforskningen av det utrikespolitiska beslutsmaskineriet. Han har lyckats organiskt förena en teoretisk systembyggnad med en generaliserande deskriptiv behandling av hela den process som leder fram till utformningen av en utrikespolitisk handlingslinje. Han nöjer sig inte med att ställa relevanta frågor — som Snyder gör — utan söker också besvara flertalet av dem i allmänbegripliga termer. Den huvudinvändning som enligt min mening likväl kan göras mot Frankels arbete är att hans modellkonstruktion är alltför statisk. Det synes vara underförstått i hans studie att det med den vedertagna, ur våra västerländska institutionella förhållanden härledda begreppsapparaten skall vara möjligt att identifiera alla viktigare instanser och faktorer som deltar i eller påverkar utrikespolitikens utformning. Det är ett antagande som förefaller rimligt, när det gäller västerländska samhällstyper under tidigare historiska perioder kanske ända fram till mitten av det 20:de århundradet. Men det torde vara i hög grad tvivelaktigt om ett dylikt antagande kan anses riktigt i en tid, då dessa västerländska samhällen bl. a. till följd av en ofta mycket snabb inre omstrukturering och genom en regional integrationsprocess undergår en grundläggande förvandling. Ännu mindre kan vår nuvarande analytiska begreppsapparat anses adekvat, när det gäller att undersöka förhållandena i de många nya stater, vilkas samhällsstruktur och traditioner av politisk maktutövning många gånger radikalt skiljer sig från det västerländska mönstret. Under dessa omständigheter synes det uppenbart att en modell för analys av den utrikespolitiska beslutsprocessen, som i vår tid skall kunna läggas till grund för giltiga generaliseringar, bör ha en inbyggd dynamik. Den måste innefatta en begreppsapparat som tillåter en identifiering av huvuddragen i det politiska beslutsmaskineriets struktur som ofta förändras snabbt. Den begreppsapparat som Almond utvecklat kring funktionsbegreppet som analytiskt instrument vid komparativt studium av politiska system¹⁵ borde här kunna komma till fruktbar användning.

Det skulle innebära att varje försök att beskriva den utrikespolitiska beslutsprocessen i ett enskilt land innefattade en inventering av de viktigaste funktioner som i detta land utövas vid utrikespolitikens utformning.¹⁶ Då en sådan inventering förutsätter att man från början kan identifiera åtminstone några av de organ som har sådana funktioner torde det vara naturligt att med utgångspunkt från de konstitutionella prerogativen på utrikespolitikens område genomföra en funktionell analys av de officiella instansernas roll i den utrikespolitiska beslutsprocessen. Det kan förmodligen ske i form av intervjuundersökningar och fallstudier som skulle be-

nella och det här redovisade tillvägagångssättet. Jfr t. ex. James Eayrs, »The Art of the Possible: Government and Foreign Policy in Canada». Toronto 1962.

¹⁵ Jfr »The Politics of the Developing Areas», ed. by Gabriel A. Almond & James S. Coleman, Princeton, N. J., 1960, inledningen.

¹⁶ Bland sådana funktioner märks följande: insamling och analys av informationer, utarbetande av »situationsbilder», initiativ till en bestämd handlingslinje, modifikation av en föreslagen handlingslinje, koordination och konsultation, val av handlingslinje, försvar av en vald handlingslinje inför folkopinionen eller folkrepresentationen, prövning av den förda politikens ändamålsenlighet.

lysa vilka funktioner vederbörande ämbetsinnehavare eller organ utövar och hur det sker.¹⁷ Med ett sådant tillvägagångssätt torde det vara möjligt att i synnerhet i länder av icke-västerländsk samhällstyp få ett konkret begrepp om den plats som vissa inofficiella »beslutsinstanser» eller informella maktcentra intar i den utrikespolitiska beslutsprocessen. Och allteftersom det empiriska forskningsarbetet fortskrider kan en allt fullständigare bild av beslutsmaskineriets struktur och dynamik väntas framträda. Jag vill emellertid till slut gärna än en gång understryka att en sådan funktionell analys icke bör uppfattas som en ersättning utan som ett komplement till en modell som den av Frankel utarbetade.

Karl E. Birnbaum

¹⁷ Almond och Cohen genomförde vid Princeton universitetet ett forskningsprojekt som avsåg att beskriva de funktioner som utövas av exekutivmaktens innehavare, kongressen, intressegrupper och pressen vid utformningen av den amerikanska utrikespolitiken. Jfr Almond & Coleman, ed., a. a., s. 16.

BERÄTTELSE ÖVER FAHLBECKSKA STIFTELSENS VERKSAMHET ÅR 1962

Stiftelsens kollegium har bestått av professorerna Nils Stjernquist, Stig Jägerskiöld (vårterminen), Håkan Strömberg (fr. o. m. höstterminen), C.-E. Quensel, C. Welinder, Guy Arvidsson, S. Bolin, J. Rosén, E. Gjerstad, Kr. Hanell, Gösta Carlsson, Oscar Bjurling.

Kollegiet har under året hållit tre sammanträden, varav ett, den 15 okt., stiftarens födelsedag, förenat med kransnedläggning å hans gravplats i Lund.

Statsvetenskaplig tidskrift har under året utkommit i sin 65 årgång, med fem häften, varav nr 2—3 dubbelhäfte, om sammanlagt 480 sidor. Huvudredaktör och ansvarig utgivare: prof. em. Erik Fahlbäck, Lund, redaktör för litteraturavdelningen: prof. C. A. Hessler, Uppsala, redaktörer för avdelningen Översikter och meddelanden: docent Hans Meijer och fil. lic. Krister Wahlbäck, Stockholm.

I stiftelsens skriftserie har såsom nr XLVI under året utkommit arbetet »Der Dreibund nach dem Sturze Bismarcks» av fil. doktor Helge Granfelt.

Stiftelsens stipendium har under året tilldelats docenterna Gunnar Wallin, Stockholm, för avhandlingen »Valrörelser och valresultat. Andrakammarvalen i Sverige 1866—1884» samt Torbjörn Vallinder, Lund, för avhandlingen »I kamp för demokratin. Rösträttsrörelsen i Sverige 1886—1900».

Sammandrag av stiftelsens räkenskaper bifogas.

Lund den 31 dec. 1962.

Krister Hanell

Fahlbeckska stiftelsen. Fonder år 1961/62.

A. Fahlbeckska stiftelsen.

Inteckningar och reserver.		Behållning 1/1 1961	Ränta & utdeln.	Behållning 30/6 1962
Del i D. Billstens lån m. m.		5.000:—	1.158:33	—:—
Aktier				
AB Custos stam	188 st	37.750:—	1.880:—	37.750:—
AB Göteborgs bank, stam	240	48.395:—	2.880:—	48.395:—
Sv. Handelsbanken, stam	240	53.350:—	2.880:—	53.350:—
Sv. Kullagerfabr.	200	40.550:—	2.000:—	40.550:—
Sv. Litograf. tryck., stam 100/150		18.000:—	1.000:—	23.000:—
Sv. Litograf. tryck., pref.	100	14.750:—	1.000:—	14.750:—
Skandinaviska Banken	152	30.288:—	1.520:—	30.288:—
Skånska Cement AB	50/60	7.500:—	400:—	8.700:—
AB Bofors	63	8.150:—	504:—	8.150:—
Säfveåns	178	8.900:—	445:—	8.900:—
		267.633:—	14.509:—	273.833:—

Innestående i Gamla sparbanken i Lund

nr 40470	395:10	17:77	412:87
Del i banktillgodohavanden m. m. för uni- versitetets fonder	12.637:85		29.157:58
Summa	285.665:95	15.685:10	303.403:45

Inkomster

Räntor och utdelningar	15.685:10		
Försålda teckn.rätter	4.672:—		
Fondem. Sv. Litograf. tryck.	5.000:—		
C. W. K. Gleerup	307:35		
d:o	1.438:95		
Stat. råd för samhällsforskn.	5.000:—	32.103:40	

Utgifter

Håkan Ohlssons boktryckeri	3.724:31		
d:o	2.995:96		
d:o	3.821:09		
d:o	3.225:84		
Johanssons blomsterhandel	31:25		
Jerker Rosén	300:—		
Lunds samf. kyrkoråd	167:45		
M. Ragnarsson	100:—	14.365:90	

Sammandrag

Ingående balans	285.665:95		
Inkomster	32.103:40	317.769:35	
Utgifter	14.365:90		
Utgående balans	303.403:45	317.769:35	

B. Fahlbeckska understödsfonden.

Aktier		Behållning 1/1 1961	Ränta & utdeln.	Behållning 30/6 1962
Skandinaviska Banken	124 aktier	24.460:—	1.240:—	24.460:—
AB Custos, stam	112 aktier	20.950:—	1.120:—	20.950:—
Säfveåns AB	22 aktier	1.100:—	55:—	1.100:—
		46.510:—	2.415:—	46.510:—

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

151

Innestående i Sparbanken i Lund nr 40453	204: 83	9: 18	214: 01
Del i banktillgodohavanden m. m. för universitetets fonder	11.574: —		9.689: 98
	<u>Summa</u>	58.288: 83	2.424: 18
			<u>56.413: 99</u>

Sammandrag

Inkomster: räntor	2.424: 18		
Custos, försålda teckn.r.	448: —	2.872: 18	
Ingående balans		<u>58.288: 83</u>	61.161: 01
Utgifter: Håkan Ohlssons boktryckeri	4.747: 02		
Utgående balans	<u>56.413: 99</u>		61.161: 01

C. Statsvetenskaplig tidskrift ^{1/7} 1961—^{30/a} 1962**Inkomster**

Prenumerationer (expeditionen)	9.561: —
» Gleerups förlag	1.747: —
Annonser	568: —
Statsbidraget	<u>5.000: —</u>
	16.876: —
Budgetårets underskott	<u>7.354: —</u>
	24.230: —

Utgifter

Tryckningskostnader	14.799: —
Diverse tryck och expeditionskostnader	1.031: —
Redaktionsarvoden	1.400: —
Författararvoden	5.800: —
Hyra för tidskriften	1.000: —
Räkenskapsbiträde	<u>200: —</u>
	24.230: —

TIDSKRIFTSÖVERSIKT

Ekonomisk Revy. Årg. 19:1962. H. 9. Wallander, J., Det okända kapitalet, s. 607—618. — Braunerhielm, E., Ekonomisk integration och politisk, s. 619—627. — Mörner, M., Sockerön före Castro, s. 628—637. — Montgomery, A., Planekonomisk kris i Sovjetunionen, s. 638—644. — Skoglund, C., Försvaret och samhällsekonomin, s. 645—650. — Rooth, J., IMF och u-länderna, s. 651—654. — **H. 10.** Thunholm, L.-E., Bankkrediterna och kapitalmarknaden i framtidsperspektiv, s. 673—677. — Ericksen, E., Økonomisk vekst i OECD, s. 678—685. — Montgomery, A., Chrustjev ingriper i planeringsdebatten, s. 703—709. — Höök, E., Den offentliga sektorns expansion, s. 716—722. — Soloveytchik, G., Kennedy och den amerikanska ekonomin, s. 723—730. — **Årg. 20:1963. Nr 1.** Montgomery, A., Inför årets finansplan, s. 10—15. — Hammarskjöld, K., EFTA och integrationen, s. 16—24. — Roeper, H., Konjunkturutvecklingen i Västtyskland, s. 25—31. — Backström, E., LAFTA i praktiken, s. 32—39. — Carnermark, C., Euro-dollarmarknaden, s. 40—47. — Fogelklou, L., Ny norsk banklagstiftning, s. 53—55. — **Nr 2.** Iveroth, A., Maktblock, tullunion eller frihandlessammanslutning? s. 73—79. — Liljefors, Å., Amerikansk handelspolitik, s. 80—87. — Montgomery, A., Den svenska fondbörsens genombrott, s. 88—97. — Lidén, L., Nationalism i Europamarknadsperspektiv, s. 98—108. — Vikbladh, I., Aktuella bankproblem i England, s. 109—114. — Lindbeck, A., Bostadsbristen — ett prisbildningsproblem, s. 119—129.

Ekonomisk Tidskrift. Årg. 64:1962. H. 4. Dickson, H., Vad menar vi med orden »variabel» och »funktion»? s. 137—156. — Puu, T., Mikroteori för ett enskilt subjekts optimala förmögenhetssammansättning, s. 157—175. — Burenstam Linder, S., Sveriges handelspolitiska alternativ: Den ekonomiska innebörden, s. 176—199. — Adler-Karlsson, G., Information om sovjetisk ekonomi, s. 200—201.

Finsk Tidskrift. 1962. H. 4. Nummelin, R., Georges Sorel — samhällsomstörtande dynamitard eller vittsyftande moralist? s. 181—190. — **H. 5.** Öhman, A., Algeriska omvärderingar, s. 225—233. — **H. 6.** Modéen, G., Studenternas ekonomiska förhållanden, s. 270—279.

Förvaltningsrättslig Tidskrift. Årg. 25:1962. H. 4. Wilkens, S., Fullföljdsbegränsningen hos regeringsrätten, s. 141—151. — Sundberg, J., Om kommersiell biltrafik II, s. 152—175. — Westman, E. G., Om avgiften å den allmänna rörelsen, s. 176—187.

Historisk Tidskrift. Årg. 25:1962. H. 3. Gunnard, S., Italien efter enandet. Tendenser i modern historiedebatt, s. 298—315. — **H. 4.** Hammarström, I., Svensk transocean handel och sjöfart under 1800-talet, s. 377—431. — Ekstedt, O., Äro alla skiftesreglerna i Östgötalagen av samma ålder? s. 432—440. — Gasslander, O., Kung och parlament i England under 1700-talet, s. 449—463.

Liberal Debatt. Årg. 15:1962. Nr 6. Hederberg, H., Den liberala situationen, s. 6—10. — Keiser, J., Det gymnasiala slöseriet, s. 16—20. — Sandberg, N.-E., Konungen är död — leve republiken! s. 21—23. — **Nr 7.** Rudvall, G., Partierna och skolkonservatismen, s. 16—19. — Ahlmark, P., Försiktigheten som blev förnekelse, s. 23—27. — Söderström, H., Deckare med felslut, s. 27—29. — **Nr 8.** Mellgard, T., Ge JO råg i ryggen, s. 7—11. — Chalabesa, E., Demokrati för Afrika, s. 12—15. — Svensson, I., Att bedöma storpolitik,

s. 20—23. — **Ärg. 16:1963. Nr 1.** *Furhoff, L.*, Kampanj för fel sak, s. 1—3. — *Königson, T.*, Den organiserade friheten, s. 5—7. — *Balgård, M.*, Kraftsamling i mitten, s. 8—12. — *Goldman, K.*, Vårt abnorma partisystem, s. 13—18. — *Hansson, S.*, De förenade högerpartierna, s. 19—21. — **Nr 2.** *Arvidsson, S.*, Vad ska ske med gymnasiet? s. 3—7. — *Schöier, H.*, Styrelse genom debatt, s. 8—10. — *Beckman, B.*, Fjärde ståndpunkten, s. 17—22.

Nordisk Tidskrift. Ärg. 38:1962. H. 2. *Petersen, I. D.*, Skandinavien 1939—40, ett storpolitiskt drama, s. 57—74. — **H. 4.** *Christenssen, C.*, Norge i 1961, s. 208—221. — **H. 5.** *Andrén, N.*, Sverige 1961. Den politiska utvecklingen, s. 266—278. — *Dahmén, E.*, Sverige 1961. Den ekonomiska utvecklingen, s. 279—282. — **H. 7.** *Hafström, G.*, Utrodden, s. 369—376. — **Ärg. 39:1963. H. 1.** *Barck, P. O.*, Från nationell väckelse till modern tidningspress i Finland, s. 1—10.

Politisk Tidskrift. 1962:9. *Gabrielsson, K-I.*, Valet som var, s. 261—264. — *Swärdström, K. E.*, USAs handelspolitik, s. 265—269. — *Davidson, H.*, Kan skördeskadeskyddet förbättras? s. 270—274. — *Svenning, C. E.*, Varför angrep Kina Indien? — *Linton, H.*, Utlandssvenskarnas rösträtt, s. 281—283. — *Holstermark, P.*, Detaljhandels struktur-rationalisering, s. 284—287. — **1963. H. 1.** *Jonnergård, G.*, Socialdemokratins idékris, s. 4—9. — *Johansson, G.*, Fackskolor och gymnasier, s. 10—13. — *Linton, H.*, Automation och skatteuppbörd. — *Svenning, C. E.*, Efter Stalin, s. 22—26.

SACO-Tidningen. Ärg. 9:1962. H. 6. *Östergren, B.*, Fortbildning och beskattning, s. 125—129. — *Unsgaard, H.*, Massmediernas effekt, s. 130—133. — **H. 7.** *Tunevall, G.*, SACO 15 år, s. 149—152. — *Blom, G.*, Statistiska fel och felaktig statistikutbildning, s. 157—161. — **H. 8.** *Moberg, S.*, Fortsatt utbyggnad av universitet och högskolor, s. 173—179. — *Husén, T.*, Universiteten och lärarutbildningen, s. 180—186. — *Wallberg, K.*, Samhällsvetarna på frammarsch, s. 187—189. — **Ärg. 10 1963. H. 1.** *Segerstedt, T.*, Universitetsutredningens sju, s. 7—12.

Scandia. Band 28:1962. H. 2. *Holmberg, O.*, »Tyrannmord och motståndsrätt». En replik, s. 416.

Svensk Tidskrift. Ärg. 49:1962. H. 9. *Wulff, T.*, *Norrbohm, G.* och *Nihlén, S.*, Försvarets framtida utformning. Kommentarer till ÖB-utredningen, s. 442—450. — *Plogvall, H.*, Vart går Kashmir? s. 451—462. — *Åkerman, H.*, Ett försvar för Europa, s. 463—471. — *Kjellgren, S.*, Oppositionens framtidsutsikter, s. 480—487. — **H. 10.** *Cullberg, J.*, Kyrkan och demokratin, s. 508—517. — *Morten, M.*, Socialiseringstendenser ved eiendomsoverdragelser i Norge, s. 518—521. — *Åberg, A.*, Afrika och den fria världen, s. 522—527. — *Murráy, U.*, Anpassningsproblem vid svensk associering, s. 528—536. — **Ärg. 50:1963. H. 1.** *Lund, N.*, Kärnvapenproven, s. 14—26. — *Leissner, C.*, Välfärds-samhällets balansproblem, s. 34—40. — *Nerman, B.*, Den antikommunistiska rörelsen i Asien, s. 41—47.

Tiden. Ärg. 54:1962. H. 9. *Undén, Ö.*, Problemet Kuba, s. 517—521. — *Himmelstrand, U.*, Ideologier och intressen i forskningspolitiken, s. 522—528. — *Thorsson, I.*, Den framtida socialpolitiken, s. 543—552. — *Sjöström, H.*, Israels splittrade arbetarrörelse, s. 553—560. — **H. 10.** *Moberg, S.*, Utbyggnaden av universitet och högskolor, s. 583—587. — *Allard, S.*, Österrikisk och svensk neutralitet, s. 589—602. — *Bolin, B.*, Några

av den industriella demokratin problem, s. 603—608. — *du Rietz, G.*, Militären vet bäst? s. 609—613. — *Åkerrén, B.*, Samverkan i u-länderna, s. 620—622. **Årg. 55:1963.** Nr 1. *Eberson, L.*, Demokratiserade universitet — effektiviserade forskningsuniversitet, s. 8—13. — *Rudebeck, L.*, Att förstå nationalismen, s. 14—19. — *Elwing, C.*, Det akademiska befordringsväsendet, s. 20—24. — *Fredriksson, I.*, Samhällspolitik och könsroller, s. 25—29. — *Rudling, A.*, Bör vi bygga framtiden på penningförfalskning? s. 37—44.

Utrikespolitik. Årg. 17. 1962. H. 5. *Holm, E.*, Kubakrisen, s. 161—163. — *Kumlien, G.*, Italiens »öppning åt vänster», s. 168—177. — *Ørvik, N.*, Neutralitet och neutralism, s. 178—193.

Internasjonal Politikk. 1962. Nr 3. *Schmidt, H.*, Tyskland, Europa og NATO, s. 256—265. — *Høg-Petersen*, Problemene i forbindelse med utløsningen av NATOs fellesforsvar, s. 270—282. — *Torp, R.*, Problemer omkring mulighetene for å begrense en krig i Sentral-Europa, s. 286—300. — Nr 4. *Sannes, J.*, Overgangen fra sosialismen till kommunismen, s. 358—401. — *Andresen, A. F.*, Kommunistpartiets rolle i Sovjet, s. 402—448. — *Johansen, J. O.*, Hva den sovjetiske partistatistikk forteller, s. 449—461. — *Løveit, T.*, og *Seeberg, S.*, Det kinesiske partiorgan om den 22. partikongress og Albania-spørsmålet, s. 462—467. — *Munthe-Kaas, H.*, Reaksjonen på striden mellom Moskva og Peking i en del av verdens kommunistpartier, s. 468—473.

Nationalekonomisk Tidsskrift. 100.bind:1962. H. 3—4. *Vibe-Pedersen, J.*, Inkomstkredsløbet og den makroøkonomiske teori for inkomstdannelsen og inkomstfordelingen, s. 133—149. — *Nørregaard-Rasmussen, P.*, En note om afskrivningen, skattepliktig inkomst og vækst, s. 150—156. — *Streib, G.*, Social stratification in Denmark, s. 157—163.

Nordisk Administrativt Tidsskrift. Årg. 43:1962. H. 4. *Willberg, I.*, Om parlamentarisme og ministeransvarlighet, s. 223—247. — *Pedersen, I. M.*, Ombudsmansinstitutionen i Danmark, s. 248—273.

Nordisk Tidsskrift for International Ret og Jus Gentium. 1962. Nr 3—4. *Undén, Ö.*, Realism och idealitet i utrikespolitiken, s. 139—146. — *Bahr, H.*, Resultatene av Haagkonferensens Niende Samling, s. 147—208. — *Jennings, R. Y.*, The Limits of State Jurisdiction, s. 209—229. — *Eissen, M. A.*, The European Convention on Human Rights and the Duties of the Individual, s. 230—253.

Norsk Historisk Tidsskrift. 1962. Nr 2. *Danielsen, R.*, Samlingspartiet og unionen, s. 303—320. — *Riste, O.*, Den svensk-norske nøytralitetsavtalen i august 1914, s. 347—353.

Statsøkonomisk Tidsskrift. 76. årg.:1962. H. 3. *Bjerve, P. J.*, Knapphet på kapital og knapphet på likviditet, s. 137—149. — *Thorstad, T.*, Er prisstabilitet alltid en fordel for forbrukerne, s. 150—160. — *Johansen, L.*, *Kreyberg, H. J.* og *Stoltz, G.*, Trekk av økonomisk undervisning, forskning og planlegging i Sovjetsamveldet, s. 161—191. — H. 4. *Munthe, P.*, Internasjonal handel og økonomisk vekst, s. 201—217. — *Lie, A.*, Aktuelle mellomfolklige betalingsproblemer, s. 218—235. — *Meinich, P.*, Noen betraktninger om kapitalbehovet i et større marked, s. 236—253. — *Borch, K.*, Har risikoen en pris? s. 254—266.

Tidsskrift for Retsvidenskab. 1962. H. 4. *von Eyben, N. E.*, Offentlig kontrol med konkurrencebegrænsninger, s. 257—281. — *Opsahl, T.*, En moderne forfatning under debatt, s. 282—319. — *Beckman, N. och Nordström, T.*, Från Sveriges Högsta Domstol 1961, s. 320—342. — **H. 5.** *Opsahl, T.*, En moderne forfatning under debatt II, s. 369—412. — *Colban, E.*, Domstolens prøvelserett overfor forvaltningsakter av skjønsmessig art, s. 413—429. — *Spleth, P., og Trolle, J.*, Fra den danske Højesterets praksis januar—juni 1962, s. 430—458. — *Schwindt, B.*, Från Högsta Domstolen i Finland 1960, s. 459—465. — *Endresen, A.*, Fra Den Norske Høyesterets praksis i 1961, s. 466—500.

Tidsskrift for samfunnsforskning. 3. årg.:1962. H. 3. *Løchen, Y., og Marthinsen, A.*, Samarbeidsproblemer ved gjennomføringen av lovene om attføringshjelp og utføretrygd, s. 133—168. — **H. 4.** *Hauge, R.*, Kriminalstoffet i pressen, s. 193—214. — *Lindbekk, T.*, Den sosiale rekruttering til de akademiske profesjoner i vår tid, s. 231—254.

Økonomi og Politik. Årg. 36:1962. Nr 2. *Halck, N.*, Hovedtraek af sosiallovgivningen i Danmark i de senare år, s. 79—95. — *Mogensen, G. V.*, Den økonomiske udvikling i Israel, s. 96—114. — **Nr 3.** *Thylstrup, A.*, Japan, s. 151—167. — *Nørregaard, N.*, Velstandsudviklingen for faglært arbejder i København 1949—1950 til 1961—62, s. 168—177. — *Restén, A.*, Magtbalancens dilemma, s. 178—195.

American Economic Review. Vol. 52:1962. No 5. *Frankel, M.*, The production Function: Allocation and Growth, s. 995—1022. — *Mansfield, E.*, Entry, Innovation, and the Growth of Firms, s. 1023—1051. — *Averch, H. and Johnson, L.*, The Firm under Regulatory Constraint, s. 1052—1069.

American Historical Review. Vol. 68:1962. Nr 1. *Levy, L.*, Liberty and the first amendment 1790—1800, s. 22—37. — *Sontag, R.*, The German Diplomatic Papers: Publication after Two World Wars, s. 57—68. — *Suell, J.*, The Cold War: Four Contemporary Appraisals, s. 69—75. — *Pollack, N.*, The Myth of Populist Anti-Semitism, s. 76—80.

American Journal of Comparative Law. Vol. 11:1962. Nr 2, *Böhm, P.*, Ownership of Nuclear Materials in Euratom, s. 167—183. — *Piper, P.*, Navigation Provisions in United States Commercial Treaties, s. 184—204. — *Anderman, S.*, The Swedish Justitombudsman, s. 225—238.

American Journal of International Law. Vol. 56:1962. Nr 4. *Whinney, E.*, »Peaceful Co-Existence» and Soviet-Western International Law, s. 951—970. — *Haldeman, J.*, Legal Basis for United Nations Armed Forces, s. 971—996. — *Rhyne, C.*, World Peace through Law Conferences, s. 1001—1009.

American Journal of Sociology. Vol. 68:1962. Nr 3. *Faunce, W.*, Size of Locals and Union Democracy, s. 291—298. — *Udy, S.* Administrative Rationality, Social Setting, and Organizational Development, s. 299—308. — *Thompson, J.*, Organizations and Output Transactions, s. 309—326. — *Evan, W.*, Role Strain and the Norm of Reciprocity in Research Organizations, s. 346—354.

American Sociological Review. Vol. 27:1962. Nr 5. *Greer, S. and Orleans, P.*, Mass Society and Parapolitical Structure, s. 634—646. — *Babchuk, N. and Thompson, R.*, Voluntary

Associations of Negroes, s. 647—654. — *Putney, S. and Middleton, R.*, Student Acceptance or Rejection of War, s. 655—666. — *Gibbs, J., and Martin, W.*, Urbanization, Technology, and Division of Labor, s. 667—677. — **Nr 6.** *Lazarsfeld, P.*, The Sociology of Empirical Social Research, s. 757—767. — *Schlesinger, A.*, The Humanist Looks at Empirical Social Research, s. 768—771. — *Carter, R., and Clarke, P.*, Opinion Leadership among Educational Television Viewers, s. 792—798.

Behavioral Science. Vol. 7:1962. Nr 4. *Sebeok, T.*, Coding in the Evolution of Signalling Behavior, s. 430—442. — *Lanzetta, J., and Kanareff, V.*, Information Cost, Amount of Payoff and Level of Aspiration as Determinants of Information Seeking in Decision Making, s. 459—473.

Commentary. 1963. Nr 1. *Lichtheim, G.*, Post-Bourgeois Europe, s. 1—9. — *Trevor-Rope, H. R.*, Jewish and Other Nationalisms, s. 15—21. — *Wrong, P.*, After the Cuban Crisis, s. 28—33.

Economica. Vol. 29:1962. Nr 115. *Zaubergerman, A.*, The Soviet and Polish Quest for a Criterion of Investment Efficiency, s. 234—254. — *Bhatia, R.*, Profits and the Rate of Change in Money Earnings in the United States, 1935—1959, s. 259—262. — *Gerakis, A.*, A Note on Linear and Homogeneous Functions and Marginal Products, s. 282—283. — *Zabel, E.*, A Multi-Sectorial Study of Economic Growth, s. 284—300. — **Nr 116.** *Brown, P.*, Wage Drift, s. 339—356. — *Bergstrom, A. R.*, A Model of Technical Progress, the Production Function and Cyclical Growth, s. 357—370. — *Ogga, S. A.*, Capital Resources, Equilibrium and Growth, s. 385—394. — *Miller, L.*, Anticipated and Unanticipated Consequences of Public Debt Creation, s. 410—419.

Encounter. 1963. Nr 2. *Alleman, F. R.*, The End of the Adenauer Era, s. 59—63.

Foreign Affairs. Vol. 41:1962. Nr 1. *Mosely, P.*, The meanings of Coexistence, s. 36—46. — *Clay, L.*, Berlin, s. 47—58. — *Adenauer, K.*, The German Problem, A World Problem, s. 59—65. — *Schumann, M.*, France and Germany in the New Europe, s. 66—77. — *Mead, M.*, The Underdeveloped and the Overdeveloped, s. 78—89. — *Ward Jackson, B.*, Foreign Aid: Strategy or Stopgap? s. 90—104. — *The Earl of Avon*, Forty Years On, s. 105—114. — *Touré, S.* Africa's Future and the World, s. 141—151. — *Wolfe, B.*, Communist Ideology and Soviet Foreign Policy, s. 152—170. — *Zagonia, D.*, The Sino-Soviet Conflict and the West, s. 171—190. — *Alexander, R.*, Agrarian Reform in Latin America, s. 191—207. — *Thomas, H.*, The Balance of Forces in Spain, s. 208—221. — **Vol. 41:1963. Nr 2.** *Acheson, D.*, The Practise of Partnership, s. 247—260. — *Kissinger, H.*, Strains on the Alliance, s. 261—285. — *Hoag, M.*, Nuclear Policy and French Intransigence, s. 286—298. — *Herter, C.*, Atlantica, s. 299—309. — *Scalpingo, R.*, Moscow, Peking and the Communist Parties of Asia, s. 323—343. — *Gradner, R.*, Cooperation in outer Space, s. 344—359. — *Butler, W.*, Trade and the Less Developed Areas s. 373—383. — *Campell, J.*, Jugoslavia: Crisis and Choice, s. 384—397. — *Slawewski, L.*, The Two Chinas in Africa, s. 398—409.

International Affairs. 1963. Nr 1. *Rapacki, A.*, The Polish Plan for a Nuclear-Free Zone Today, s. 1—12. — *Hauris, R.*, Communism and Asia: Illusions and Misconceptions, s. 13—23. — *Mazrui, A.*, African Attitudes to the European Common Market, s.

24—36. — *Allen, H. C.*, The Anglo-American Relationship in the Sixties, s. 37—48. — *Burker, E.*, The Berlin Crisis 1958—1962. s. 59—73.

English Historical Review. 1963. Nr 1. *Sanderson, G. N.*, The Anglo-German Agreement of 1890 and the Upper Nile, s. 49—72. — *Davenport, T.*, The South African Rebellion 1914, s. 73—94.

Journal of the History of Ideas. Vol. 24:1963. Nr 1. *Schuhman, P.*, Comments on the Criminal Code of Plato's Laws, s. 25—40. — *Chambers, A. B.*, Chaos in Paradise Lost, s. 55—84.

Journal of Modern History. Vol. 34:1962. Nr 4. *Trumpener, U.*, Turkey's Entry into World War I, s. 369—380. — *Andersson, C.*, Ministerial Responsibility in the 1620's, s. 381—389. — *Smith, A.*, The Kameradschaft USA, s. 398—408.

The Journal of Political Economy. Vol. 70:1962. Nr 4. *Seers, D.*, Why Visiting Economists Fail, s. 325—338. — *Spiro, A.*, Wealth and the Consumption Function, s. 339—354. — *Enke, S.*, Production Functions and Capital Depreciation, s. 368—379. — Nr. 5. *Finegan, A.*, Hours of Work in the United States, s. 452—470. — Nr. 5. Part 2. *Schultz, T.*, Reflections on Investment in Man, s. 1—8. — *Becher, G.*, Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis, s. 9—49. — *Sjaastad, L.*, The Costs and Returns of Human Migration, s. 80—93. — *Stigler, G.*, Information in the Labor Market, s. 94—105.

Political Science Quarterly. Vol. 77:1962. Nr. 4. *Burns, A.*, Some Reflections on the Employment Act, sid. 481—504. — *Steamer, R.*, The Legal and Political Genesis of the Supreme Court, s. 546—569. — *Tang Tsou*, The American Political Tradition and the American Image of Chinese Communism, s. 570—600.

Political Studies. Vol. 10:1962. Nr. 3. *Mackintosh, J.*, Federalism in Nigeria, s. 223—247. — *Plamenatz, J.*, Pascal and Rousseau, s. 248—263. — *Burns, J. H.*, Bolingbroke and the Concept of Constitutional Government, s. 264—276. — *Bowring, N.*, and *Stang, J.*, On Asking Questions in the Norwegian Parliament, s. 284—286.

Public Administration Review. Vol 22:1962. Nr. 4. *Appleby, P.*, Making Sense Out of Things in General, s. 175—181. — *Howell, P.*, Needed: A Dynamic Civil Service Pension Program, s. 182—187. — *Marshall, J.*, A Seminar in Solving Problems on the Job, s. 209—212. — *Kotz, A.*, Planning for International Security, s. 213—220. — *Eulau, H.*, Small Groups, Big Organizations, and Mass Society, s. 230—235. — *Gore, W.*, Developments in Public Administration, s. 236—239.

Public Opinion Quarterly. Vol 26:1962. Nr. 3. *Riley, J.*, Reflections on Data Sources in Opinion Research, s. 313—322. — *Kelley, S.*, Campaign Debates: Some Facts and Issues, s. 351—366. — *Katz, E. and Foulkes, P.*, On the Use of the Mass Media as »Escape»: Clarification of a Concept, s. 377—388. — *Wiebe, G.*, An Exploration into the Nature of Creativity, s. 389—397. — *Janowitz, M.*, Community Power and »Political Science» Research, s. 398—411. — *Mendelsohn, H.*, Measuring the Process of Communication Effects, s. 411—416. — *Alford, R.*, A Suggested Index of the Association of Social Class and Voting, s. 417—425. — *Middleton, R.*, National TV Debates and

Presidential Voting Decisions, s. 426—428. — *Rogers, R., and Cartano, D.*, Methods of Measuring Opinion Leadership, s. 435—441.

Science and Society. Vol. 26:1962. Nr. 4. *Chansey, M.*, The Relative Decline of the United States Economy, s. 385—399. — *Collins, H.*, Karl Marx, The International and the British Trade Union Movement, s. 400—421. — *Meek, R.*, Marx's »Doctrine of Increasing Misery», s. 422—441.

Sociological Review. Vol. 10:1962. Nr. 3. *Wedderburn, C.*, Poverty in Britain Today — the Evidence, s. 257—282. — *Sykes, A. J. M., and Bates, J.*, A Study of Conflict between Formal Company Policy and the Interest of Informal Groups, s. 313—327.

Sociology and Social Research. Vol. 47:1962. Nr. 1. *Bogardus, E.*, Some Pioneer American Sociologists, s. 25—33. — *Palmore, E.*, Sociologists' Class Origin and Political Ideologies, s. 45—50. — *Mercer, B. and Pearson, J.*, The Ethics of Academic Status-Striving, s. 51—56. — *O'donovan, T.*, Intergenerational Educational Mobility, s. 57—67.

World Politics. Vol. 15:1962. Nr. 1. *Swearer, H.*, Changing Roles of the CPSU under First Secretary Khrushchev, s. 20—43. — *Etzioni, A.*, A Paradigm for the Study of Political Unification, s. 44—74. — *Rolberg, R.*, The Rise of African Nationalism: The Case of East and Central Africa, s. 75—90. — *Groom, A. J. R.*, U.S.-Allied Relations and the Atomic Bomb in the Second World War, s. 123—137. — *Epstein, K.*, German War Aims in the First World War, s. 163—185.

Yale Review. Vol. 52:1962. Nr. 2. *Remak, J.*, Is the Cold War Obsolete? s. 161—175. — *Masters, R.*, Russia and the United Nations, s. 176—187.

L'Année Politique et Économique. 34 année: 1962. No. 169. *Lavergne, B.*, La réalité soviétique à l'heure actuelle, s. 213—254. — *Caulais, J.*, Un Parlement spirituel: le Concile, s. 255—263. — *Lavergne, B.*, Les conséquences imprévues du voyage du Général de Gaulle en Allemagne, s. 272—278. — **No. 170.** *Dzelepy, E. N.*, L'axe »Paris-Bonn» ou les jeux dangereux, s. 289—314. — *Lavergne, B.*, L'affaire de Cuba, l'action du Président Kennedy, s. 315—338. — *Lavergne, B.*, Le referendum et les élections législatives d'octobre-novembre 1962, s. 367—387.

Journal du Droit International. 1962. Nr. 3. *Hambro, E.*, Quelques remarques sur les relations entre le droit international public et le droit international privé, s. 612—637. — **Nr. 4.** *Louis-Lucas, P.*, Portée de la distinction entre droit privé interne et droit international privé, s. 858—973.

Revue d'Économie Politique. 72e année: 1962. No. 6. *Lambert, P.*, Malthus et Keynes, s. 783—829. — *Austruy, J.*, Le prix de la croissance, s. 830—855. — *Betout-Mossé, E.*, Sous-développement de jadis et sous-développement d'aujourd'hui, s. 856—876. — *Toi-Phang, H.*, L'Étalon or en France de 1820 à 1960, s. 877—890.

Revue de Droit Public et de la Science Politique en France et à l'Étranger. 79e année: 1963. No. 5. *Breban, J.*, Revue de jurisprudence de la Cour de Justice des Communautés

européennes, s. 873—930. — *Lampué, P.*, Le mode d'élection du Président de la République et la procédure de l'article 11, s. 931—935. — *Berlia, G.*, Le problème de la constitutionnalité du référendum du 28 octobre 1962, s. 936—949.

Revue Politique et Parlementaire. 65e année: 1963. No. 730. *Eshkol, L.*, Israël et la Marché commun, s. 3—11. — *Calan, P.*, Les relations commerciales entre l'Europe et les pays du Tiers-Monde, s. 12—20. — *Berniere, R.*, Une industrie européenne face à la concurrence scandinave, s. 21—24. — *Fontanel, J.*, Bâtir la Démocratie de demain, s. 25—30.

Archiv des Völkerrechts. Band 10:1962. H. 2. *Kimminich, O.*, Völkerrechtsfragen der exilpolitischen Betätigung, s. 132—165. — *Kömmerner, L.*, Der Integrationsgedanke und das europäische Post- und Fernmeldewesen, s. 166—192.

Archiv des öffentlichen Rechts. 87. Band:1962. H. 3. *Schmidl, W.*, Das Verhältnis von Bund und Ländern im demokratischen Bundesstaat des Grundgesetzes, s. 253—295. — *Gattler, A.*, Die Verfassung der Fünften Republik und das parlamentarische Regierungssystem, s. 335—369. — *Yukins-Karitzky, B.*, Die Staatshaftung im amerikanischen Recht, s. 370—379. — **H. 4.** *Hahn, G.*, Der Justizbevollmächtigte des schwedischen Reichstages. 1. Teil: Entstehung und Entwicklung des Amtes, s. 389—466. — *Runge, C.*, Die Zuständigkeitsverteilung im Rahmen der Europäischen Gemeinschaft für Kohle und Stahl, s. 467—485.

Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft. Arg. 82. 1962. H. 4. *Tibertius, J.*, Der Binnenhandel in der wirtschaftswissenschaftlichen Theorie, s. 1—22. — *Jogland, H.*, Die Anfänge der amerikanischen Soziologie, s. 23—60. — *Castner, R.*, Entwicklung und Problematik der Beamtenbesoldung, s. 77—108.

Jahrbilder für Nationalökonomie und Statistik. Band 174. 1962. H. 6. *Timm, A.*, Die Technologie im Rahmen der Staatswissenschaft des 18. Jahrhunderts, s. 481—491. — *Bolza, H.*, Zum Wettbewerbsmechanismus in der Marktwirtschaft, s. 492—497.

Der Staat. 1. Band:1962. H. 3. *Freund, J.*, Die Demokratie und das Politische, s. 261—288. — *Quaritsch, H.*, Kirchen und Staat. Verfassungs- und Staatstheoretische Probleme der staatskirchenrechtlichen Lehre der Gegenwart, s. 289—320. — *Zeidler, K.*, Einige Bemerkungen zum Verwaltungsrecht und zur Verwaltung in der Bundesrepublik seit dem Grundgesetz, s. 321—344. — *Marko, K.*, Aufklärung und Totalitarismus, s. 345—359.

Zeitschrift für die Gesamte Staatswissenschaft. 1963. H. 4. *Gauermann, H. und Sellen, R.*, Anspruchsanpassungstheorie der Unternehmung, s. 577—597. — *König, H. und Timmermann, V.*, Ein ökonometrisches Modell für die Bundesrepublik Deutschland 1950—1960, s. 598—652. — *Albach, H.*, Zur Finanzierung von Kapitalgesellschaften durch ihre Gesellschafter, s. 653—687. — *Linde, H.*, Die Bedeutung von Th. Robert Malthus für die Bevölkerungssoziologie, s. 705—720.

Zeitschrift für Nationalökonomie. Band 22:1962. H. 3. *Brems, H.*, The Austrian Theory of Value and the Classical One, s. 261—270. — *Kuene, R.*, The Technological Su-

periority of Present Goods, s. 271—277. — *Borch, K.*, Programming under Uncertainty and the Price of Risk, s. 278—291. — *Schönfeld, P.*, Grundzüge der Theorie der faktischen Präferenz, s. 292—336.

Zeitschrift für Politik. 9. Jahrg.:1962:3. *Pikart, E.*, Probleme der deutschen Parlamentspraxis, s. 201—211. — *Thierbach, H.*, Zur Problematik der Entwicklungshilfe, s. 212—223. — *Rudy, Z.*, Nationalitätenproblem und Nationalitätenpolitik in der UdSSR, s. 224—236. — *Eberlein, K.*, Die Wahlentscheidung vom 17. September 1961, ihre Ursachen und Wirkung, s. 237—257.

S. K.

Svenska Handelsbankens Stiftelse för Samhällsvetenskaplig Forskning

utdelar anslag för forskning rörande

internationella betalningar och kapitalrörelser
det inhemska betalningssystemet
penning- och kapitalmarknadsproblem
ekonomisk prognosteknik
samt andra områden av intresse för den svenska affärs-
banksverksamheten.

Beslut om utdelning fattas av en forskningsnämnd bestående av tolv ledamöter, varav rikets universitet och handelshögskolor utsett åtta och Svenska Handelsbankens styrelse fyra. Forskningsnämnden sammanträder som regel två gånger årligen, i maj och november.

Ansökan om forskningsanslag

ställs till Svenska Handelsbankens Stiftelse för Samhällsvetenskaplig Forskning och inges *senast den 15 april* i 14 exemplar till forskningsnämndens sekreterare, civilekonom Nils Cavalli-Björkman, Svenska Handelsbanken, Stockholm 16.

I ansökan skall ingå en redogörelse för forskningsuppgiften, en arbetsplan med tidsschema samt en ekonomisk kalkyl. Om anslag för samma ändamål erhållits, sökts eller söks från annat håll skall detta anges.

Upplysningar

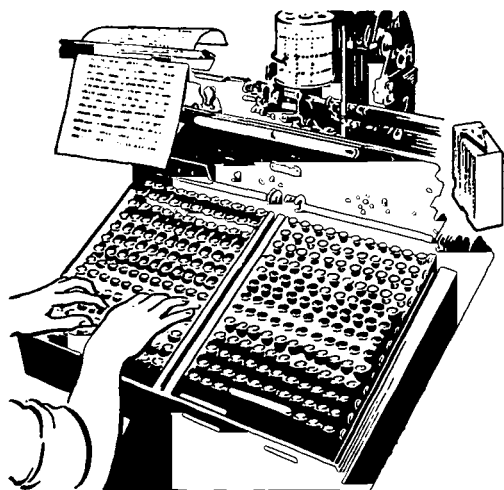
om forskningsnämndens verksamhet lämnas av civilekonom Cavalli-Björkman (tel. 010/229020) eller av docent Bengt Metelius (tel. 010/22 92 20).

SVENSKA HANDELSBANKEN

Aktiebolaget
CWK GLEERUP
Bokförlag

ÖRESUNDSVÄGEN 1 - LUND

Telefon 0412/175 00

Håkan Ohlssons
Boktryckeri LUND

med hundra års
erfarenhet av
vetenskapligt tryck
Tel 24 24 0

Utkommer inom kort

Nils Herlitz

NORDISK OFFENTLIG RÄTT, III

Regeringsmakt och förvaltningsorganisation

Hft. ca 90:—

NORSTEDTS